

III C
Fr 14.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

HUSZONHETEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1917

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára
 Lelt. napló: VI/6 Lsz.: 50
 csoport: _____ szám. _____

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Alszegehy Zsolt</i> : Epigon lírikusaink a XIX. századig	419
<i>Császár Elemér</i> : Toldy Ferencz kritikai munkássága	297, 405
<i>Elek Oszkár</i> : Tolnai Lajos balladái	169
<i>Galaumb Sándor</i> : Kant és Madách	181
<i>Dr. Grexa Gyula</i> : Arany János Csaba királyfi-jának töredékei	24, 151, 277
<i>Király György</i> : A trójai háború régi irodalmunkban	1, 129
<i>Szegedy Rezső</i> : A Toldi-trilogia szerb fordítása	385
<i>Szigetvári Iván</i> : Gvadányi Helikoni köre	39
<i>Váoczy János</i> : Kazinczy Marmontel-fordítása	257

ADATTÁR.

A Berzsenyi-kritika eredeti fogalmazványa. <i>Császár Elemértől</i>	464
Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból. Közli: <i>Harsányi István és Gulyás József</i>	57
Amade László egy ismeretlen latin verse. Közli: <i>Császár Elemér</i>	469
Bolyai Farkas akadémiai tervezete. Közli: <i>Dr. Perényi József</i>	88
Bolyai Farkas székfoglaló beszéde. Közli: <i>Dr. Perényi József</i>	83
Csokonai Mihály egy elfelejtett verse. <i>Dr. Batta István</i>	351
Egy elfelejtett Csokonai-vers. <i>Vida Imrétől</i>	106
K. Fráter István versei Teleki Mihályhoz 1684-ből. Közli: <i>Alszegehy Zsolt</i>	201
Garay János két levele Kovács Pálhoz. Közli: <i>Pilroff Pál</i>	463
Institoris Gábor egy levele. Közli: <i>Baros Gyula</i>	471
Laskai János verses levele a Charicleáról. <i>Király Györgytől</i>	459
Levelek Adorján Boldizsár levelesládájából. Közli: <i>Dr. Wallentinyi Dezsőné</i>	90
Pákh Albert levelei Tompa Mihályhoz. Közli: <i>Dr. Wallentinyi Dezsőné</i>	78
Régi magyar versek a sárospataki könyvtárból. Közli: <i>Harsányi István és Gulyás József</i>	330
Révai Miklós egy levele 1798-ból. Közli: <i>Agárdi László</i>	214
Sárosy Gyula kiadatlan írásai. Közli: <i>Kara Győző</i>	107, 184
Szentmiklóssy Alajos életrajzához. <i>Gálos Rezsőtől</i>	461
Szigeti József levelei Egressy Gáborhoz. Közli: <i>Dr. Perényi József</i>	345
Gr. Teleki László levelei Pulszky Ferenczhez. Közli: <i>Vértessy Jenő</i>	217, 313
P. Thewrewk József levelei. Közli: <i>Dr. Kristóf György</i>	352, 438

KÖNYVISMERTETÉSEK.*

	Lap
A konstantinápolyi magyar tudományos intézetnek szervezeti szabályzata.	
<i>Császár Elemér</i>	251
*Ambrus Zoltán: Színházi esték	381
Antalfy Gizella: Lessing a magyar színpadon. <i>Király György</i>	476
*Arany-koszorú	381
*Baksay Sándor irodalmi dolgozatai	485
Bayer Alice: Marmontel hatása Magyarországon. <i>Király György</i>	474
Borz Gyula: Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig. <i>Király György</i>	475
*Cholnoky Viktor: Kaleidoszkop	381
Décsi Lajos: Báró Jósika Miklós. <i>Zsigmond Ferencz</i>	359
Firtos Ferencz: A Debreczeni Disputa. <i>Alszegehy Zsolt</i>	482
Gondán Felicián: A középkori magyar pálos-rend és nyelvméltai. <i>Király György</i>	376
Gulyás József: A sárospataki kéziratos népmesegyűjtemény. <i>Császár Elemér</i>	484
*Gulyás József: Erdélyi János két kéziratban lévő drámája	382
Gyöngyösi Nándor: Gróf Széchenyi István szentenciái. <i>Király György</i>	476
*Harsányi István: A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa	486
Hettesheimer Ernő: Arany uralomrajutása az irodalomban. <i>Király György</i>	477
Juhász Vincze: Desericzky Incze élete és művei. <i>Király György</i>	474
Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	245
Kéký Lajos: Baksay Sándor. <i>Zsigmond Ferencz</i>	122
Kéký Lajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. <i>Gálos Rezső</i>	374
*Közlemények Szepes vármegye, múltjából	126
Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1916-ban. <i>Király György</i>	376, 475
*Mikszáth Kálmán hátrahagyott munkái	382
Mitrovics Gyula: Az aesthetika alapvető elvei. <i>Papp Ferencz</i>	121
Négyesy László: Arany. <i>Császár Ernő</i>	248
Pekár Károly: Magyar kultúra. <i>Király György</i>	250
*Petrik Géza: Magyar könyvészet 1901—1910.	126, 382
Petrovan Oszkár: Arany János kisebb epikai töredékei. <i>Király György</i>	479
Dr. Radnai Oszkár: Arany János nőalakjai. <i>Zlinszky Aladár</i>	364
Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. <i>Négyesy László</i>	118
Dr. Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán élete és művei. <i>Dr. Várdai Béla</i>	366
Schöpllin Aladár: Magyar írók. <i>Szathmáry Imre</i>	480
*S. Szabó József: Debreczeni és sárospataki papok a reformáció századában	126
Szepessy László: Tóth Ede népszínművei. <i>Király György</i>	379
Szerecz Alajos Imre: Kódexeink párhuzamos szentírási helyei. <i>Király György</i>	377
Ujhelyi Gizella: Kossuth Lajos a magyarművelődéstörténelemben. <i>Király György</i>	477
Valter Vilmos: A magyar népdal kezdőképe. <i>Király György</i>	479
*Vándor Iván: Balassa Bálint szerelmei	486
*Zoltványi Irén: Arany János emlékezete	487

* A *-gal jelölt művek az *Új könyvek és füzetek* cz. rovatban vannak — röviden — ismertetve.

VEGYESEK.

	Lap
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpád</i>	127, 255, 383, 487
Új könyvek és füzetek	125, 254, 381, 485
Helyreigazítás. <i>Szerkesztő</i>	256
Helyreigazítás. <i>Dr. Grexa Gyula</i>	488
Helyreigazítás. <i>Galamb Sándor</i>	124
Hibaigazítás	124

I. TARTALOMMUTATÓ.*

A/ A szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Agárdi László</i> : Révai Miklós egy levele 1798-ból. (A.)	214	<i>Galamb Sándor</i> : Helyreigazítás ...	124
<i>Alszeghy Zsolt</i> : Epigon lírikusaink a XIX. századig	419	<i>Galamb Sándor</i> : Kont és Madách	181
<i>Alszeghy Zsolt</i> , Firtos Ferencz : A Debreczeni Disputa. (K.) ...	482	<i>Dr. Gálos Rezső</i> : Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről. (K.)	245
<i>Alszeghy Zsolt</i> : K. Fráter István versei Teleki Mihályhoz 1684-ből. (A.)	201	<i>Gálos Rezső</i> , Kékylajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. (K.)	374
<i>Baros Gyula</i> : Institoris Gábor egy levele.	471	<i>Gálos Rezső</i> : Szentmiklóssy Alajos életrajzához. (A.)	461
<i>Dr. Balla István</i> : Csokonai egy elfelejtett verse. (A.)	351	<i>Dr. Grexa Gyula</i> : Arany János Csaba királyfi-jának töredékei	24, 151, 277
<i>Császár Elemér</i> : A Berzsenyi-kritika eredeti fogalmazványa (A.)	464	<i>Dr. Grexa Gyula</i> : Helyreigazítás	488
<i>Császár Elemér</i> : A konstantinápolyi magyar tudományos intézetnek szervezeti szabályzata. (K.)	251	<i>Gulyás József</i> I. Harsányi István alatt.	
<i>Császár Elemér</i> : Amade László egy latin verse. (A.)	469	<i>Harsányi István és Gulyás József</i> : Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból. (A.)	57
<i>Császár Elemér</i> , Gulyás József : A sárospataki kéziratos népmese-gyűjtemény. (K.)	484	<i>Harsányi István és Gulyás József</i> : Régi magyar versek a sárospataki könyvtárból. (A.) ...	330
<i>Császár Elemér</i> : Helyreigazítás.	256	<i>Hellebrant Árpád</i> : Irodalomtörténeti repertorium 127, 255, 383, 487	
<i>Császár Elemér</i> : Toldy Ferencz kritikai munkássága	297, 405	<i>Kara Győző</i> : Sároshy Gyula kiadatlan írásai (A.)	107, 184
<i>Császár Ernő</i> , Négyesy László : Arany. (K.)	248	<i>Király György</i> : A trójai háború régi irodalmunkban	1, 129
<i>Elek Oszkár</i> : Tolnai Lajos balladái	169	<i>Király György</i> : Laskai János verses levele a Charicleáról (A.)	459

* A címek mögött zárójelbe tett (A.) adattári közleményre, (K.) könyvismertetésre utal.

	Lap
<i>Király György</i> : Magyar irodalom-történeti tárgyú doktori értekezések 1916-ban. (K.)	376, 475
<i>Király György</i> , <i>Pekár Károly</i> : Magyar kultúra. (K.)	250
<i>Dr. Kristóf György</i> : P. Thewrewk József levelei. (A.)	352, 438
<i>Négvesz László</i> , <i>Riedl Frigyes</i> : Shakespeare és a magyar irodalom. (K.)	118
<i>Papp Ferencz</i> , <i>Mitrovics Gyula</i> : Az aesthetika alapvető elvei. (K.)	121
<i>Dr. Perényi József</i> : Bolyai Farkas akadémiai tervezete. (A.)	88
<i>Dr. Perényi József</i> : Bolyai Farkas székfoglaló beszéde. (A.)	83
<i>Dr. Perényi József</i> : Szigeti József levelei <i>Egressy Gábor</i> -hoz. (A.)	345
<i>Pitroff Pál</i> : <i>Garay János</i> két levele <i>Kovács Pál</i> hoz. (A.)	463
<i>Szegedy Rezső</i> : A <i>Toldi</i> -trilogia szerb fordítása	385
<i>Szigetvári Iván</i> : <i>Gvadányi Helikon</i> i köre	39
<i>Váczy János</i> : <i>Kazinczy Marmon</i> tel-fordítása	257
<i>Dr. Várdai Béla</i> , <i>Dr. Rubinyi Mózes</i> : <i>Mikszáth Kálmán</i> élete és művei. (K.)	366
<i>Vértesy Jenő</i> : <i>Gr. Teleki László</i> levelei <i>Pulszky Ferencz</i> hez. (A.)	217, 313
<i>Vida Imre</i> : Egy elfelejtett Csokonai-vers. (A.)	106
<i>Dr. Wallentinyi Dezsőné</i> : <i>Levelek Adorján Balázs</i> levelesládájából. (A.)	90

	Lap
<i>Dr. Wallentinyi Dezsőné</i> : <i>Pákh Albert</i> levelei <i>Tompa Mihály</i> -hoz. (A.)	78
<i>Zlinszky Aladár</i> , <i>Dr. Radnai Oszkár</i> : <i>Arany János</i> nőalakjai. (K.)	364
<i>Zsigmond Ferencz</i> , <i>Décsi Lajos</i> : <i>Báró Jósika Miklós</i> . (K.)	359
<i>Zsigmond Ferencz</i> , <i>Kéky Lajos</i> : <i>Baksay Sándor</i> . (K.)	122
— — <i>Ambrus Zoltán</i> : <i>Szinházi esték</i> . (K.)	381
— — <i>Arany-koszorú</i> . (K.)	381
— — <i>Baksay Sándor</i> irodalmi dotgozatai. (K.)	485
— — <i>Cholnoky Viktor</i> : <i>Kaleidoszkop</i> . (K.)	381
— — <i>Gulyás József</i> : <i>Erdélyi János</i> két kéziratban levő drámája. (K.)	382
— — <i>Harsányi István</i> : A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. (K.)	486
— — <i>Hibaigazítás</i>	124
— — <i>Közlemények Szepes vármegy</i> e múltjából. (K.)	126
— — <i>Mikszáth Kálmán</i> hátrahagyott munkái. (K.)	382
— — <i>Petrik Géza</i> : Magyar könyvészet, 1901—1910. (K.)	126, 382
— — <i>S. Szabó József</i> : <i>Debreczeni és sárospataki papok</i>	126
— — <i>Új könyvek és füzetek</i> 125, 254, 381, 485	
— — <i>Vándor Iván</i> : <i>Balassa Bálint</i> . (K.)	486
— — <i>Zoltvány Irén</i> : <i>Arany János</i> emlékezete. (K.)	487

B/ Irodalomtörténeti korszakok szerint.*

I. Régi irodalom (1711-ig).		Lap
Király György. Gondán Feliczián : <i>A középkori magyar pálos-rend és nyelvenlékei.</i> (K.)	376	
Király György. Szerecz Alajos Imre : <i>Kódexeink párhuzamos szentirási helyei.</i> (K.)	377	
Š. Szabó József : <i>Debreczeni és sárospataki papok a reformáció századában</i>	126	
Alszegehy Zsolt. Firtos Ferencz : <i>A Debreczeni Disputa.</i> (K.)	482	
Vándor Iván : <i>Balassa Bálint sze- relmei.</i> (K.)	484	
<i>Hibaigazítás.</i>	124	
Király György : <i>A trójai háború régí irodalmunkban</i>	1, 129	
Király György : <i>Laskai János verses levele a Charicleáról.</i> (A.)	459	
Harsányi István : <i>A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa</i> (K.)	486	
Alszegehy Zsolt : <i>K. Fráter István versei Teleki Mihályhoz 1684- ból.</i> (A.)	201	
II. Újabb irodalom (1711—1825).		
Császár Elemér : <i>Amade László egy latin verse.</i> (A.)	469	
Baros Gyula : <i>Insilitoris Gábor egy levele.</i> (A.)	471	
Király György. Juhász Vincze : <i>Desericzky Incze élete és mű- vei.</i> (K.)	474	
Harsányi István és Gulyás József : <i>Régi magyar versek a sáros- pataki könyvtárból.</i> (A.)	330	
Szigetvári Iván : <i>Gvadányi Heli- kon köre.</i>	39	
Császár Elemér. Gulyás József : <i>A sárospataki kéziratok nép- mese-gyűjtemény.</i> (K.)	484	
Király György. Bayer Alice : <i>Mar- montel halása Magyarországon.</i> (K.)	474	
Király György. Borz Gyula : <i>Ka- zinczy írói összeköttetései fog- sága idejéig.</i> (K.)	475	
Agárdi László : <i>Révai Miklós egy levele 1798-ból.</i> (A.)	214	
Alszegehy Zsolt : <i>Epigon liriku- saink a XIX. századig</i>	419	
Harsányi István és Gulyás József : <i>Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból.</i> (A.)	57	
Dr. Batta István : <i>Csokonai egy elfelejtett verse.</i> (A.)	351	
Vida Imre : <i>Egy elfelejtett Csokonai- vers.</i> (A.)	106	
Császár Elemér : <i>Helyreigazítás.</i>	256	
Király György. Antalfy Gizella : <i>Lessing a magyar színpadon.</i> (K.)	476	
Dr. Perényi József : <i>Bolyai Farkas székfoglaló beszéde.</i> Közli. (A.)	83	
Dr. Perényi József : <i>Bolyai Farkas akadémiai tervezele.</i> (A.)	88	
Dr. Gálos Rezső : <i>Kazinczy Ferencz tübingiai pályaműve a magyar nyelvről.</i> (K.)	245	
Váczy János : <i>Kazinczy Marmontel- fordítása</i>	257	
Császár Elemér : <i>A Berzsenyi- kritika eredeti fogalmazványa.</i> (A.)	464	
III. Legújabb irodalom (1825-től).		
Király György. Gyöngyösi Nándor : <i>Gróf Széchenyi István szenten- cziái.</i> (K.)	476	
Gálos Rezső : <i>Szentmiklóssy Ala- jos életrajzához.</i> (A.)	461	
Dr. Kristóf György : <i>P. Thewrenk József levelei.</i> (A.)	352, 438	

* A korszakokon belül, a mennyire lehető volt, időrendben.

	Lap
Pitroff Pál: <i>Garay János két levele Kovács Pálhoz.</i> (A.)	463
Négyesy László. Riedl Frigyes: <i>Shakespeare és a magyar irodalom.</i> (K.)	118
Zsigmond Ferencz. Dézsi Lajos: <i>Báró Jósika Miklós.</i> (K.)	359
Kara Győző: <i>Sárosy Gyula kiadatlan írásai.</i> (A.)	107, 184
Dr. Wallentínyi Dezsőné: <i>Levelek Adorján Balázs leveles ládájából.</i> (A.)	90
Király György. Ujhely Gizella: <i>Kossuth Lajos a magyar művelődéstörténelemben.</i> (K.)	477
Császár Elemér: <i>Toldy Ferencz kritikai munkássága.</i>	297, 405
Gulyás József: <i>Erdélyi János két kéziratban lévő drámája.</i> (K.)	382
Vértessy Jenő: <i>Gr. Teleki László levelei Pulszky Ferenczhez.</i> (A.)	217, 313
Dr. Wallentínyi Dezsőné: <i>Pákh Albert levelei Tompa Mihályhoz.</i> (A.)	78
Császár Ernő. Négyesy László: <i>Arany.</i> (K.)	248
Zlinszky Aladár. Dr. Radnai Oszkár: <i>Arany János nőalakjai.</i> (K.)	364
Király György. Hettesheimer Ernő: <i>Arany uralomrajzítása az irodalomban.</i> (K.)	477
Gálos Rezső. Kéky Lajos: <i>Tanulmányok Arany János epikájáról.</i> (K.)	374
Dr. Grexa Gyula: <i>Arany János Csaba királyfi-jának töredékei.</i>	24, 151, 277
Király György. Petrovan Oszkár: <i>Arany János kisebb epikai töredékei.</i> (K.)	479
Zoltvány Irén: <i>Arany János emlékezete.</i> (K.)	487
Arany-koszorú. (K.)	381
Szegedi Rezső: <i>A Toldi-trilógia szerb fordítása</i>	385

	Lap
Galamb Sándor: <i>Helyreigazítás...</i>	124
Galamb Sándor: <i>Kant és Madách</i>	181
Dr. Perényi József: <i>Szigeti József levelei Egressy Gáborhoz.</i> (A.)	345
Király György. Szepessy László: <i>Tóth Ede népszínművei.</i> (K.)	379
Elek Oszkár: <i>Toth Lajos balladái</i>	169
Dr. Várdai Béla. Dr. Rabinyi Mózes: <i>Mikszáth Kálmán élete és művei.</i> (K.)	366
Mikszáth Kálmán: <i>Hátrahagyott munkái.</i> (K.)	382
Zsigmond Ferencz. Kéky Lajos: <i>Baksay Sándor.</i> (K.)	122
Baksay Sándor: <i>Irodalmi dolgozatai.</i> (K.)	485

IV. Vegyesek.

Szathmáry Imre. Schöpplin Aladár: <i>Magyar írók.</i> (K.)	480
Petrik Géza: <i>Magyar könyvészet 1901—1910.</i> (K.)	126, 382
Király György. Valter Vilmos: <i>A magyar népdal kezdő képe.</i> (K.)	479
Cholnoky Viktor: <i>Kaleidoszkop.</i> (K.)	381
Ambrus Zoltán: <i>Színházi esztétika.</i> (K.)	381
Császár Elemér: <i>A konstantinápolyi magyar tudományos intézetnek szervezeti szabályzata.</i> (K.)	251
Király György. Pekár Károly: <i>Magyar kultúra.</i> (K.)	250
Közlemények Szepes vármegye múltjából. (K.)	126
Papp Ferencz. Mitrovics Gyula: <i>Az esztétika alapvető elvei.</i> (K.)	121
Hellebrant Árpád: <i>Irodalomtörténeli repertorium.</i> 127, 255, 383,	487
Új könyvek és füzetek. 125, 254,	381, 485

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Ábrányi Emil	385
Adorján Boldizsár 90 sk, 115. —	
<i>Patvaristák</i>	115
Ady Endre	481
Ágai Adolf	371
Almássy Pál	316
Alszegehy Zsolt	478
Amade László	420, 423 sk.
Ambrus Zoltán	381
Andrássy Gyula gr. 220, 221, 223,	
232, 239, 242, 314, 315	
Anonymus	6 sk.
Ányos Pál	146, 432
Aranka György 83, 88, 89, 147 ;	
— Nyelvművelő Társ.-a 45, 88 sk.	
Arany János 81, 118, 119, 148,	
150 sk, 169, 180, 248 sk, 270,	
277 sk, 364 sk, 368, 374 sk, 412,	
415, 417, 481, 487 ; — balladái	
119, 169, 174, 175 ; — <i>Ágnes</i>	
<i>asszony</i> 169, 365 ; — <i>Árva fiú</i>	
170 ; — <i>Bor vitéz</i> 170, 171 ;	
— <i>Buda haldia</i> 36, 158 sk,	
282, 285 sk, 291 sk, — <i>Édua</i>	
32 ; — <i>Előhang</i> 30 sk ; — <i>Ka-</i>	
<i>lalin</i> 376 ; — <i>Két éles kard</i> 38,	
280 ; — <i>Kevéháza</i> 28, 155 ; —	
<i>Nagyidai cigányok</i> 416 ; —	
<i>Öldöklő angyal</i> 32 ; — <i>Szjfelem</i>	
37 ; — <i>Telemtre hívás</i> 365 ; —	
<i>Toldi</i> 374, 375, 414, 415 ; —	
<i>Toldi estéje</i> 374 ; — <i>Toldi sze-</i>	
<i>relme</i> 162, 292, 380 ; — <i>Toldi-</i>	
<i>trilógia</i> 385 sk ; — <i>Utolsó ma-</i>	

	Lap
gyar 156, 375, 376 ; — <i>Vej-</i>	
<i>lina Ars poetica</i> 410 ; —	
László 27, 28, 30, 32, 35 sk,	
156 ; — <i>Hűnök harcza</i>	29
Armannino, <i>Fiorata</i>	16
Armbrust Kristóf, <i>Gonosz asszony-</i>	
<i>embereknek</i>	137
Armbruster J. M.	246
<i>Athenaeum</i>	99, 101
<i>Atlakvidha</i>	278
Attila	152 sk.
Babits Mihály	150, 481
Bajza József 94, 98, 100, 101, 103,	
298, 299, 306 sk, 345, 353, 408,	
413, 478	
Baksay Sándor 122 sk, 485 ; —	
<i>Ilias</i> -ford.	148
Balajthy, <i>Szerencsétlen szerelme</i> s	434
Balassa József	482
Balassi Bálint 130, 131, 138, 139,	
143, 420 sk, 467, 486	
Baloghi László	434
Balzac, H. de	124
Barakonyi Ferencz	420, 422
Báróti Sándor 46, 271 ; — Mar-	
montel-ford.	257 sk.
Bartay Lajos	199
Batsányi János	53, 54, 300, 432
Batthyány Kázmér	233 sk, 315
Batthyány Lajosné	243
Bayer József	119
<i>Béla király és Banko leánya</i> 389, 398	
Bem tábornok	220, 224, 316

	Lap		Lap
Benoît de Sainte-Maure, <i>Le Roman le Troie</i>	5, 12, 14, 144	431; — <i>Az én vagyonom</i> 428, — <i>Reményhez</i> 248, — <i>Tihanyi echóhoz</i>	429, 430
Beöthy Ödön 218, 225, 228, 235, 240 sk, 315 sk; — Zsigmond, <i>Csáb</i> 407; — Zsolt 149, 179, 260, 384, 414, 475, 478		<i>Czech-kódex</i>	376, 377
Bérczy Károly	80	Czetz János	313, 317
Berecz Károly	98 sk.	Czobor László, <i>Chariclea</i>	459 sk.
Beregszászi Pál	46, 54	Czuczor Gergely 94, 299, 300, 303, 309; — <i>Aradi gyűlés</i> ...	303
Berzeviczy Albert	118	Czwittinger Dávid	474
Berzsenyi Dániel 46, 417, 434 sk, 464 sk, 481; — versei	356 sk.	D	
Bessenyei György 118; — <i>Buda tragédiája</i>	154, 284, 285	Dacier, Mme	141
Bethlen Albert 230; — István 460		Dálnoki János	13
<i>Biblia</i>	295	Dares Phrygius, <i>De excidio Tro- jac</i>	2 sk, 14 sk, 141, 147
Bikkessy ezredes	219, 220, 223	Daudet, Alphonse	251
Bittó István	313, 317	Dávid Ferencz	483
Bodnár Zsigmond	132, 137	<i>Dávidné dudája</i>	71, 73, 78
Bolyai Farkas	83 sk.	Dayka Gábor 146, 150, 248, 290, 417	
Bónis Ferencz 339 sk, — <i>keserve</i> 336		Deák Ferencz	102
Borbély István	482	<i>Debreczeni Disputa</i>	482 sk.
Bourget, Paul	251	Debreczeni Márton, <i>Kiövi csata</i> 154, 155	
Brassai Sámuel	116	Dembinsky	320
Buczy Emil	451, 454	Dessewffy József gr. 190, 191, 262, 265, 306, 307	
Bürger	429	Décsi Lajos	11, 12, 359 sk, 459
Byron, Lord	291, 376	Dictys Cretensis, <i>Ephemeris belli Trojani</i> 2 sk, 14 sk, 131, 141, 146, 147	
Callimachus, <i>Vila Attilae</i>	288	Diószegi Mihály	425
Capra Aurea, Simon, <i>Ilias</i>	14	Dobai György	433
Cechetti Rajmund	474	Dobosy M., <i>Grönland históriája</i> 106	
Cholnoky Viktor	381	Donatus	22
Csáktornyai Mátyás, <i>Erős Ajax</i> 11, 135		Donits András	39, 43 sk, 56
Császár Ferencz 198 sk, 300, 309, 478		Döbrentei Gábor 88, 247, 258, 353, 431, 434, 438, 448, 449, 454, 464; — <i>Huszárdalok</i> ...	406
Csató Pál	310, 406, 407	<i>Döbrentei-kódex</i>	378
Csehszombati versei	428 sk.	Dömötör Pál	385
Csehy József	263	Dugonics András 417; — <i>Trója veszedelme</i>	2, 147 sk.
Csengeri János	141	E	
Cserey Antal 35, 79, 105, 106; — Farkas 257; — Miklós	88	<i>Edda</i>	278, 279, 281
Csernátóni Lajos	239, 244, 315	Édes Gergely	45, 48
Csizi István	39 sk, 48, 56, 437	Egressy Gábor 94 sk, 101 sk, 345 sk.	
Csokonai Vitéz Mihály 1, 46, 57 sk, 106, 107, 248, 299, 311, 352, 427 sk, 449, 464 sk; — pajkos versei 428; — <i>Anakreonti dalok</i>		<i>Életképek</i>	199, 200
		Enyedi György, <i>Gismunda és Gis- quardus</i> 137; — Lukács	370

	Lap		Lap
Eördögh Dániel	110, 111, 194	Gyöngyösi István 15, 130, 136,	
Eötvös József, b. 29, 102, 152, 185,		138, 140, 149, 467; — <i>Chariclea</i>	
417, 481; — <i>Házastulók</i> 300, 301		461; — <i>Daedalus</i> 143; —	
Erdélyi János 92, 93, 96, 97, 112,		<i>Murányi Venus</i> 143, 144; —	
309, 382; — Pál	422	<i>Ovidius ford.</i> 142 sk; János ...	54
<i>Érdy-kódex</i>	378	Gyulaffi Sámuel	460
<i>Érsekújvári-kódex</i>	378	Gyulai Pál 29, 78 sk, 118, 152,	
Eszterházy Anna	53	481; — <i>Éji látogatás</i>	172
<i>Euryalus és Lucretia</i>	138		
F		H	
Fábián Gábor, <i>Buda haragja</i> 154;		Hagedorn	426
Juliana	39, 41 sk, 55	Halász Ignác	271
Faludi Ferenc 146, 426, 427; —		Haller János 3, 7; — <i>Hármas</i>	
<i>Tavaszi reggel</i>	426	<i>História</i> 140, 144 sk; — László	145
Farkas András 429; — Károly ...	429	<i>Hármas kis tükrök</i>	165
Fárnek Dániel	431	Hegedüs Sándor, <i>Poétai próbái</i> ...	406
Fáy András 54; — Ferenc	194	Heinrich Gusztáv	245
Fazekas Mihály	405	Heliodoros, <i>Aethiopica</i>	461
Fejér György	464	Heltai Gáspár	138
Felcki Miklós	347	Henszlmann Imre	120, 478
<i>Felvidítő, dalgyűjt.</i> ... 59, 61, 64	68	Hetényi színigazgató	348, 350
Felvinczy György, <i>Trojai história</i>	141	Hilvéty Arnoldina	108, 109, 110
Festetics György gr.	46	Hoblik Márton	436, 437
<i>Festetics-kódex</i>	376	Hoffmann, E. T. A.	124
Firduszi, <i>Sahnámé</i>	32, 282, 283	Homerós 3, 6, 7, 9, 11, 19 sk;	
Fogarasi János, <i>Búsongás</i>	434	140 sk, 145 sk, 150, 294	
Földi János	247	Horatius	426, 435
Frankenburg Adolf 101, 199, 311, 407		Horvát Endre, Pázmándi 300; —	
Fráter István, K. 201; — Pál ...	460	István	465 sk.
G		Horváth Ádám, P. 147, 269, 432;	
Gaál József	312	— Cyrill, <i>Kuthen</i> 312, 407; —	
Gál Mózes, öreg 361; — Sándor 319		János 477, 478; — Lajos 80, 82;	
Garay János 94, 112, 309, 463,		— László 200; — Lázár, P. 99,	
464; — <i>Árbocz</i>	406, 407, 410	100; — Mihály 225, 241, 315, 320	
Gárdonyi Géza, <i>Fekér Anna</i>	380	Hubay Miklós	429, 430
<i>Gesta Romanorum</i>	7	Hubenay Ferenczné	347
Gleich, <i>Sagen d. ung. Vorzeit</i> ...	484	Hunfalvy Pál	155
Goethe	264	hún-monda	155, 156
Gömbös Antal	435	Hunyadi Ferencz, <i>Historia de</i>	
Görgei Artúr	220, 224	<i>Obsidione</i>	11, 13 sk, 138
Greguss Ágost	119, 176	Husztí Péter, <i>Iencis</i> 11, 15, 132 sk.	
Greksa Kázmér	141	Hyginus	14, 149
Guido de Columna, <i>Historia de-</i>			
<i>structionis Trojae</i> ... 1 sk, 130 sk.		I	
Guyon Richard	234	Institoris Gábor	471 sk.
Gvadányi József gr.	39 sk.	Ipolyi Arnold 8; — <i>Magyar</i>	
		<i>Mythologia</i> 29, 30, 155, 283, 284, 290	
		Irányi Dániel	240

	Lap
Jakab Elek	482
Jámbor Pál	200
Jankó János, <i>Fohászkodás</i>	435
Jókai Mór 347, 349, 371, 417; —né, Laborfalvi Róza	347
Jordanes	163 sk, 281, sk, 295
<i>Jordánszky-kódex</i>	378
Jósika Miklós b. 101, 200, 201, 310, 395 sk, 414; — <i>Az utolsó</i> <i>Bátori</i>	411 sk.
Jovanović J., <i>Toldi-trilogia</i> -ford. 385 sk.	
Juvenalis	137
Kafka Margit	481
Kákonyi Péter	138
Kállay Erzsébet	362
Kant, Immanuel	121, 181 sk.
Karnarutić, <i>Vazetje Sigeta</i>	401, 402
Károlyi György gr. 327; — Gyula gr. 322, 323; — István 342; — <i>halotti verse</i> 340; — Sándor gr. 342	
Katona József 7; — <i>Bánk bán</i> 118, 119, 414	
Kaulbach	29, 152
Kazinczy Ferencz 51, 54, 90, 91, 118, 147, 245 sk, 257 sk, 298 sk, 304, 306, 353, 354, 408, 409, 415, 417, 427, 431, 438, 443, 445, 449, 450, 453, 461, 466, 475 sk; — Pyrker-ford. 305, 306; — Gábor	65, 192
Kéký Lajos	282, 283, 479, 485
Kelemen János, <i>Magyar nyelv</i>	434
Kemény Zsigmond b. 93, 120, 124, 363, 417; — <i>Alhikmet</i>	124
<i>Képes krónika</i> 164, 166, 167, 287, 288	
Kerekes Ábel	353, 445, 449, 452
Kerényi Frigyes	310
Kézai krónikája 157, 162 sk, 277 sk, 287, 289, 290	
Kis János 248, 260, 262, 267, 269, 299, 417, 419, 464, 465	
Kisfaludy Károly 299, 301, 303, 414, 417; — <i>Álmatlan király</i> 305; — <i>Három egyszerre</i> 301; — <i>Karácsonj</i> 305; — <i>Leány-</i>	

	Lap
<i>örző</i> 301, 304; — Sándor 46, 299, 307; — <i>Himnusz</i>	431 sk.
Kiss László 234; — Miklós 221, 223, 227, 234	
Klapka György 225 sk, 231, 313, 317, 323 sk, 329	
Klauzál Gábor	196, 198
Klopstock, <i>Messias</i>	204
Kónyi János, Marmontel-ford.	259
Kopitar, B.	246, 247
Kossuth Lajos 101, 102, 120, 218, 222 sk, 231 sk, 313, 315, 318 sk, 477	
Kovács Dezső 482; — György 425; — József 429, 430; — Pál 299, 300, 463; — <i>Éva asszony</i> 407	
Kovácsóczy Mihály	101, 102, 300
Kováts József, <i>Acneis</i> -ford.	147
Kozma Andor 124; — János 482, 483	
Kölcsey Ferencz 55, 119, 147, 258, 269, 270, 300, 408, 417, 436, 437, 442, 464 sk, 478; — <i>Kárpáti</i> <i>kincstár</i>	412
Köteles Sámuel	88
Kövér Vincze	109, 110
Kriza János	165
Kubinyi Rudolf	97, 101, 103
Kultsár István	216
Kunoss Endre	112, 309
Kuthy Lajos	91, 97, 100, 414
La Rochefoucauld, maximái	264
Laskai János	459 sk.
Latabár színigazgató	348
Lemouton Emilia	90
Lendvay Márton	346
Lessing	264, 476
Lészay Dániel	354 sk, 438 sk.
Lévai Névtelen, <i>Historia</i> ... <i>excidii Troiani</i> ...	11, 15, 129 sk.
Lovik Károly	481
Lugosi József	155
Lukács István	429, 430, 436
Madách, <i>Az ember tragédiája</i> 181 sk.	
Madarász László	239, 314
Madás Ferencz	117

	Lap		Lap
Mádi János, Lit.	426	Pákh Albert	78 sk, 104, 105
Magyar Benigna	376	Pálfi Mór	482
<i>Magyar Minerva</i>	46	Pannonius, Janus, Homeros-ford. 6, 9 sk.	
Majzik Imre	431, 433	Pap Endre 91, 92, 93; — Illés	
Marczati Henrik	8, 9	31, 289; — Károly, Sz.	116
Marikovszky Gábor, <i>Altala ősei</i> ...	155	Pápai Molitoris Mihály	330, 335
<i>Márk királyfi</i>	336 sk.	Pápay Sámuel	261, 269
Marmontel, J. F.	257 sk, 474, 475	Papp Ferencz	364
Matthison, <i>Genfer See</i>	429	Papszász György	59
Mátyási János	427, 428	Petelei István	371
Megyeri Károly	346	Péterfy Jenő	123, 124
Mélius Péter	483	Petőfi Sándor 25, 90, 97, 118,	
Mentovich Ferencz	36, 152	119, 156, 309, 310, 367, 415,	
Mészáros Károly	190	416, 417, 419, 478, 481; — <i>Hely-</i>	
Mikszáth Kálmán	366 sk, 481	<i>ség kalapácsa</i> 310; — <i>János vitéz</i>	
Molnár Borbála 39 sk, 45 sk, 419;		310, 374, 375; — <i>Lehel vezér</i> 25	
— János, <i>Régi jeles épületek</i> ...	147	Pintér Jenő	54, 137
Móricz Zsigmond	371, 481	Podmaniczky Julia bárónő	362
Nádasdy Lipót gr.	327	Poigár János, <i>Vil. világi nóták</i> 59, 72	
Nagy Ferencz 147; — Ignác		Prielle Kornélia	350
310; — László, Branyicskai		Priskos Rhétor 152, 155, 163 sk,	
440; — Pál, Fogarasi, <i>Véres</i>		279, 281, 289, 290, 292	
<i>örökség</i> 300; — Sámuel	351	Prónai Antal	149
Naláczy István	439	Pulszky Ferencz 112, 196, 197,	
Náményi Lajos	108	200, 217 sk, 313 sk, 478	
Négyesy László	141	Puskin, E., <i>Anyegin</i>	173
Németh Antal, <i>Trója királynéi</i> ...	150	Pyrker László érsek	247, 305, 306
Nemzeti Színház	345 sk.	Rabenschlacht	277, 281
népdal	479, 480	Ráday Gedeon gr. 147; — Ge-	
népmese	480	deon gr. (intendáns)	346 sk.
népszínmű	379, 380	Radvánszky János 420, 422, 472, 473	
<i>Nibelung-ének</i> 26, 27, 32, 151,		Rajka László	459, 461
156 sk, 168, 277 sk, 292		Rájniz József	147
Novák Chrysostom	215, 216	<i>Rákóczi-nóta</i>	339
Nyári Pál	346	Rákosi Jenő	150
Nyíri László	435	Ráskai Ferencz, <i>Vitéz Francziskó</i> 389	
Oláh Gábor 76; — Miklós, <i>Hun-</i>		<i>Regelő</i>	92, 93, 101
<i>garia et Athyla</i>	166, 292	Regőczy (Exner) Győző, <i>Réka</i>	
Orczy Lőrincz b.	432, 435	<i>gyűszu</i>	281
Ormós Zsigmond	185	Réthy Mihály	346 sk.
Orosz József	220, 223, 226 sk, 315	Révai Miklós	147, 214 sk, 417
Ovidius 2, 3, 6, 7, 13, 14, 17 sk,		Révész Imre	155
22, 23, 130, 132, 135, 136, 140,		Riedl Frigyes	479, 480
142 sk, 146, 147, 335, 336		Rimay János	138, 420
		Rosty, <i>Felejt el</i>	426

	Lap		Lap
Rotarides Mihály	474	Szemere Bertalan 313, 317, 320,	
Rozsos Pál	215, 217	327; — Miklós 193; —	
Rumy Károly	90, 91, 247, 263	Pál	55, 258, 419, 426, 464
Salamon Ferencz	152, 380	Szentgyörgyi Gellért 215, 217; —	
Sallustius Crispus	3	József	267
Sándor Ferencz 318; — István 13, 118		Szentmiklóssy Alajos 353, 436,	
Sappho	216	445, 451, 461 sk.	
Sárosy Gyula	107 sk, 184 sk.	Szenvey József	303
Sas Mihály	429, 430	Szeőts István, T.	65, 66, 67, 70
Schodelné	346	Szerdahelyi György 118; — István 349	
Sedlnitzky, rendőrminiszter	246	Szigethy Mózes, Sz.	354, 453, 458
Sebestyén Gábor, 429, 430; —		Szigeti József	345 sk.
<i>Háború</i>	428	Szigligeti Ede	347, 414
Servius	14, 15, 20, 22, 134	Szilády Áron	137
Shakespeare 118 sk, 169, 172; —		Szilágyi István	24, 25, 26, 151
<i>Macbeth</i>	173, 174	Szilágyi és Hajmási-monda	389
Sipos Pál	353, 438 sk, 452, 453	Szinnyei Ferencz	363
Somogyi János, Medgyesi	214 sk.	Szontagh Gusztáv	304, 408, 412
Somsics Pál	239	Szőke József 433, 435, 436; —	
Steinacker Gusztáv, műfordításai 405		<i>A pillantó szemek</i>	430
Sujánszky Antal	79	Szűts Sára	64
Szaák Lujza	360	Tacitus	270
Szabó Dávid, Baróti 147, 150, 426; —		Taikli Miklós	425
— István, Homeros-ford. 311; —		Taine, H.	251
— Károly 13, 152 sk, 163 sk,		Takáts József, Péteri 46, 426, 429; —	
288, 291; — László, Sz.	146	— József 432, 435; — Sándor 420, 422	
Szalkay Antal	147	Tasso, T.	142
Szarvady (emigráns) 220, 222,		Tegnér, E., <i>Frithjof-monda</i>	290
223, 239, 240, 243		Teleki Ferencz, <i>Mi Atyánk</i> 435,	
Szász József 431; — Károly 80,		436; — József gr. 88; —	
81, 82, 152, 155; — <i>Attila</i>		László gr. 120, 217 sk, 313 sk;	
<i>halála</i>	281	— <i>Kegyencz</i> 414; — Mihály	
Szathmári István	45, 50	201; — Miksa grófné 233; —	
Szathmáry László	92, 93	Sándor gr.	235, 318, 319
Széchenyi István, gr.	101, 115,	<i>Teleki-énekeskönyv</i>	421, 422
119, 476, 477		Telepy György (színész)	346
Széchy Károly 141, 361; — <i>Gróf</i>		Temesvári Pelbárt	7
<i>Gvadányi József</i>	56	Tennyson, A., <i>Király-idylek</i>	281
Szegedy Rezső	466	Thaly (emigráns) 240; — Kálmán,	
Szegfi Mórné, Kánya Emilia	94	<i>Réka köve</i>	155
Székács József	391	Thewrewk Emil, P. 467, 469; —	
Székely István, <i>Chronica</i> 11; —		József	352 sk, 438 sk, 469
Sándor, Aranyosrákosi	153, 154	Thierry, A., <i>Attila</i> 152, 288, 289,	
<i>Székelyudvarhelyi-kódex</i>	378	292, 293; — <i>Attila-mon-</i>	
Szeleczky Katalin	43	<i>dák</i>	153, 155, 288, 290, 291

	Lap		Lap
Thuránszky László	45	Vidor Emil	112
Thuróczy krónikája 163 sk, 277,		Vietoris László	425
290, 292		Virág Benedek	299, 435
Thury György éneke	468	virágének	421
Tinódi Sebestyén 140; Jason ki-		Vitezović, P. <i>Odiljenje Sigetko</i>	
rály	11 sk.		401, 402
Toldy Ferencz 8, 13, 35, 57 sk,		Vitkovics Mihály	465
64, 65, 69, 72, 73, 76, 80, 137,		Vizkeleti József	425
151, 157, 297 sk, 405 sk.		Vörösmarty Mihály 27, 93, 94,	
Tolnai Lajos	169 sk.	98, 100, 118, 120, 150, 153,	
Tompa Mihály 31, 78 sk, 309,		300, 303, 307, 311, 415, 417,	
417; — <i>A gölyához</i> 82, 83;		481; — <i>Áldozat</i> 414; — <i>Buvár</i>	
— <i>Ének Elele királyról</i> 155;		<i>Kund</i> 305; — <i>Cserhalom</i> 302,	
— <i>Olajág</i>	81, 82	307; — <i>Csongor és Tünde</i> 118,	
Tóth Ede 379, 380; — József		119, 174; — <i>Eger</i> 308; —	
346 sk; — Lőrincz 112; —		<i>Előszó</i> 119; — <i>Két szomszéd-</i>	
<i>Vala</i>	413	<i>vár</i> 308; — <i>Maról bán</i> 414;	
Török Gábor 194 sk; — János 78,	79	— <i>Szép Ilonka</i> 307; — <i>Szi-</i>	
<i>Trója históriája</i> (1544 előtt) ...	11	<i>lági és Hajmási</i> 307; — <i>Szív</i>	
Türr István	220, 320, 328, 329	<i>lemezése</i> 119; — <i>Toldi</i> 305; —	
Ubertinus	15, 16, 22, 130	<i>Tündérvölgy</i> 302, 308, 374; —	
Újfalvy Krisztina	48, 49, 52, 53	<i>Vérnász</i> 414; — <i>Zalán fu-</i>	
Ujházy László	225, 230, 233	<i>tása</i>	26, 288, 302, 306
Ujhelyi István	201	Vukovics Sebő 234, 236, 240,	
Ujj Péter	300	313, 315, 317 sk; — Sebőné 222	
Vachott Sándor 93 sk, 100, 112,		Wagner, R., <i>Nibelung-tetralogia</i>	281
192; — <i>Versei</i>	406	Wallaszky Pál	474
Váczy János	466	<i>Walther-ének</i>	281
Vadnay Károly	80	Wass Samu	221, 230, 231
Vahot Imre	93, 94, 96, 199	Weber Artúr	363
Vajda János 481; — Péter 312;		Wenczel Gusztáv	156, 278
— <i>Buda halála</i>	154, 155	Wertheimer Ede	245
Vályi Klára	419, 427	Wesselényi Miklós b.	257
Vandrák András	111	Weszely Ödön	474, 475
<i>Váradi regestrum</i>	288	Würzburgi Konrád	1, 14
Vargha Gyula	480, 481	Zeyk Dániel	88
Varjas János	54	Zilahi János 335, 336; — <i>Phaeton</i>	
Vas Gereben	83	<i>lúze</i>	330 sk.
Vass Paulina	108 sk, 184 sk.	Zólyomi Dávid	460
<i>Vásárhelyi Daloskönyv</i>	138	Zrinyi Miklós gr. 138, 140 sk,	
Vergilius 1, 2, 3, 6, 11 sk, 18 sk,		154, 466; — Péter, <i>Zrinyiász</i>	
131 sk, 140 sk, 426			391, 392, 401, 402
Verseghy Ferencz	146, 269, 426	Zsák Adolf	460
Vetter (emigráns)	313, 319, 324 sk.	Zsoltárfordítások	378

A TRÓJAI HÁBORÚ RÉGI IRODALMUNKBAN.

(Első közlemény.)

A trójai mondák rendkívüli elterjedését és hatását az összes európai irodalmakban két körülményből szokták magyarázni. Egyrészt abból a leszármazási kapcsolatból, melylyel a legtöbb európai néptörzs vagy nemzet a menekülő és nyugaton letelepülő trójai hősökre vezeti vissza eredetét, másrészt pedig Vergilius nagy népszerűségéből s az őt körülvevő szinte babonás tiszteletből. Ránk nézve azonban egyik magyarázat sem kielégítő, kivált ha saját irodalmunkban keressük e nagy befolyásnak nyomait. Igaz ugyan, hogy a nyugati írók nem egy alkalmat nyújtottak a magyar és a klasszikus nép érintkezésének hitére, de ezek csak elszórt esetek, szorosabb genealogiai kapcsolatok létrehozására nem voltak alkalmasak, már azért sem, mivel krónikásainknak sokkal fontosabb volt a magyarok eredetének a húnokkal és Attilával való összekötése. Guido de Columna *Pannoniát* trójai hűbéres tartománynak mondja, honnan Paris sereget szervez, mikor Helena elrablására indul. Ugyancsak *Pannoniából* jó *Precemessus* király ezer katonával a trójaiak segítségére.¹ Guido *Pannoniája* azonban nem más, mint olvasási hiba: az eredetiben (Daresnél és Benoît de Sainte-Maurenál) *Paeoniáról*, tehát Macedonia egyik tartományáról van szó.² Egy olasz író, Armannino, viszont Dares *Phrygiáját* költi át *Pannoniává*.³ Konrad von Würzburg ellenben a görögök pártján emleget egy magyar vitézt: *Cursalion úz Ungerlant, ein künic rich von höher art*.⁴ A repgaui krónika szerzője meg éppen Helenát

¹ Guido, *Historia Troiana*, 1486. Argent.: c, 3 r.; d, 2 v.; [f, 5 v.]

² Le Roman de Troie. Publié par Léop. Constans. 6 köt. (Société des Anciens Textes Français, 1904—1912.) V. 6725. E de Peoine . . . li reis quin ert Pretemesus. ~ Dares, cap. IV. Hectorem in *Paeoniam* misit. Cap VIII. Priamus Alexandrum & Deiphobum in *Paeoniam* misit, ut milites eligerent.

³ E. Gorra, *Testi inediti di Storia Trojana*. Torino, 1887. 536 l. In questo tempo Laumedon avea poca gente in sua compagnia, però de Priamo suo figliulo . . . nel paese di *Pannonia* allora era a oste contro a' suoi nemici. ~ Dares, cap. III. Priamus in *Phrygia* erat, ubi eum Laomedon ejus pater exercitui praefererat.

⁴ Ad. v. Keller kiad. Bibl. des litt. Vereins in Stuttgart, 44. k. 1858. 23910. verssor.

a magyar királylyal viteti haza Magyarországba, Trója elpusztítása után: ¹

von Ungren der kúng rich,
der mit gewalt gar werlich
Elena nam die kúngin

und fúrte si in daz rich sin
und behüb si mit gewalt sider,
wond si kam niemerme hinwider.

Mindez adatok nálunk alig voltak ismereteseek, egyedül Haller őrizte meg Guido tévedését, de bővebben ő sem aknázza ki a kínálkozó alkalmat. Ha valaki, akkor csak Horvát István lehetett az, a ki a paeonokat jászoknak, tehát magyaroknak tartotta.²

Másrészt Vergilius népszerűsége is csak kis részben magyarázza a monda elterjedését. Hiszen a középkori s későbbi feldolgozók egy része nem annyira a klasszikusokból merítette anyagát, hanem inkább a kései római irodalom két prózai törtéijéért, a fríg Dares és a krétai Dictys tákolmányáért lelkesedett. Vergiliusnál különben Trója pusztulásának leírása (az *Aeneis* II. énekében) csak epizodikus jelentőségű, épen csak a megindító esemény Aeneas új honalapító küzdelmeiben. És ha XVI. századi íróink használták is munkáját, époly mértékben merítettek Ovidiusból, kinek több heroidája s a *Metamorphoses* egy része a trójai mondakörből való. Nem is szükséges ily külső körülményekben keresni a tárgy népszerűségének okát, maga a monda van annyira érdekes és jelentős, hogy benne keressük meg hatásának forrását. Már a görög mondatörténetben centrális és ciklikus jelentősége jut a híres várostornak; a mondák fejlődésének törvénye szerint lassanként köréje csoportosultak a legkülönbözőbb eredetű hősregék. Alig van kiváló hős, a ki részt ne vett volna a tízéves harczban, vagy valami módon kapcsolatba ne került volna vele. Herakles és az argonauták kalandjai, a hazatérő hősök bojongásai, a trójai menekülők új honalapítási küzdelmei, istenek és hősök mythosai, mind összefüggésbe jutottak Trója nevével. Nem kell csodálni tehát, ha mind régen, mind ma, a humanistikus oktatásban is oroszlánrésze jut Trója történetének, mert ez a legtermékenyebb és a legjobban kiaknázható terület, s a legtöbb klasszikus reminiscencia hozzá fűzhető. Mellette egyedül Nagy Sándor története az, mely — más okokból — hasonló közkedveltségnek örvendett. Adjunk igazat a jó öreg Dugonicsnak, mikor *Trója veszedelmének* előbeszédében erre az eredményre jut:

¹ *Germania*, 28 k. 38. l. Vajon ez összefüggésben van-e azzal a mondával, mely Otrokócsi Foris Ferencz állítása alapján, a görög Helenát azonosítja Argirus Tündér Ilonájával s Gyergyai Tündérországát a *Regnum Trojanorum*mal, nem tudhatni. L. Heinrich G. értekezését Budapesti Szemle, 1889. (59. köt. 168 l.) Gulyás József (IK. 23: 451.) és Zolnai Béla cikkét (It. I: 109.)

² Tud. Gyűjt. 1830. VII—IX. köt. Jászok. II. A' jászokról, mint Toxoták-ról, Jónokról, Pannonokról, Pelagusokról, Paeonokról és Hellenekről. L. még Rajzolatok, 1825. 21, 26, 86. l.

«egy dologban sem törték fejeket úgy annyira a' Régi Írók, mint azon Város' ostroma', 's el-pusztulásának le-rajzolásában, 's ugyan azért-is, mivel annyi Írók munkálkodtanak benne, az emberi érz, és tehetség, ezt terítette-ki leg-ízebben a' nap-fényre.»

1. A monda forrásai.

Nekünk, mai nemzedéknek, a homerosi eposzok és az epikus cyklusból merítő latin költők, Vergilius és Ovidius, művei az egyedüli értékes forrásai a mondának. Tartalomban és költői formában egyaránt utólérhetetlen, örök alkotásai az emberiségnek, melyek minden nemzet irodalmának virágkorában a legnagyobb tiszteletet és befolyást érték el. A középkori írók azonban nem igen akartak róluk tudni, kivált Homerosról, s ha ismerték is, némi kicsinyléssel fordultak el tőlük, mert félszeg tudakosságuk nem akart hitelt adni a költői alkotásnak, hanem Dares Phrygius otromba tákolmányából büszkén ismételtették, hogy nem a régi poétákat követik, »kik között kiváltképen Homerus a' hiftóriának igazságát holmi maga találmányaira fordította, és a' való dolgot hamiságra hozta; mert a' hamis Ifteneket, kikben néki hitele volt, kedve fzerint azoknak a' régi hadakozóknak tárláságokban elegyítette« — ellenben igen is hitelt adnak a »Görög Ditisnek, és Dares Frigiufnak Trójai vitéznek, kik mind ketten jelen voltak a' Trójai hadban, 's az egész Trójai Hiftóriát igazán és rendesen le-írták«. Ezt olvassuk még a XVII. század végén is, Haller János Guido-fordításának bevezetésében.

Mindkét említett krónikás főként azzal tudott hitelt szerezni, hogy a trójai harczok szemtanújának mondta magát, Dares trójai, Dictys meg görög részről, bár kétségtelen, hogy mindkét ránk maradt latin szerkezet nem régibb a Kr. utáni első századoknál. Az állítólagos latin fordításokat már gyanúsakká teszi bevezetésük is, melyben arról igyekeznek számot adni, mint jutott krónikájok annyi századon keresztül az utókorra. A rossz latinsággal, száraz, kivonatos módon írott DARES 44 fejezetes történetét (*De excidio Trojae*) egy levél előzi meg, melyet a fordító, Cornelius Nepos, intéz Sallustius Crispushoz s elmondja benne, mint akadt athenaei tanulmányai közepett Dares kéziratára. Nyelve után ítélve nem régibb a VI. századnál. A másik, sokkal részletesebb (6 könyvből álló) munkának (*Ephemeris belli Trojani*) fordítója, Q. Septimius Romanus, azt a mesét költi, hogy eredetije, a krétai Dictys, fönicziai betűkkel írta meg a maga krónikáját hársfatáblákra, melyeket koporsójában vele együtt eltemettek; Nero korában egy földrengés megnyitotta az ősrégi sír titkát, pásztorok megtalálták benne az írást, mely végre Rómába került, Nero könyvtárába. Valószínűleg ez sem régibb a IV. századnál.

A két munka eredete és forrásai körül nagy irodalom támadt; főképp arról folyt a vita, vajjon apokryph latin munkákkal állunk-e szemben vagy pedig csak fordítással, s így már a görög eredeti a hamisítvány. A régibb kutatók¹ már-már azzal zárták le a vitát, hogy a latin hamisítványok mögött semmiféle görög eredetit sem kell keresnünk, míg újabban főként a bizánczi átdolgozókkal való beható összevetés arra az eredményre jutott, hogy Dictys munkája valóban görög eredetin alapszik, s ezt egy előkerült papyrus-töredék is igazolta.² Daresről csak annyit tudott a legnagyobb valószínűséggel megállapítani a kutatás, hogy a ránk maradt száraz, helyenként értelmetlen szerkezet egy régibb, teljesebb latin mű kivonata.³ Ránk nézve ez utóbbi megállapítás azért fontos, mert mind a középkori nyugati, mind a XVI. századi magyar földolgozások olyan részleteit tartalmazták a mondának, melyek a ránk maradt kivonatos Daresből nem származtathatók, hanem vagy az elveszett teljesebb Daresre, vagy más latin munkára mennek vissza, melynek nyomait még a középkori Vergilius- és Ovidius-magyarázók megőrizték.

A monda középkori feldolgozói inkább a száraz és kivonatos Dares adatait használták fel, jobban bíztak benne és jobban is rokonszenveztek vele, mint *trójai* íróval, a már említett genealogiai kapcsolatnál fogva. A görög Dictyst, ki élénkebb, részletekben gazdagabb, élvezhetőbb előadásával Darest jóval fölülhaladja, inkább csak kiegészítésül használták, mintsem azért, hogy a történeti tárgyilagosság, az »audiatur et altera pars« elvének eleget tegyenek.

Mindkét író előadása több lényeges pontban eltér a klasszikusok képviselte hagyománytól. Míg ezek egyértelműen Helena elrablásában látják a trójai háború okát, addig Daresnél ez csak mellékes körülmény, ő visszamegy az argonauták kalandjaira, kik Herakles és Jason vezérletével még Laomedon alatt feldúlták Tróját és elrabolták Hesionét; Priamus király bosszút forral, s midőn fiaival a megtorlás eszközeiről tanácskozik, Paris ajánlja föl viszonzásképen Helena elrablását, kit neki Venus ígért oda a kedvező ítéletért. Dictys, görög szempontból nézve az eseményeket, egyenesen Paris tettéből indul ki s így a klasszikusok mellett marad, kiknek jobban hatása alatt áll, még stílusában is.

Dares mit sem tud Achilles haragjáról; nála ez azért vonul vissza a harcztól, mert szerelmes Priamus leányába, Polyxenába,

¹ H. Dunger, *Die Sage vom Trojanischen Kriege*. Leipzig. 1869. — W. Greif, *Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage*. (Stengel-féle Ausgaben und Abhandlungen aus dem Gebiete der Romanischen Philologie. LXI.) Marburg. 1886. — U. a. *Neue Untersuchungen zur Dares- und Dictysfrage*. 1900. Berlin.

² N. E. Griffin, *Dares and Dictys*, Baltimore, 1907.

³ Már régebben Körting, *Dictys und Dares*, Halle, 1874. Legjobban összefoglalva Constans id. Benoît-kiadásának VI. kötetében (1912.) 192 l. Bő könyvesszettel.

a mi vesztét is okozza. Végül nála Trója pusztulását sem a hagyományos faló okozza, hanem Antenor és Aeneas árulása, kik a várost kiszolgáltatják a görögöknek.

Dictys jobban ragaszkodik a régi tradícióhoz, de az istenek beavatkozását szintén csak prózai, euhemerisztikus módon értelmezi. Bár a háború oka nála Helena elrablása, de Eris aranyalmájáról, az istennők versengéséről, Paris ítéletéről mit sem akar tudni. Mint Daresnél, nála is nagy szerep jut Achilles és Polyxena szerelmének. Achilles jelleme sem a homeerosi, nem nyílt csatában győzi le Hektort, hanem gyáván, orvul támadja meg és öli meg a hőst.

Mellőzve a középkori latin verses feldolgozásokat, melyek a monda további fejlődésére úgy sem voltak befolyással (l. Dunker id. m. 21. l.), az első s egyszersmind legfontosabb feldolgozása Dictys és Dares krónikájának nemzeti nyelven BENOÎT DE SAINTE-MAURE, XII. századi francia trouvère nagy verses regénye, *Le Roman de Troie*. Ez a mű két szempontból jelentős: 1. ez a legtöbb romantikus Trója-eposz, regény, verses és prózai história őse, 2. ez adja meg a tárgynak azt a középkori színezetét és jellegét, mely végleg ellentétbe hozza az antik hagyománnyal: a régi herosokból középkori lovagok lesznek, a lovagi erkölcsök, szokások, intézmények bevonulnak a hatalmas középkori várba, Trójába, melynek leírására a legcsodásabb, mesébe illő színeket pazarolják. Benoît eredeti alkotása többek közt: Troilus és Briseida szerelme, mely Guidón, Boccacción (*Filostrato*), Chauceren keresztül végre Shakespeare *Troilus és Cressidájában* megtalálta a maga méltó formáját.¹

Benoît szellemében és legnagyobbbrészt az ő művének felhasználásával készült a XIII. századi két német verses lovagregény, HERBERT VON FRITSLAR és KONRAD VON WÜRZBURG munkája, az szorosabban az eredetihez ragaszkodva, ez önálló költői alakítással, más forrásokból is merítve.

GUIDO DE COLUMNA messinai bíró latin prózai regényének (*Historia destructionis Trojae*) az az érdeme, hogy a tárgynak olyan elterjedést biztosított, a melyet a régi francia és német eposzok nem érhettek volna el, már nyelvüknél fogva sem. Munkáját 1287-ben fejezte be. Azt állítja ugyan, hogy Dares és Dictys fölhhasználásával készült, de főforrása Benoît, kit azonban középkori szokás szerint nem nevez meg. Annál többet emlegeti Darest, még olyankor is, mikor az eredetiben arra vonatkozóan semmit sem találunk, hanem Benoît rovására kell írunk az adatokat. Guido eredetisége csak virágos stílusában, kifogyhatatlan leírásaiban, retorikus szónoklataiban

¹ W. Hertzberg, Die Quelle der Troilussage in ihrem Verhältnis zu Shaksperes *Troilus und Cressida*, (Jbuch der d. Sh. Gesellschaft, 1871.) — G. L. Hamilton, The Indebtedness of Chaucers *Troilus and Criseyde* to Guido delle Colonne's *Historia Trojana*. New-York, 1903.

és tudákos toldásaiban nyilvánul. Helena szépségeinek leírására három hasábon keresztül minden stilisztikai figurát, minden lehető és lehetetlen hasonlatot meg képet fölhalmoz, s végül is be kell látnia, hogy nincs emberi nyelv, melylyel az isteni asszony szépségét fel lehetne érni. Az öreg Homeros sokkal többet tud róla mondani ez egy hexameterrel:

αἰνῶς ἀθανάτησι θεῆς εἰς ὤπα ῥοιζεν.

Guido munkáját számtalan kézirat őrizte meg,¹ s az első nyomtatványokban is gyakran jelenik meg, XVI. századi kiadását azonban hiába keressük. Annál több fordítása jelenik meg a nép nyelvén. S ennek megvan a maga magyarázata. Míg a nép mohón olvasta és élvezte a maga nyelvén a regényes trójai históriát, addig a latinul értő, humanista műveltséggel telt reformátorok elfordultak tőle. Ők már Vergiliust és Ovidiust olvassák s latin fordításban Homeroszt is, ha pedig a költészet mellett kíváncsiak voltak a prózai történetre, a nagyon is középkori ízü compilatio helyett inkább Dares és Dictys felé fordultak, bár még nem tudtak helyes ítéletet alkotni e két apokryph munka igaz értékéről. Ennek a humanistikus hatásnak a nyomait igen érdekes módon fogjuk megfigyelhetni a XVI. századi magyar feldolgozásokban.

A népies átültetések, verses és prózai népkönyvek, fordítások a XV. és XVI. században érték el virágkorukat. A spanyol *Crónica Troyana* és az ó-északi *Trójumanna Saga*, a közép-angol *Seege of Troye* és a horvát *Trojanska Priča* egyaránt jelzik az elterjedés térbeli és időbeli határait.²

Hogy a mondát a középkorban nálunk is ismerték, arról már Anonymus tanuskodik, de a magyarnyelvű kódexirodalomban nincs nyoma. Annál népszerűbb azonban a XVI. században, mikor széphistóriának öten is feldolgozzák. A monda elterjedésének magyarországi története különben érdekes képét adja a humanistikus eszmék fejlődésének. Míg Janus Pannonius latin Homér-fordítása a magyar renaissance színvonalának értékes documentuma, addig a monda XVI. és XVII. századi átültetői részben ismét a középkori feldolgozások felé fordulnak. De az akkori magyar klasszikus műveltség dicséretére legyen mondva, mellettök erősen érvényesülnek a régi remekírók, különösen Ovidius és Vergilius, sőt Homeros ismeretének is akadunk

¹ Egy szép kéziratát a Sztáray-kódex őrizte meg a budapesti Egyetemi Könyvtárban, a Gesta Romanorummal együtt. L. Katona Lajos cikkét: EPHK. 1898: 401.

² Dunger, Greif, Constans és Gorra id. művein kívül l. Mussafia, Über die spanischen Versionen der *Historia Trojana* (Sitzungsberichte der Wiener Akademie, Phil.-hist. Classe, 1871.), G. Herger, Die Trojanersage der Britten. (Münch. Dist. 1887.) A. Zietsch, Über Quelle und Sprache des mittellengl. Gedichtes *Seege oder Batayle of Troye* (Götting. Diss. 1883.) A. Wesselofsky, Matériaux et recherches pour servir à l'histoire du roman et de la nouvelle T. I. [Ism. Romania, XVIII. (1889) 302 l.]

nyomára. Így a magyar feldolgozások részletesebb tanulmányozásával és forrásaik felkutatásával kapcsolatban, alkalmunk nyílik megfigyelnünk a középkori mondák és az antik hagyományok két ellentétes irányának küzdelmét irodalmunkban három századon keresztül, míg végtére a XVIII. század nagy irodalmi föllendülésében Homeros első magyar fordításaival és a klasszikus költői irányok uralomrajutásával a középkor tarka és naiv meséi teljesen eltűnnek, s a régi költészet szelleme a maga megérdemelt befolyásához jut.

2. A trójai monda középkori irodalmunkban.

Régi kódexeinkben e mondának nyomát sem találjuk. Noha a középkori példázó irodalom a maga tárgyait válogatás nélkül merítette a legkülönbözőbb forrásokból, sőt akadt író, ki Ovidius *Atváltozásaira* is allegorikus, erkölcsi köntöst szabott, mégis a régi görög regék aránylag keveset szerepelnek a példatárakban. A *Gesta Romanorum* (a vulgáris szöveg) mindössze egyszer tér ki rá: a 156. elbeszélésben: *De causa subversionis Troie*, röviden elmondva Ovidius után Helena elrablását és Ulysses cselét. Az erkölcsi magyarázat Parisban az ördögöt, Helenában az emberi lelket látja, melyet az Trójába, vagyis a pokolba csábít! Hozzánk azonban e példa csak Haller fordításával került át először. A másik nagy példaforrás, Temesvári Pelbárt, pedig Assaracus trójai király városépítéséről beszél, az *Aeneis* második könyvét idézve.¹ Minthogy Vergilius Assaracust nem említi, Katona Lajos Ovidiusra gondol, ki Assaracus fáról, Laomedonról mond el hasonlót. (*Met.* XI. 194.) Valószínűbbnek tartom azonban, hogy Pelbárt a keresztyén irodalomban népszerűbb Senecából merített, kinek *Troades* cz. drámájában van szó a városépítő Assaracusról. Egyik történet sem ragadta meg kódexíróink figyelmét, s ez annál különösebb, mert például az antik mondák másik nagy körét, Világbíró Nagy Sándor tetteit, elég gyakran idézik. Úgy látszik ebben a paradicsom ostromlására készülő merész és istenkáromló vállalkozás kapta meg képzelődésüket.

Részletesebben kell azonban szólnunk latinnyelvű irodalmunk két termékéről, Anonymus krónikájáról és Janus Pannonius Homeros-fordításáról.

a) Anonymus és Dares.

Ha hitelt adhatunk a Névtelen Jegyző szavának, akkor ő az első írónk, a ki feldolgozta Trója történetét latin nyelven Dares és más szerzők alapján, a mint maga mondja: »Dum olim

¹ Quadragesimale, P. II. Katona Lajos Temesvári Pelbárt példái, 120. sz. (Ért. a nyelv. és széptud. köréből, XVIII: 2.)

in scolari studio simul essemus et in hystoria troiana, quam ego cum summo amore complexus ex libris Darethis Frigij ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audiueram, in unum uolumen proprio stilo compilaueram, ...» Nincs is okunk benne kétkedni, hiszen csak iskolai compilációról van szó. Annyi bizonyos, hogy Daresnek nemcsak nevét ismerte, hanem művét is olvasta: mindjárt munkája elején szószerint átvesz belőle egy egész mondatot s hatására több helyütt ráismerhetünk.¹

Anonymus bevezető sorai még egy érdekes föltevésre adtak alkalmat. A lengyel történetírók Anonymus kijelentése alapján azonosították vele Colonnai Guidót s egyszerűen Guidónak tulajdonították a *Gesta Hungarorum*ot. Ipolyi Arnold belátva e föltevés lehetetlen voltát, egy akadémiai felolvasásában² annak a nézetének adott kifejezést, hogy Anonymus Guido utánzója. Ha ez igaznak bizonyul, akkor kétségtelen, hogy Anonymus IV. Béla jegyzője és csak jóval 1287 után írta meg művét. Toldy Ferencz azonban e föltevést nem tartotta elfogadhatónak s a maga részéről fölveszi a harmadik lehetőséget vagy helyesebben lehetetlenséget: Guido Anonymust plagizálta s magáénak mondja azt a Trójai történetet, a mely Anonymusunk ifjúkori munkája.

A Guido-Anonymus kapcsolatot Marczali Henrik, a IV. Béla-elmélet híve, vetette föl újra³ s igyekezett bebizonyítani, hogy Anonymus Daresen kívül Guidót is fölhasználta. Azonban adatai nem meggyőző erejűek vagy jelentéktelen, stilisztikai fordulatokra vonatkoznak. A jellemző egyezések Daresből is magyarázhatók; így pl. azt állítja Marczali, hogy Zoltán fejedelem rajzához Anonymus Guidóból is vett vonásokat. Anonymus így írja le Zoltánt (*De successione Zulte ducis*): »Fuit enim dux Zulta parum blesus et candidus, capillo molli et flauo, statura mediocri, dux bellicosus, animo fortis, sed in ciuibus clemens, uoce suaui, sed cupidus imperij«. Íme valamennyi vonás összeállítható Dares trójai és görög hőseiből: Hectorem blesum, candidum, bellicosum, animo magnum, ciuibus clementem... Alexandrum... fortem, capillo flauo et molli... uoce suaui, ... cupidum imperij... Menelaum mediocri statura... (Cap. XII—XIII.)

A mi pedig a *quid ultra? quid plura?* fordulatokat illeti, melyeket annyiszor alkalmaz mindkét író, Pauler Gyula rámutatott, hogy ez a lüttichi franczia-iskola kedves átmeneti formája.⁴

¹ Összeállítva M. Florianus, H. H. F.^o D. II: 246.

² Nyomtatásban nem jelent meg, tartalmát csak Toldy Ferencz *Anonymus és Colonnai Guidó* cz. értekezése alapján ismerjük (T. F. összegyűjtött munkái, VI: 249.)

³ Béla király jegyzője. EphK. 1877: 358 l.

⁴ A magyar honfoglalás kútfoi. Akad. 1900. 390 l.

Később Marczali odamódosította véleményét : ¹ »Sok érintkezési pont van Guido de Columnával . . . De hogy ezen érintkezés átvételből vagy közös alapból magyarázható-e, azt nem merem eldönteni«. — Nincs is köztük semmi más kapcsolat, mint a közös forrás : Dares.

b) *Janus Pannonius Homeros-fordítása.*

Glaucus és Diomedes találkozása, az *Ilias* VI. énekének ez a kedves epizódja (119—236. sor.) Janus Pannonius simán gördülő latin hexametereiben, ² egyenesen az antik hagyomány kútfejéhez vezet minket. Vele jelenik meg Homeros először irodalmunkban. A fordítás létrejöttének körülményeit Janus barátjához, Galeotti Marzióhoz, intézett levelében kesergi el. ³ Az itáliai tanulóévek aranynapjai után sehogy sem tudott beleilleszkedni az elmaradt magyar viszonyok közé, sem könyvei, sem hallgatói és lelkesítői nem voltak, műzsája elhallgatott : »cum aliis occupationibus districtus, tum in hac nostra barbaria, nec librorum copia dabatur, nec qui excitare studium posset, usquam applaudebat auditor«. — Egy latin Homeros, az *Ilias* III—V. könyve, jutott a kezébe ; ⁴ neki is kedve támadt ugyanezt megpróbálni, mert hiszen nem akart vele többet : egy kissé gyakorolni a görög nyelvet és hosszú hallgatás után egy kissé ismét verselgetni : »tam Graecas literas, quam versificandi usum, longo tandem postliminio repetere«. Munkája tehát hozzátartozik azon törekvések közé, melyek főként V. Miklós pápa ösztönzésére, a görög írók, elsősorban Homeros átültetésére irányultak. V. Miklós fejedelmi bőkezűséggel jutalmazta fordítóit : Janus mestere, Guarino, ezer aranyforintot kapott Strabo-fordításáért, Filefónak pedig egy teljes, verses Homerosért sinecurát a pápai udvarban és 10.000 zecchinót ígért. ⁵ Nálunk átment a köztudatba, ⁶ hogy a pápa a fiatal Janust is kitüntette e nemes feladatra való felszólításával (Janus a pápa halálakor, 1455., még csak 21 éves volt). Ez azonban tévedés ; az a pápához intézett köszönő epistola, melyet Abel Jenő ⁷ egy drezdai kódexben talált s Janusnak tulajdonított : *Ad Nicolaum V. P. M. de Homero traducendo*, Voigt kimutatása szerint Carlo Marsuppini költeménye, a ki átültette a *Béka-egérharc*ot

¹ A magyar történet kútfoi az Árpádok korában, 1880. 66 l.

² Jani Pannonii Opusculorum Pars I. Traiecti ad Rhenum, 1784.

³ U. o. P. II. 74 l.

⁴ Voigt szerint : Niccolo della Valle fordítása. (Die Wiederbelebung des classischen Altertums, Berlin, 1881. II: 198 l.)

⁵ Voigt i. m. II: 192. Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, II: 204. (Geiger-féle 10. kiad. Leipzig, 1908.)

⁶ Képes Irodalomtörténet * 1906. I: 131.

⁷ Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. 1880. 103 l.

s a pápa buzdítására az *Ilias*ba is belefogott.¹ Munkája folytatásában azonban halála meggátolta.

Bár Janus fordítása nem készült nagyobb igényekkel, érdemes még néhány percre mellette időznünk. A mi Janus figyelmét annyira megragadta a VI. énekben, az főként Bellephophon története, majd Glaukos bolondos fegyvercseréje Diomedes-szel, végül az a híres hasonlat (az emberi mulandóság és a hulló falevelek), a mely Janus melancholikus megjegyzése szerint megtaníthatná az embereket arra — s ezzel nyilván saját honfitársai szokására céloz — hogy nincs mit kérkedni az ősök dicsőségével (majorum gloriam iactitare), mikor nemzedékek úgy múlnak el,

Mint őszi fuvalmon fa levele sárgul,
Nesztelen itt-ott már leválik az ágrul...

A fordítás eléggé sikerültnek mondható, hexameterei híven simulnak az eredetihez és époly könnyen perdülnek tova, mint Janus eredeti műveiben. A hosszú hallgatás nem igen látszik meg rajtuk, csak az eredeti naiv fordulatain akad meg néha s kénytelen egy színtelenebb kifejezéssel átsiklani rajtuk. Így a hírhedt *δολιχόσκιον ἔγχος* egyszerűen *telum* marad, vagy az a kedves és igazán homerosi dicsekvés:

ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὖχομαι εἶναι,

nála pathetikusabb lendülettel elveszti közvetlenségét:

tantum sublimem generis me gloria tollit.

Jellemző azonban Janus szókincsére és a remekírókban való jártasságára, hogy mennyire benne élt a klasszikusok kifejezőkészlete: a hol lehetett egy-egy frázisban vagy sorban, átvesz egy-egy régibb latin fordítás-töredéket. Így pl. a bujdosó Bellerophon sorsát részben Cicero szavaival adja vissza:

ἦ τοι ὁ καὶ πεδίον τὸ Ἀλφειὸν οἶος ἀλᾶτο
ὅν θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων.

Cicerónál (Tusc. Disput. L. III. C. XXVI, 63.):

Qui miser in campis maerens errabat Aleis,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vilans.

Janusnál:

Arva pererrabat comitatus Aleia nullo,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vilans.

¹ Voigt i. m. II: 197. Jegyzet.

² Arany a Buda Halála IX. énekének e szép sorait valószínűleg Vergilius közvetítésének köszönheti.

Irodalmunk mindenesetre büszke lehet e kis töredékre és sajnálhatja, hogy e szép kísérlet nemzeti nyelven csak három századdal később kezdett megvalósulni.

3. A monda XVI. századi irodalmunkban.

Igazi virágzásra Trója históriája nálunk a XVI. században jutott, a mikor a nemzetközi epika annyi más népszerű tárgyával együtt átkerült a magyar irodalomba. Magával Trója ostromával, annak legkezdetétől a város földúlásáig, tulajdonképen csak Hunyadi Ferencz széphistóriája foglalkozik, de részletesen kiterjeszkedik rá két más verses elbeszélés is : a Lévai Névtelen munkája mintegy keretképen alkalmazza Ovidius két heroidája fordításához, továbbá bevezetésül használja. Huszti Péter a maga *Aeneis*éhez. A monda egy-egy epizódját meséli el Tinódi és Csáktornyai Mátyás. Homeros nevének első említését Székely Estván *Chronicájában* találjuk (1559), hol a világ teremtmése utáni 2790. évről e följegyzést olvassuk : »HOMERUS a nag poeta ez údebe ell«. Röviden említi Paris tettét, Trója ostromát és Aeneas honalapítását is.

Mindezeket azonban megelőzi egy elveszett *Trójai História*. Legalább azt kell sejttenünk két nótajelzésből. Az egyiket Szkhárosi Horvát András 1544-ben írott *Kétféle hitről* cz. satírája élén találjuk : *Az Trója nótájára. Avagy : Nagy sok szent írásokról emlék* (RMKT. II : 177.), a másikat Fekete Imrénének 1546-ban szerzett *Az erős és istenfélő vitéz Sámsonról história* cz. bibliai elbeszélése előtt : *Megemlékezhettünk, avagy Trója nótájára* (RMKT. II : 334.). Mindkét munka tizenkettesekben van írva. Dézi Lajos valószínűnek tartja,¹ hogy ez Tinódi munkája volt, a kinek *Jason-históriája* mintegy bevezetésül szolgálhatott Guido egész regényének verses átültetéséhez. Akármint álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy már 1544 előtt volt egy *Trójai História*nk.

A magyar földolgozások időrendben, a szerzés és az első ránk maradt kiadás évét tekintetbe véve, a következők :

1. Tinódi Sebestyén : *Jason király*. 1537—38. (Kézirata a Csereyné-kódexben.)

2. Az elveszett *Trója históriája*, 1544 előtt.

3. Hunyadi Ferencz. *Historia de Obsidione* . . . 1569. (1577.)

4. Lévai Névtelen. *Historia continens verissimam excidii Troiani causam*. 1570. (1576.)

5. Huszti Péter. *Aeneis*. 1582.

6. Csáktornyai Mátyás. *Erős Ajax és Bölcs Ulisses*. 1592.

Mellettök számos nótajelzés, kisebb-nagyobb idézetek, hivatkozások, még a lírai költészetben is, tanúskodnak a tárgy rendkívüli kedveltségéről.

¹ Magyar Irodalomtörténeti Értekezések I : 10. 1913. 17 l. (IK. 24 : 271.)

a) *Tinódi Jason királya.*

Dézsi Lajos kitűnő és minden részletre kiterjeszkedő tanulmánya után nem szükséges bővebben foglalkoznunk e szépirodalommal. A kéziratban ránk maradt mű Tinódi fiatalkori dolgai közé tartozik s valószínűleg a 30-as évek legvégén készült. Bár nyomtatásban csak a legújabb időben jelent meg,¹ elég népszerű volt már a maga korában, nótául ketten is választják.² Tinódinak ugyan volt némi deákos műveltsége, ismerte Vergiliust, kinek *Eneidését* e munkájában is említi (263. sor). Még pedig nemcsak névről ismerte, hanem, a mint más nyomok mutatják,³ tartalma szerint is, mindamellett Jason-históriája nem a klasszikus hagyományon⁴ alapszik, hanem Guido regénye első részének fordítása. Főtárgya az, hogyan szerzi meg Jason az aranygyapjat; csak röviden, befejezésül említi Medea hűtlenségét. Lehet, hogy Guido átültetését tovább is folytatta, mert hiszen nem önmagáért érdekli Jason és Medea története, hanem Trója »romlásának fundamentomáról« akar írni.

Tizenkettesekben írott, 85 strófás⁵ elbeszélése az események egymásutánjában szorosan ragaszkodik az eredetihez, de különben elég önálló átültetés. Megőrizte az eredeti erkölcsi tendenciáját s ezt még azzal fokozta, hogy a kényesebb erotikus helyzeteket nem színezi ki annyira, mint Guido, hanem lehetőleg elkerüli; megtartotta annak középkori, lovagi jellegét: Peleus (helyesen Pelias) »új udvart« tart, Media »kis apród«-jával izen Jasonért (Guidónál vénasszony a közvetítő) s egy látatlanná tevő »akates«-köves gyűrűt ajándékoz neki.

Máskülönben elhagyja az eredeti hosszúság leírásait, retorikus beszédgyakorlatait és tudakos kitéréseit, a mi eléggé mutatja az elbeszélés szerkesztéséhez való érzékét, hiszen e részletek Guido eredeti toldásai, s így Tinódi egészen öntudatlanul megközelíti a Benoît-féle lovagi eposz kerekdedségét. Bár ifjúkori műve, nyelvében és verselésében nem gyöngébb többi munkájánál, sőt a tárgy változatos és érdekes voltához mérten sok tekintetben élvezhetőbb, mint későbbi nagyon is egyforma hadi krónikái. Tegyük még hozzá, hogy vele nemcsak a Trója-

¹ RMKT. III: 364. és Dézsi id. m.

² Tar Benedek *Házasságról való dicsőret cz. versezete* (1541. RMKT. II: 153) és Szegedi Gergely XXIX. *Psalmusa* (1569., RMKT. VI: 222.)

³ Dézsi L. Tinódi Sebestyén, 6 l. (M. Tört. Életrajzok, 1912.)

⁴ Főként Ovidiusból ismerték (Met. VII. és a XII. Heroida.)

⁵ A versejekben ezt olvassuk: SEBASTIANWS LITERATWS DE THINOD CWM SINISSTRA MANWS GRIOI [!] WWLNERE IN DOMBOWAAR CRWCIARETWR FECIT E. Ha az érthetetlen GRIOI szót GR[AV]IO[R]Inak magyarázzuk, akkor a 47. strófa után (188. sor) két szakos, a 49-ik szak után (196. sor) egy szakos lacunát kell feltételeznünk, a mi az értelemből is kiderül: miután Medea tanácsot ad Jasonnak, így folytatja (189. sor): »laffont az Medya kezde igen kerny...« Ugy látszik, hogy Jason felelete kimaradt. Eredetileg tehát 88 strófa lehetett a vers.

regény szólal meg először magyar nyelven, hanem ez egyszerűen első széphistóriánk, melyet csakhamar követ a magyar verses epikának gazdag és változatos termése.

b) *Hunyadi Ferencz széphistóriája.*

Hunyadi Ferencz művével ¹ a Trója-história a maga teljességében bevonul a magyar irodalomba. Egyszersmind jórészt ennek köszönheti a tárgy nagy népszerűségét a XVI—XVII. században, a miről számos kiadása tanúskodik, ² jóllehet ezt a sikert sem tartalmával, sem előadásával meg nem érdemelte. Szerzőjének Sándor István (*Magyar Könyvesház*, 36. l.) egy Dálnoki Jánost nevez meg, utána Toldy is (A Magyar költészet Zrinyiig. 1854. 137 l.) Dálnoki János kolosvári deákot említi; mi alapon, nem tudjuk. Szabó Károly azonban kimutatta (RMK. I. 130. sz.) a história VI. részének versfőiből, hogy az igazi szerző: »Franciscws Hwniadinws«, ³ a kiről tudjuk, hogy Báthory István, majd Zsigmond tudós, humanista orvosa volt. ⁴

A széphistória hat részben Trója egész történetét adja, ⁵ Páris születésétől Aeneas meneküléséig. Nagyrészt középkori felfogással, hiszen ő is Hesione elrablását és Trója első feladulását jelöli meg a háború okául; Paris ítéletét és Juno haragját teljesen mellőzi, ámbár sokat merített Vergiliusból és Ovidiusból. Maga sem győzi eleget emlegetni, hogy »sok cronikác«-ból szedte össze anyagát; ezt helyesen úgy kell értelmezni, hogy

¹ Teljes címe: Hiftoria | DE OBSIDIONE | DECENNALI ANTIQVISSIMAE ET | EXCELSISSIMAE VRBIS TROIA- | NAE ATQVE RVINA MEMORA- | BILI. tc. | Az | REGI ES HIRE | NEVES TROIA VÁRASÁNAC TIZ | ES^tTENDEIG VALO MEG S³AL- | LASÁRÓL, ES RETTE- | NETES VESZEDEL- | MEROL. [!] Az Mátyás Király *Hiftoriainak nölaiára*. | Nyomtatott COLOSVAROT Heltai Gaf | parné műhelliében, 1. 5. 77. ES³ | TENDÖBEN.

² A XVI. századból 4, a XVII.-ből 6, a XVIII.-ból 3 kiadását ismerjük. Utolsó kiadása tudtommal az 1776-i. (Petrikben nincs említve, de megvan a sárospataki könyvtárban. Harsányi István szíves közlése.)

³ A Dálnoki János mindamellett máig is tovább kísért: P. Thewrewk E. Ilias-fordítása (1906.) bevezetésében XVII. l., Kempf József középisk. szemelv. Ilias-kiadásában (1899.) 86 l.

⁴ Életrajzi adatai és egyéb latin művei: Szinnyei, Magyar Írók Élete, IV: 1429. Szabó K. RMK. III: 750, 773, 722, 757. Apponyi Magyar von. külf. nyomtatványok. I: 500. II: 659, 660.

⁵ Eddigél csak Toldy (i. m.) és Bodnár Zs. (M. Irod. Tört. I: 347) foglalkoztak kissé részletesebben vele. Az utóbbi azonban egy furcsa tévedést követett el, azt állítja ugyanis: »Itt [a végén] a költő a compositio teljes hiányával szövi be Páris szerelmének támadását, közli hosszú levelét Ilonához s e nagyon érzéki levél után minden átmenet nélkül festi tovább a város megsemmisültét...« — Bodnár nem vette észre, hogy a múzeumi példányba (RMK. 135.), a melyet használt, itt egy másik széphistóriából, a Lévai Névtelen I. kiadásából, került bele három levél, melyeknek különben is egészen más a betűtípusa. A kompozíció hiánya tehát nem annyira a szerző, mint inkább a könyvkötő rovására írandó!

inkább sokféle krónikából; munkáján meg is látszik, hogy a különböző eredetű, más-más fölfogásra valló anyagot már heterogén származásánál fogva sem bírta szerves egységbe illeszteni.

Az első részben Paris ifjúságát és Helena elrablását mondja el. *Paris ifjúsága* a monda középkori földolgozásainak legérdekesebb és legproblematisabb része. A megindító eseményt, Hecuba vészes álmát Paris születése előtt, az égő fáklyáról, mely az egész várost lángba borította, Ovidius XV. heroidájából (*Paris Helenae*) ismerjük:

Illa sibi ingentem visast sub imagine somni
 Flammi feram pleno reddere ventre facem;
 Territa consurgit metuendaque noctis opacae
 Visa seni Priamo, vatibus ille refert;
 Arsurum Paridis vates canit Ilion igni:
 Pectoris, ut nunc est, fax fuit illa mei!...¹

Ezután azonban nyilvánvalóan lacuna következik, mert Paris kitételéről és további sorsáról nem beszél, csak a híres ítélettel folytatja tovább a történetet. Annál többet tud róla azonban a középkori földolgozók egy része: a gyermeket kiteszik, a királyi pásztorok titokban fölnevelik, Paris deli ifjává serdül, s kivált a nyilazásban tűnik ki. Egy ízben ismeretlenül bátyjával, Hektorral, megvív, de ez majd életébe kerül, ha közben rá nem ismernek. (A fölismerés motivuma különböző.)

Dares, Dictys, Benoît és Guido e változatról nem tudnak, ellenben egyértelműen, bár ez egyes részletekben eltérő alakítással, előadják a legkülönbözőbb középkori szerzők: Simon Capra Aurea latin *Iliasa*, a már említett spanyol, ó-északi, középgangol, szláv feldolgozások, Würzburgi Konrád, több olasz munka,² hozzátelhetjük még Hunyadi és Huszti szépirodai történetét a mi irodalmunkból, melyek arról tanúskodnak, hogy az epizód még a XVI. században is a köztudatban élt. Mivel ezek nagyrészt egymástól függetlenül jöttek létre, a legtöbb kutató egy elveszett, közös latin forrást vesz föl, melynek nyomai még megtalálhatók Ovidius és Vergilius magyarázóiban. Dunger (i. m. p. 47.) egy 1482-i velencei Heroida-kiadás széljegyzetét idézi: *Paris palaestra et sagittatione valuit: qua Hector superatus: ira percitus Paridem trucidasset: nisi sibi fratrem a pastore regio, qui illum educarat esse agnovisset.* Greif pedig (i. m. III. §.) Serviusnak az *Aeneis* V: 370 sorához fűzött magyarázatára és Hyginus 91. meséjére³ hivatkozik, melyek azonban kissé eltérnek. Serviusnál: *Sane hic Paris (secundum*

¹ Teubner-kiadás, ed. R. Ehwald, 1910. I: 130 l. Epist. XV: 46.

² Greif i. m. 105—111. §. Gorra i. m. 320—329 l. Wesselofsky ism. *Romania*, XVIII: 302.

³ Hyginus fabuláját irodalmunkban Dugonics használta föl a *Trója veszedelmében*, 56—59 l.

Troica Neronis) fortissimus fuit, adeo ut in Troia agonali certamine superaret omnes: ipsum etiam Hectorem, qui cum iratus in eum stringeret gladium, dixit se esse germanum, quod allatis crepundiis probavit, quia habitu rustici adhuc latebat. Elkerülte azonban figyelmüket az *Ubertinus*-féle, a XV. és XVI. században nagyon kedvelt Ovidius-kommentár, mely részben *Servius*ra is hivatkozva, az I. heroidához (*Penelope Ulyssi*) fűzött glosszáiban elejétől fogva előadja a trójai háború okait. Mivel mind Hunyadi, mind a Lévai Névtelen és Huszti Péter, sőt valószínűleg Gyöngyösi is használta, közöljük az egész részt (kiemelve a Hunyadi által használt helyeket):

Argumentum epistolae I.¹ Ad Pelei Aeaci filii et Thetidis nymphae eius uxoris nuptias, . . . diis omnibus ac deabus praeter Discordiam inuitatis: illa indignata accumbentibus cum Joue, Junone eius uxore et Pallade et Venere: in medium earum coniecit pomum in quo scriptum erat: Detur pulchriori! Cumque (ut est muliebris opinio) de pulchritudine propria audax et temeraria: quaelibet earum se pulchriorem diceret, neque Juppiter vellet de hac re iudicare, ne aut uxorem aut filias offenderet, eas remisit ad Paridem, qui educatus apud pastorem tunc armenta in Ida seruabat. A quo iussit eas petere huius contentione iudicium et determinationem. *Cum Hecuba, Priami uxor, Paride grauida esset, somniauit se parere facem, quae totam Troiam incendio corripere. Haruspicum responsis et numinis oraculo Priamus cognouit oriturum sibi filium ex Hecuba qui patriae esset futurum incendium. Quare iussit uxori, ut quicquid pareret, interficeret: illa, cum puerum, qui postea Paris dictus est, peperisset, pietate mota, non sustinuit eum interficere, sed facta eius mortis simulatione decepto Priamo, iussit eum regiis pastoribus tradi, qui puerum alerent. Itaque ut pastore filius . . . in pecorum et armentorum custodiis nutritus est, Oenones nymphae confugio usus. Ad hunc igitur in Idaeis vallibus armenta servantem cum tres deae accessissent, seorsum cum eo quaeque locutae pollicitationibus, ut saepe in iudiciis fit, corrumpere tentauerunt. Nam Juno, ut est deorum regina, divitias et regna, Pallas gloriam, sapientiam et rerum omnium cognitionem, Venus autem voluptatem et pulcherrimae in toto orbae terrarum mulieris usum et possessionem promisit. Quas auditas Paris iussit ante se nudas adesse ut certius de earum pulchritudine iudicium afferre posset et demum Veneris promissis magis captus pro ea sententiam tulit. Post aliquantulum temporis cum agonale certamen illic celebraretur, Paris qui fortissimus erat, ad illud accessit. In quo cum omnes et ipsum Hecтора superaret, Hector ira succensus cum stricto gladio tanquam pastorem eum esset interfector, Paris se eius germanum con-*

¹ Az 1505-i parmai kiadásból: Epistole Heroides Ouidii . . . commentariis Antonio Volsco et Ubertino Crescentinate. (A rövidítéseket feloldottam.)

fessus est, quod ut Servius scripsit, allatis crepundiis probavit, cum adhuc sub pastoris habitu lateret... Recognitum igitur filium suum Priamus Paridem recepit in domo, tanquam tanto tempore functus esset fato et periculo, quod ex eo imminere audierat. Qui mox aliquot navibus aedificatis Spartam nauigavit, ubi cum a Menealo, Agamemnonis regis Graecorum fratre, hospitio exceptus fuisset, deinde Menelao contigisset in Cretam proficisci, ille perfidus hospes Helenam, Menelai uxorem, Jouis ex Laeda filiam, omnium mulierum speciosissimam, in amorem suum sollicitatam, abduxit ad Troiam.

Hunyadi ugyan Peleus és Thetis lakodalmát s az isten-nők versenygését elhagyta belőle, de ez a tudákos józanság az egész munkáján végigkíséri: a divina machinatiót nem ismeri, azonban az álmoknak, jóslatoknak annál több szerepet juttat. Elbeszélése különben több oly részlettel bővelkedik, melyek egyik nyugati földolgozásban sincsenek: Priamus szolgálí nála Parist nem pásztoroknak, hanem egy szegény embernek adják megörzés végett; a kis Alexander gyermektársaival is viadalokat rendez s 17 éves korában dobbal, trombitaszóval vonul be Trójába, hogy Hektossal megmérkőzzék. A viadal is sok eredeti vonást mutat: Paris leesik lováról, Hektor a pászthoz sujtja, arczul csapdossa, majd megkötözve atyja elé viszi. Priamus magához hivatja a fiú nevelőapját, a ki elmondja eredetét.

Vajon e kiszínezett részleteket Hunyadi saját inventió-jának kell-e tulajdonítanunk, vagy egy elveszett latin válto-zatra mennek-e vissza, azt nem lehet eldönteni. Még a leg-több hasonlóságot a már említett olasz Armannino-féle *Fioratá*-val mutatja.¹ Hunyadi sokat járt külföldön, a padovai egye-temen tanult, lehet, hogy onnan hozta magával a történetet, melyet emlékezetéből sokkal groteszkebbül adott vissza.

Az első rész további eseményeiben a Dares—Dictys-féle történethez csatlakozik; elmondja Hesione rabságát, Antenor hiábavaló követségét Telamonhoz, Priamus bosszúját: Paris három sereggel: »veres, fejér és tiszta kékkel«, Spárta tarto-mányába, Lacedemon városába indul, hol Menelaos, Helena »jegyese«, szívesen fogadja. Közben Menelaost Mycenébe hívják, egy afrikai tartományon osztozkodni; Paris a gazda távol-létét arra használja föl, hogy Helenát egy ünnep alkalmával a város melletti kis kápolnából elrabolja.

Bármilyen önkényesnek látszik is Hunyadi combinatiója, a főbb vonásokban Dares elbeszélésére lehet ráismerni (cap. 3.): »Laomedon ab Hercule occiditur, Telamon primus oppidum Ilium intrauit: cui Hercules virtutis causa Hesionam Laome-dontis regis filiam dono dedit.« (Guidónál a leány neve: Exiona.)

¹ Gorra, i. m. 539 l.

Nála olvasunk Antenor követségéről is (cap. 4.), nincs azonban szó a követek megöléséről, a mi teljesen Hunyadi rovására irandó, mert később megfélelkezve róla, újra beszél Antenorról, mint a ki Aeneas-szal együtt még Trója pusztulását is túlélte. Önkényes változtatás az is, hogy Helenát Menelaos *jegyesének* mondja,¹ míg másutt mindenhol a felesége (az egy Husztit kivéve, a ki ebben, úgy látszik, Hunyadi követte). Daresre (cap. 9.) vezethető vissza Paris három serege (de a színek nélkül), továbbá Helena elrablása a templomból (c. 10.), míg Dictysnél, Guidónál és Ovidiusnál csak szöktetésről van szó.² Eltérés azonban: Menelaos szíves fogadása, a Mycénébe való utazás, a *Spártából* való elrablás. Daresnél Menelaus már Páris megérkezése előtt utazott el Nestorhoz, s Helena nem Spártában, hanem Cytherea szigetén találkozik Páriszal. Az eltéréseket Dictysből kell magyaráznunk, a kinél: »Alexander ... *Spartae* in domum Menelai *hospitio receptus*, indignissimum facinus perpetraverat. Is namque ubi animaduertit regem abesse, quod erat Helena praeter caeteras Graeciae foeminas miranda specie, amore ejus captus, ipsam multasque opes domo ejus aufert.« (Lib. I: 3.) Belőle származhatik az afrikai tartományon való osztzkodás is: »ad dividendas inter se Cretei opes, Cretam convenere.« (Lib. I: 1.) Hunyadi földrajzi ismeretei szerint, úgy látszik, Kréta szigete Afrikához tartozott, mert később is (az V. részben) Merion *krétai* királyt hazaküldik *Afrikába* segítségért.

A széphistória II—V. része a görögök hadbaszállását és Trója ostromát éneкли meg, Aeneas és Antenor árulásáig. A sok harcz, bajvívás, les, kirohanás, ostromlás elég tarka változatban, érdekes epizódokkal élénkítve követi egymást, bár hiányzik belőle a kellő tagoltság, s gyakran elveszítjük az áttekintést. A szerkesztés nem erős oldala Hunyadinak. A mi forrásait illeti, ezúttal elhagyja Darest és Dictyst s főként Guidóból merít. Fordításról vagy szószerinti átvételről itt sem lehet szó. Hunyadi az előadásban teljesen önálló, Guido bőbeszédű és rengeteg apró részletekben bővelkedő elbeszéléséből csak a legkiemelkedőbb mozzanatokat veszi át. Még az események sorrendjében is nagyon önkényesen jár el s különösen feltűnő Penthesilea és Neoptolemus korai szerepeltetése (a III. részben), míg az antik forrásokban amaz csak Hektor halála után, emez pedig atyja, Achilles eleste után vegyül a küzdelembe. Önkényes továbbá az a sok számadat, melylyel a hadba-vonuló görögöket s az egyes csaták hőseit nyilvántartja. Dares csak a görög hajók számát (c. 14.) és az egész ostrom

¹ Bár még a XVI. században előfordul a *jegyes* feleség értelmében, NyTSz. II. 30.

² Vergilius szintén rablásról beszél: Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter. (Aen. X.)

folyamán elesettek végösszegét jelöli meg (c. 44.), azonfelül csak általánosságban olvashatjuk majd mindennap és minden caputban: multa milia cadunt. Guido részletesebb adatokat közöl, de számai csak néha egyeznek meg Hunyadiéival, a ki, úgy látszik, legtöbbször saját hozzávetéséből állapította meg pontos összegeit; lehet, hogy ezzel históriája valóságosságát akarta fokozni. Ulyssesről például kijelenti, hogy 53 ezer gyalogossal, 47 ezer lóval és 120 trombitással indult útnak.

Guido mellett az egyes érdekes epizódokat a klasszikusokból merítette, de az ellentétes adatokat egyáltalában nem igyekezett kiegyenlíteni. Néha az antik hagyománynak ad elsőséget (pl. Troilus halálánál), néha, mint Achilles jellemzésében, teljesen a Dictys—Guido-féle állásponton marad. Rokonszenve inkább a trójaiak felé vonzza: legnagyobb hőse Hektor, a ki a gyáva Achillest többször megfutamítja, míg ez lesből, orvul le nem nyilazza; Trója pusztulását is csak két trójai árulásának köszönhetik a görögök.

Mellőzve az aprólékos, színtelen részleteket, melyek hovátartozása úgy sem állapítható meg pontosan, csak a legjellemzőbb epizódokat válogatjuk ki.

A második részben Guidóból való Trója városának, Priamus és Hektor palotájának leírása, továbbá az első görög hős, Protesilaos, eleste Hektor kezétől (Dictysnél Aeneas öli meg, L. II: 11.); ugyanitt megegyeznek a számadatok is: hétezer görög áll százezer trójaival szemben, végül Patroclus halála, ez előtt azonban kétévi időközt vesz föl (mint Daresnél: praelium post biennium repetitum est, c. XX.), míg Guidónál Hektor Patroclust mindjárt a második harcban ejti el.

Ovidiusból származik a *Cygnus*-epizód, melyről Dictys csak ennyit tud: »Achilles congressus cum rege (sc. Cygno), eumque et magnam vim hostium interficit.« (L. II: 12.) A párviadal egyes részei megegyeznek a *Metamorphoses* XII. könyvének leírásával (65—145. sor), azzal a különbséggel, hogy míg Ovidiusnál Cygnust fegyver nem fogja, s azért Achilles a földre tiporva megfojtja, addig Hunyadinál Achilles, miután gyáván megszaladt Cygnus elől, »számszeregyet« ragad s ágyékba lövi. Szóval Hunyadi annyira következetes marad Achillesnek a Dictys—Guido-féle hagyományból átvett jellemzéséhez, hogy kedvéért a klasszikus hagyományt is eltorzítja. Csak Ovidiusból meríthette továbbá Antilochus és Hektor párviadalát (I. heroida: Penelope Ulyssi, 15. sor), mert Dictysnél Memnon ejti el Nestor fiát. (L. IV: 6.)

Vergiliusból (Aen. I. 469) és a hozzáfűződő Servius-féle kommentárból¹ vette át Rhesus trák királynak történetét,

¹ Teubner-kiad. Servii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii. Rec. G. Thilo et H. Hagen. Vol. I. Fasc. I. p. 150. Régi kiadása: P. Vergilii Maronis Bucolica, Georgica, & Aeneis cum veris commentariis Tib. Donati & Servii Honorati, Basileae, 1551.

mely végső forrásában Homeros híres *Doloneia*jára (II. X.) megy vissza, míg Ovidius (Met. XIII. 249) és Dictys (L. II : 44) csak röviden, részletek nélkül érintik.

Sarpedon vitézkedéséről s a trójaiaknak a Simoisig való szorításáról mind Vergilius (Aen. I : 100), mind magyarázója csak rövid említést tesz, ellenben szól róla Homeros (II. V. 470, XII : 292.). Minthogy később is több jellemzőbb vonás Homeros hatására mutat, föl kell tennünk, hogy Hunyadi olvasta az *Iliast*, természetesen nem a görög eredetit, hanem valamely latin fordítását, a milyen a XVI. század folyamán már több keletkezett.¹

A *harmadik* rész már a háború ötödik évébe vezet bennünket, a mi ismét Dares időszámításából magyarázható (c. XXII.). A továbbiakban Hunyadi a prózai krónikákat mellőzve, inkább a klasszikus hagyománynak enged nagyobb érvényesülést.

Mind Vergilius (Aen. I. 489.), mind Ovidius (Met. XIII. 576.) s a hozzájuk fűződő magyarázatok megemlékeznek Memnonról és szerencsen hadáról, de harcaik részletei már Hunyadi képzeletében termettek. Itt sem szerez magának Achilles valami nagy dicsőséget, mikor a kemény küzdelemben fáradt hősré támad és megöli. Vergiliusból (Aen. II : 341) ismerte Hunyadi Choroebus alakját, ki Cassandra iránti szerelméből nyolczezredmagával érkezik a trójaiak segítségére.

Több vonás emlékeztet Homerosra : Ajax hősködése két lándzsával (*δύο δοῦρε τινάσσειν*) Sarpedont és Hektort idézi figyelmünkbe, kik így vívnak Ajax ellen (II. XII.). Ajax meghátrálása Hektor elől és a hajók felgyújtása az *Ilias* XV. énekének tárgya. Aeneas veszedelméről a XX. ének tesz említést ; Achilles párviadala Sarpedonnal, ki a czombján megsebesül, az V. éneket juttatja eszünkbe, a hol Sarpedon ugyanígy jár Tlepolemos-szal. Arról, hogy Hektor Menelaost is leveri s csak »hadnagyai« tudják előle elragadni, nem tud Homeros, bár a XVIII. énekben nála is kénytelen Menelaos Hektor elől meghátrálni.

Ez epizodok egy része a prózaíróknál is előkerül, de sokkal halványabban és részletek nélkül, sőt néha épen ellenkező adatokkal : Dictysnél nem Ajax hátrál meg Hektor elől, hanem épen Ajax kergeti őt vissza, (L. II : 42.) Daresnél a hajók fölgyújtása csak Hektor halála után történik (c. 28.). Megegyezik ellenben Dares-szel a görögök előnyomulása a trójai falakig (c. 35.), de Hunyadinál itt egészen önálló, eredeti részleteket találunk : egy ízben a görögök a »város külső kerítését« megveszik, a városba is behatolnak, de Hektor kiveri őket, más alkalommal a város köré töltést emelnek, az árokba

¹ Graesse, Trésor de livres rares et curieux, III : 332.

»boronákat« hánynak, Achilles a mirmidonokkal betör, míg Hektor Penthesilea segítségével újra ki nem űzi őket.

A *negyedik* részben csak Achilles és Hektor eredménytelen viaskodásai emlékeztetnek Guidóra, kinél négyszer is megütköznek. Egy ízben Hektor már-már foglyul ejti Achillest, ha Diomedes ki nem szabadítja (Bellum IV, [h 3 v.], máskor Achilles megfutamodik előle (Bell. V. [h 5 v.]). Hunyadi itt is túloz Hektor javára: Hektor súlyosan megsebesíti Achillest, megölhetné, de megszanja és kegyesen hazabocsátja.

Az ének nagy részét Penthesilea vitézkedése foglalja el; forrása Dictys mellett (L. 10:2), a Servius-féle kommentár (ad Aen. I:490), míg Daresnél és Guidónál nem Achilles, hanem Neoptolemus öli meg, már Achilles halála után (Dares, c. 36. — Guido *Penthesilea* c. fejezete). Ellenben sehol sem találjuk nyomát annak, a mit Hunyadi az amazonok frigybontó nyíláról (Homerosnál Pandarus, Il. IV.), az amazonok pusztulásáról és kilencz amazon eleven megnyúzásáról költ. Ugyancsak eredetiek a frigykötési áldozásnál mutatkozó jelek (két fehér galamb, sólyom, sas), melyekre csak halványan emlékeztet Guido sasa egy áldozatnál (*Captio Troie* cz. fejezetben, m 4) és Homeros (Il. II.) meg Vergilius (Aen. XIII.) hasonló madárjólatai.

Homerosból való (Il. VII.) azonban Ajax és Hektor páros viaskodása; itt olvashatta Hunyadi a kilencz vitéz kisorsolását, a sorsnak Ajaxra való esését (futólag említi Ovidius is, Met. XIII.), de már a viadal lefolyását saját groteszk képzeletének kell tulajdonítanunk: Hektor »szép festett lovon«, Ajax ellenben »egy nagy elefánton« jelenik meg! Míg Homerosnál a viadal eldöntetlen, addig Hunyadi a diadalt kedves hősenek, Hektornak juttatja, a ki levágja az elefántot, le Ajaxot, de megkegyelmez neki. Homerosból származik továbbá (Il. V.) Aeneas és Diomedes bajvívása, mely Aeneas megsebesülésével végződik. Sarpedont Hunyadinál Achilles öli meg, ebben eltér összes forrásaitól. (Daresnél Palamedes, c. 28; Guidónál szintén, Bell. X. [k, 4 v], Dictysnél Patroclus, l. III:7, ugyanígy Homerosnál, Il. XVI. és Serviusnál, ad Aen. I:100.)

Az *ötödik* rész eseményekben a leggazdagabb: Hektor és Achilles halálát s Trója elárulását adja.

Hogy Achilles jellemzésében következetes maradjon, itt ismét Guido után indul, kinél Achilles Hektort orvul »melybe ökleli« (Haller fordítása, Bell. VIII. [i 4 v]), mikor az egy görög fejedelmet épen meg akar kötni a földön. (Dictysnél csak ennyi: ex improviso interficit, III:15.) Hunyadi még jobban ront a rajzon, Achilles előbb megfut Hektor elől, majd elrejtőzik s »tatár«-íjából, mérgezett nyíllal torkon lövi; Hektor még haldokolva is fejbe csapja és megfutamítja. (Guidónál

Paris lövi le Palamedest mérges nyíllal, ugyancsak ő Achillest is rejtekhelyből.) Nincsen szó azonban Guidónál Hektor meghurczolásáról, sem Piamus követségéről és a holttest kiváltásáról.

Viszont ugyancsak Achilles befekettítése kedvéért tér el Guidótól s Vergiliust követi (Aen. I: 474) Troilus meggyilkolásánál: Hunyadinál ugyanaz a »szegény gyermek«, mint az *Aeneis*ben: infelix puer atque impar congressus Achilli. Míg Troilus Guidónál Hektor után a leghatalmasabb hőse a trójaiaknak, kit szintén orvul öl meg Achilles s meg is hurczolja. Guido ez alkalommal alaposan leszólja Homerost, hogy Achillest oly nagy hősnek merete rajzolni.

Guidóból való még Thoas fogságba ejtése (Bell. IV. [h 4 v.]), továbbá Hektor temetése és Achilles halála Paris nyilától. Achilles így elnyeri nála méltó büntetését, ép olyan orvtámadás áldozata lesz, mint a milyennel ő ejtette le Hektort és Troilust. Elhallgatja azonban szerzőnk Achilles és Polyxena szerelmét, a mint a véres harczok közepett teljesen megfeledkezik az eposznak ez ősi motivumáról; ő még nem tanulta meg a régi epigrammából, mint Zrínyi, hogy »nem egyenetlen az szerelem vitézséggel«. Végül Guidóból való Trója elárulása: Hunyadi ugyan nem nevezi meg Aeneast és Antenor-t, csak »két úr«-ról beszél, kik »az Tróját elárulták vala«.

Klasszikus reminiscencia a már említett Troilus-epizodon kívül: Ajax és Ulysses versengése Achilles fegyvereiért és Ajax öngyilkossága (Ovidius, Met. XIII., Daresnél Paris öli meg Ajaxot, c. 35., Guidónál pedig Ulysses orvul gyilkoltatja meg Trója pusztulása után), Ulysses megsebesülése és Nestor veszedelme (Homeros, Il. XI. és VIII.), Hektor meghurczolása, Priamus követsége és a tetem kiadása (Homeros, Il. XXIV.), végül Achilles pajzsának leírása (Il. XVIII. és Met. XIII.), melyhez a *tollas buzogányt* is hozzáteszi Hunyadi, ki magyarnak e nélkül bizonyára nem tudott elképzelni egy rendes panopliát:

ő payfja oly igen nehéz vala,
Hét ökör bõrrel borítottác vala,
Égh forgafát rayta meg irtác vala,
Tollas Buzganyát fel nem biriác vala.

Eredeti toldás az amazon-férjek megérkezése, kik feleségükért akarnak bosszút állani, Priamus riasztó álma Hektor halála előtt (Guidónál és Daresnél, c. 24., Andromache lát álmot), végül az elmaradhatatlan moralizálás:

Példa lehet Troia minden embernek,
Felettéb ne hidgen vak fzerenczénec,
Határt vetet Isten ő életénec,
Ellene nem álhat végezésénec.

A *hatodik* rész Trója pusztulását írja le ; ezúttal szorosabban ragaszkodva a híres *vergíliusi* hagyományhoz (Aen. II.), de erősen rövidítve elmondja a faló történetét, (hogy ezer katona fért el benne, azt Guidóból vette), a görögök elrejtőzését Tenedos szigeténél, Sinon cselét, Laokoon intését (a kígyók nélkül) :

Sőt bolondoc vattoc nagyon kiáltá,
Troiajac nincz ezetek aſt mondá,
Erős Dardaiát hirtelen raggadá,
Az Lő oldalába Dardát el rontá.

Vergiliusnál (II : 42—53.) :

... O miseri, quae tanta insania, cives !...
sic fatus validis ingentem viribus hastam
in latus inque feri curvam compagibus alvum
contorsit.

Következik a »kerítés« lerontása, a ló behurczolása :

NégyBer az fegyueres meg zördült vala,

Vergiliusnál (II : 243.) :

Utero sonitum quater arma dedere.

Majd a görögök betörése, Aeneas álma, Panthus :

»Bizony el iőt már vtolfo vdeie,
Troia váránac izörnyű vezzedelme ...«

Vergiliusnál (II : 324.) :

Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae ...

Végül Aeneas és társainak küzdelme, Androgenus felkonczolása, Cassandra, Mygdonides eleste, Priamus halála Neoptolemus kezétől, Aeneas menekülése.

Egyes epizódokkal itt is tarkázta elbeszélését. Dictysből vette Páris halálát Philoctetes nyilatól (L. IV : 19.), az *Aeneis* VI. könyvéből Deiphobus szörnyű megcsonkítását, végül az I. énekből (247 sor) Antenor menekülését, ki »Pádva városát rakatta«.

E lőn azért à Görögnecc haragia,
Szép Troiának rettenetes röláfa,
Egy hituán aſſBony mia puſtúláfa,
Kinecc reánc csak az hire marada.

Összefoglalva tehát a mondottakat, látjuk, hogy a prózai források, Dares, Dictys és Guido, mellett erősen érvényesül művében a régi hagyomány : Ovidius, Vergilius és ezek magyarázóai, Ubertinus, Regius, Donatus és Servius, sőt ez az első munka irodalmunkban, mely Homerost is fölhasználta. Lehet,

hogy ismert egy elveszett latin elbeszélést is, melyből Paris ifjúságát merítette.

Különben fölfogás dolgában teljesen a középkori szellemnek hódol, nemcsak Achilles jellemzésében, hanem abban a félszeg józanságban is, melylyel kerüli az isteni beavatkozást, de annál több teret enged a jóslatoknak, álmoknak, babonás jeleknek. Igazi fia századának; át van hatva a humanista műveltségtől, latinul is versel, de még féllábával a középkorban áll: hiányzik belőle a kritikai érzék, nem tud különbséget tenni az apokryph férczművek s az antik hagyomány fenséges alkotásai között. Mint orvos és természettudós félve kerül minden költői fictiót, nem hisz az aranyos Aphroditében, de az augurok ostoba madárjóslatait bölcseségnek véli. Nem költeményt, hanem krónikát akar írni, kora szokásához híven versben, s mindent elkövet, hogy epikai hitelét még hamis számadatokkal is emelje, végül az egészet bevonja az erkölcsi oktatás olcsó mázával.

Előadás, nyelv, verselés tekintetében nem emelkedik Tinódi fölé; nagy, meg nem érdemelt népszerűségét csak tárgyának köszönheti. Versformája: *Az Mattyás Király Historiáiának notaiára*, Görcsöni Ambrus Mátyás-krónikájából való,¹ vagyis ugyanaz az a négyrímű, döcögös tizenegyes, melyet csak ritkán tagol a metszet két félsorra (6+5).

Hunyadi históriájának két érdeme van: elsőnek honosítja meg és teszi kedveltté a tárgyat a magyar irodalomban, s első írónk, a ki Vergilius és Ovidius mellett Homerosból is merít.

KIRÁLY GYÖRGY.

¹ Minthogy Hunyadi 1569-ben írta históriáját, nem állhat meg Szabó Károly állítása (RMK. I: 311), mely Görcsöni legrégibb kiadását 1574-re teszi (Debreczen), hanem ennek még 1569 előtt kellett megjelennie vagy legalább kéziratban megírva lennie — ha csak nem tesszük föl, hogy a nótajelzést a Trója-história 1577-es kiadására a nyomdász rakta föl. Szilády Áron is régiebbnek gondolja Görcsöni első kiadását s körülbelül 1567/8-ra teszi szerzésének idejét. (IK. VI: 444, jegyz.)

ARANY JÁNOS CSABA KIRÁLYFI-JÁNAK TÖREDÉKEI.

(Első közlemény.)

Irodalomtörténetünkben egész kis könyvtár a Toldi-trilogia irodalma, míg ezzel szemben Arany másik nagy remekével, a *Csaba királyfi*val, alig-alig foglalkozott valaki behatóban. Rendesen azt tapasztaljuk, hogy csak két szempontból szoktak vele foglalkozni: vagy a *Buda Halála* kapcsán, a menyire az előbbinek magyarázata vagy értelmezése ezt is megkívánja, vagy kiragadják a töredéknek egyes szép részeit s azokat elemezik pszichológiai vagy esztetikai szempontokból. De olyan munkát, mely a *Csaba királyfi*t önállóan és a maga meglévő egészében tárgyalja, nem találunk irodalomtörténetünkben. Ezért mertem én vállalkozni arra, hogy a *Csaba királyfi*t egy önálló dolgozat tárgyává tegyem, összefoglalva mindazt, a mit előttem erről a műről mások mondtak, s megtoldva a magam kutatásainak eredményével. S ha eleve föltámadt is bennem a kétség a nehéz feladat láttára: »Merjem-e futtatni gyöngé, fáradt tollam?«, ha aggódva kérdeztem is magamtól: »Mi emel? mi tart fönn? mi sugall? mi biztat?« — Madách Imre szavaival nyugtattam meg magamat:

Tudom jól, hogy kell olyan is,
Ki homokot hord, vagy követ farag,
Nélküle nem emelkedik terem.

Az anyagot én összegyűjtöttem, utánam jöhet más, a ki művészi kézzel, nálam fejlettebb ítélőképességgel felhasználhatja adataimat.

A hún eposz eszméjének fejlődése.

Noha a *Csaba királyfi* első töredékei csak az ötvenes évekből valók, a »népies hősköltemény« eszméjét már sokkal előbb is megtaláljuk Arany János levelezésében. 1847-ben¹ ezt írja barátjának, Szilágyi Istvánnak, Szalontáról:

»Mi volna az, ha az ember *népies* hőskölteményt írna? Szokatlan, úgy-e? de azért talán menne? Kinevetnék vele

¹ 1847. január 9-iki levél.

az embert? Mosolyog ön, hogy ennyifélét összebeszélek, s a sokat akar-féle közmondásra gondol? — Ez csak eszme. Gondolkozzék rajta, édes barátom, mi lenne belőle, ha valaki, a ki a *nép* nyelvén költeni ért, megkísértené ezt? Annyi való, hogy ha sikerülne, abból *népszerű* eposz válnék.»

Még jobban körvonalozza a *»népies hőskölteményt«* és tárgyát is meghatározza egy, ezután másfél hónappal¹ Petőfihez írott levelében: »Ha én valaha népies eposz írására vetném a fejemet — írja — a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, — a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt. Festenék szabad hazát, közös hazát; megtanítanám a népet, mikép szeresse a hont, melyért előde vére folyt. Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát: az a vér részint a csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik.« S a levél végén ezt írja:

»E föladatot azonban a ma élők közül csak te bírnád meg; én csupán figyelmeztetésül említettem. Egy ily eposzt, remélem, vérről tanulna a nép, s buzgóbban énekelné, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberata*ját, a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvénné a néptől, mint most a népdalokat, s lenne a költészet nemcsak az *írástudók és farizeusok*’, hanem a nemzet költészete.«

Arany tehát ekkor még a vezérek korából merítené népies eposza tárgyát. Később erről a gondolatról teljesen lemondott, még csak egy töredéke sincsen, a melynek tárgyát ebből a korból venné. De azért a gondolat nem veszett kárba. Megírta — vagy inkább csak megkezdette — ezt a fejedelmek korából való eposzt Petőfi Sándor. A *Lehel vezér* harmadik strófájából világosan kicsendülnek Arany János most idézett szavai.

De hol is kezdjem csak, hogy megértsük egymást?
Mert hát tudni való, hogy én itt mostanság
Nem írástudóknak, nem az úri rendnek,
De beszélék szürös-gubás embereknek;
Hisz az írástudók jobban tudják magok,
Mint én, a miket most mondani akarok,
Az uraknak pedig az ideje drága,
Rá sem érnek ilyen apró mulatságra.

Ebből nyilvánvaló, hogy Petőfinek a *Lehel vezér*hez Arany levele adta az ösztönt. Ama kevészámú eseteknek egyike ez, a hol világosan kimutatható Arany János hatása Petőfire.

1847. márczius 12-ikén jött meg Aranyhoz Szilágyi István levele, válaszképen Aranynak főntebb említett január 9-iki levelére. »A mi a népeposzt illeti, szeretném, ha velem a *tárgyat*

¹ 1847 február 28.

közléné, édes barátom. Ismeri-e a *Nibelungen* Notot, édes barátom? Ha nem, én csak azért is megveszem. Etele királyról népeposz az, a németek legrégibb költeménye. Nem sajnállok semmit, csak valami derekat állíthasson a magyar elé.»

Szilágyi tehát ebben a levelében megpendíti az eszmét, Etele korába helyezni egy népeposz cselekményét, s fölhívja Arany figyelmét a *Nibelung*-éneke is, mint természetes mintára. De Arany csak átsiklott e gondolaton, és noha a *Nibelung*-ének nagyon fölkelte érdeklődését, mégis megmaradt első eszméje mellett. *Eszméje*, mert ekkor még csak határozatlan eszméje és nem megalkotott terve volt Aranyinak egy ősmagyar tárgyú eposz megírása. Kitetszik ez Szilágyihoz írott 1847. nagypénteki leveléből, hol ismét azt írja, mit Petőfinék írt, csak más szavakkal: »A népeposz még tervben sincs. Lehetne venni ilyet a vezérek, főleg Árpád korából. Akkor még az egész magyar nép szabad és harczos volt. Csupán azt akartam kérdezni, nem chimaera-e *'népeposzt'* gondolni? — A *Nibelungot* (tán csak töredékét) láttam, kedves barátom mutatta azt valamely tudományos gyűjteményben. De el sem olvastam s róla más emlékezetem nincs, minthogy érthetetlen ó-német nyelven van írva. Szeretném olvasni szép német fordításban!»

E levélből két következtetést vonhatunk le:

1. Igen nagy volt még Vörösmartynak és a *Zalán futásá-*nak varázsa ekkor, oly nagy, hogy egy fiatal magyar költő el sem képzelhetett egy magyar eposzt más korbéli cselekmény-nyel, mint Árpád korabelivel.

2. Arany ekkor még nagyon ingatag egy ilyen népeposz gondolatában és tépelődik, nem absurdum-e, vagy nem szent-ségtörés-e ezt a kort *népeposzban* énekelni meg. Mert mégis más a parasztok között nevelkedett, bocskoros nemesből az ország első vitézévé lett Toldi Miklóst tenni meg *népeposz* hősévé, és egészen más azokat a nagy, epikus ködbe burkolt hőőket dalolni meg *népeposz* naiv hangján, kiket már előbb Vörösmarty oly nagy és nemes pathossszal énekelt meg.

De a *Nibelung*-ének azért megragadta a figyelmét. Szilágyival folytatott levelezésében vörös fonál gyanánt vonul végig érdeklődése a nagy német népeposz iránt. Szilágyi ígéri, hogy elküldi, Arany pedig várja, de nem tudja megkapni. Pár nappal Aranyinak most idézett levele után Szilágyi ír Aranyinak (1847. április 9.) és tudatja vele, hogy megrendelte számára a *Nibelungent* és Osszián költeményeit, melyeket okvetetlenül el akar Aranyval olvasatni. Biztatja, hogy majd személyesen viszi el neki. De ez is csak biztatás maradt, mert Szilágyi Szalontán töltötte ugyan a nyarat, s ekkor bizonyára sok szó esett köztük a *népeposzról*, Ossziánról, Homerosról (kinek műveit Arany ez időtájt olvashatta és *»nejjel-mézzel folyó népeposzok«*-nak mondta), de

a *Nibelung*-éneket nem vitte magával. De, úgy látszik, nagyon rábeszélte Aranyt, hogy abból a korból vegye tárgyát, ne Árpád és a honfoglalás korából, melyet Vörösmarty és követői már annyira kiaknáztak, hogy új eposz, mely anyagát szintén ebből a mondakorból meríti, már nem kelthet érdeklődést, legfeljebb csak összehasonlításokra adhat alkalmat. Ezzel szemben azt ajánlhatta, hogy a *Nibelung*-énekből merítsen ösztönzést egy Attilakorabeli eposzhoz. Erre vall, hogy Arany, mikor a nyári szünet után ír Szilágyinak (1847. szept. 6.), s levelében szól néhány, még tervben lévő eposzáról, melyekről a nyáron beszélgettek (többek között a *Murány ostromáról*, *Pali molnárról* — t. i. Kinizsi Pálról), a végére odaveti: »A Nibelungen Nöt majd talán mond valamit, óhajtvá várom!«

Erre Szilágyi nem felel, de 1848. január 17-én azt kérdezi Aranytól, hogy tetszik-e neki a *Nibelungen Lied*, melyet ő Simrock fordításában küldött meg neki? Ez a könyv azonban alighanem elveszett a póstán, mert Arany válasza (1848. január 27.): »A Nibelung-dal nekem igen tetszenék, de mind a mai napiglan színét sem láttam!« — Hogy ezután megkapta-e vagy sem, azt nem tudjuk, de ha meg is, tanulmányozni nem ért rá, mert jött a szabadságharcz, Petőfi halála, és a katasztrófa. Arany egy ideig nem tudott dolgozni, nem volt kedve nagyobb munkába fogni. Később mégis elővette a hún eposzt. Levelei erről semmit sem szólnak, egészen 1854-ig, tehát addig, a mikor már a *Csaba királyfi* első dolgozatával föl is hagyott. A *Nibelung*-éneket már ez előtt alaposan áttanulmányozta, azonban csak a kompozíció szempontjából használta föl, mert tárgyából vagy külsőségeiből semmit sem vett át, kivéve Krimhilda alakját s a Nibelungok pusztulásának elbeszélését. (Ezt különben részletesen kimutatom alább, a források tárgyalásánál.) Ismét Szilágyi Istvánnak írja 1854. márczius 9-én: »Szeretemet Firduszi eposzai s némely hindu darabok bírják, különösen Firdusziban a Nibelungeni compositió. Mikor lesz nekünk oly epikusunk, a ki componálni tudjon!«

Arany László ezt írja az Arany János hátrahagyott műveire írott *Bevezetésben* (VI. 1.): »Az Attiláról szóló eposz tervével talán mindjárt a forradalom után kezdett atyám foglalkozni.« Az előadottakból látjuk, hogy már a szabadságharcz előtt megvolt az eszme, a gondolat, sőt talán némi homályos terv is.

A Csaba királyfi első dolgozata, 1853.

Arany László a *Bevezetésben* azt mondja, hogy atyja a *Csaba királyfi* első töredékét 1852—53-ban írta. Majd a források tárgyalásánál ki fogom mutatni, hogy már a dolgozat első énekében is egy olyan forrást is fölhasznál Arany, a melyet

1853. márczius előtt nem ismerhetett, s így — ha csak az illető rész nem későbbi interpolatio — az Első dolgozatot 1853-ra kell tennünk. Különben Arany László is, noha a *Bevezetés*ben következetesen 1852—53-at ír, magánál a töredéknél szintén az 1853. évszámot teszi ki, s így ezt a kérdést végleg eldöntöttnek tekinthetjük.

Mi van ebben az 1853-iki dolgozatban? I. éneke egészen kész, címe: *Szász Detre*. Ez 93 négysoros (alexandrin) versszakból áll. II. éneke: *Krimhilde*. Ennek 43 versszaka készen van s az első énekhez csatlakozik. A 43. versszak után megszakad, de az ének utolsó 10 versszaka megvan. Továbbá megvan a VI. ének, melyet rövidsége miatt (10 versszak!) töredéknek mondanak, de nézetem szerint tévesen, ugyanis az ének első 9 versszaka előkészíti a hangulatot egy kobzos énekéhez, azután következik a kobzos éneke: a *Keveháza*, s végül egy versszak berekeszti az éneket, mesterien festve négy sorban a hallgató nép bánatát. Ha az éneket így tekintjük, a *Keveháza* keretének, akkor elesik az egyetlen ok, mely miatt töredéknek mondható, t. i. a rövidsége.

Az első dolgozat tartalma röviden összefoglalva a következő:

I. ének. Etele háborúban van, Róma alól jó haza győzemesen és előre küldi a diadalhírral Walamirt, a gót királyt. Ez a húnok városában, a kapu előtt találja az öreg Detrét, ki nem volt a háborúban, hanem otthon maradt házőrzőnek. E két személy párbeszédéből telik ki az első ének. Megtudjuk, hogy Etele nagy hadjáratokat folytatott, hallunk a katalauni csatáról és az itáliai hadjáratról. Míg ő idegenben hadakozott, Detre és a hűbéres királyok összeesküvést szőnek ellene. Detre az ének végén megnyeri e tervnek Walamirt is.

A mint látjuk, nem eposzi, hanem drámai módszer. Az első jelenetben két személy lép a színpadra s párbeszédükből megtudjuk a darab megértéséhez szükséges előzményeket. Arany ifjúkori színészlelkéi csillannak föl talán, mikor realisztikus rajzát adja a beszélők drámai mozdulatainak. (76. versszak, 85. versszak.) S drámai szempontból is igen jó, mert nem haszontalan mellékalakok, hanem két főszemély párbeszéde keretében tudjuk meg, a mit tudunk kell.¹

Továbbá a költő közbeszúrva előadja, hogy Etele jóslatot kapott, mely szerint holta után elenyésző birodalmát Csaba fogja helyreállítani, s ezért különösen szereti Csabát s ennek anyját, Rékát, noha több felesége volt. Mikor Réka meghalt, öt évig gyászolta, de most új feleséget vett, Mikoltot, kit a hadjárat után az Ádria szigetén látott meg, s most magával hozza haza. Krimhildát és fiát, Aladárt, mellőzi: ezért Aladár gyűlöli Csabát.

¹ Ugyanígy kezdődik Szász Károly *Attila halála* cz. tragédiája is (1893.).

II. ének. Detre megnézi a Zagyva partján az előkelő hún ifjak harcjátékát, beszél Aladárral és Csabával, majd fölmege a palotába Krimhildához. Itt az ének félbeszakad. Az utolsó 10 versszak Detre és Krimhilda párbeszédének vége. Detre emlékezteti Krimhildát arra, miképen állott bosszút testvérein Siegfriedért, majd célzást tesz arra is, hogy könnyű szerrel megölhetné Etelét is, s ez által az ő fia, Aladár jutna trónra, mert a hűbéres fejedelmek őt támogatnák Csaba ellen.

A III., IV. és V. ének nincs meg.

VI. ének. Etele temetése után a húnok a *Halottak ünnepét* tartják, s a nép meghatva hallgatja egy regös énekét Keve, Béla, Kadosa és Bende-guz csatáiról.

E dolgozattal majd, mint a későbbiekkel is, behatóbban fogok foglalkozni, de először kísérik tovább figyelemmel Arany munkálkodását. Annak, hogy Arany hún eposzba kezdett, nagy híre futamodott, s barátai meg tisztelői nagy érdeklődéssel tekintettek a mű megjelenése elé. Gyulai Pál írja Aranyra (1854. jan. 16.): »Eötvös köszönt, s minthogy hallá, hogy te hún eposzon dolgozol, Kaulbach *'Hunnenschlacht'* című híres képének aczélmásolatát meghozatja számodra Berlinből, — ha el nem felejtí.« Nem tudjuk, elküldötte-e valóban ezt az akkoriban annyira híres aczélmetszetet, de egy forrásunk szerint Kaulbachnak ez a képe ott függött Arany János szobájának falán, s talán ez a kép ihlette később Arany Lászlót a *Húnok harca* cz. költeményének megírására.

Arany Gyulaihoz intézett válaszában (1854. jan. 21.) köszöni ugyan Eötvös gyöngéd figyelmét, de panaszkodik, hogy tanársága (Nagykőrösön) annyira igénybe veszi, hogy nem dolgozhatik a munkán. »Ha azt hiszed, hogy én itt valami óriási előmenetelt teszek akár Toldiban, akár a hunnicákban, akár más egyébben — fölötte csalatkozol. Javítgatok biz én, öcsém, de mit? Négy osztálybeli tanulóknak stilisztikai bűneit, hetenkint!« — Azután panaszkodik, hogy nincs anyaga a hún eposzhoz: »Hol az anyag? a gazdag mondakör? mythologia? Csináljunk! Köszönöm szépen. Ezt csinálni nem lehet, ez csinálódik! Nem tudom, benne van-e az aesthetica szótárában a terminus: 'eposzi hitel', de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy történeti vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs inventiom, phantasiám, elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.«

Gyulai, hogy Aranyt munkára serkentse, Ipolyi Arnold ekkor megjelent *Magyar Mythológiájára* hívta föl figyelmét. (1854. szept. 6.) »Hallottál-e valamit a *Magyar Mythológiáról*? Én láttam, de nem olvastam! Kik olvasták, azt mondják róla, hogy teméntelen adat van benne, roppant szorgalom gyümölcse. Úgy hiszem, eposzod dolgozásánál te is használhatnád. A könyv

drága : 8 pengő forint. En talán beszerezhetnék neked egyet olvasás végett. Szereztek-e?»

Arany válasza (1854. szept. 25.): »A *Magyar Mythológiát* drágasága daczára meghozattam. Igen érdekes, jó könyv, sok hasznát lehetne venni, ha — volna kinek. Pár év óta várok rá, s most, midőn itt van, mi haszna?»

»Ha — volna kinek?» Mit jelent ez a látszólag jelentéktelen, odavetett megjegyzés? Évtizedek múltán, 1881-ben, midőn az öreg, »fehérülő hajú« Arany még egyszer előveszi a *Csabát* (akkor már trilogiát), s írni kezdi annak második részét : egy tervvázlatot készít magának, vagy talán nem is magának, hanem az utókornak, hadd lássák, hogy e *torsók* minő gigászi monumentumhoz készültek. E tervvázlatban először a trilogia *harmadik*, azután *második* részének tartalmát adja, s ott ismét az a méla, bús megjegyzés : »E *Második részt*, mint melyben a valódi cselekvény úgy is kevés, be lehetne olvasztani a *Harmadikba*, — — ha — volna kinek!»

Mit jelent hát ez? Azt jelenti, hogy Arany már belefáradt a munkába, nem érzi magát képesnek, hogy művét befejezze, fogytán van ereje, munkakedve, és a mi legfőbb, fogytán van önbizalma is. És csakugyan, két nappal később (1854. szept. 27.) ezt írja Tompának : »Egy hún eposzt forgattam eszemben. Lesz-e belőle még valami? Isten tudja, de még nem hagytam föl vele. Tanulmányoztam a kútföket rá, most Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiáját* szereztem meg; ez jó könyv. De lassú a lélek szárnyai, hamar kifáradnak. — — Nem bírom a dolgot s nem mindig vagyok alkalmas szellemi foglalkozásra.»

Abba is hagyta rövid nap múltán, s mint Arany László írja id. *Bevezetésében* (VI. l.): »A kézirat címlapján föl van írva szép betűkkel : Csaba, s későbbi írással, szomorkás rímnek odavetve : »Maradt végkép a'ba.«

A Csaba királyfi »Előhangja«.

Úgy látszik, ezután készülhetett el a *Csaba* előhangja is, 1855-ben, mert az *Elegyes darabok* közé ezzel az évszámmal van fölvéve, de nem valószínű, hogy akkor írta volna Arany, mikor már a második kidolgozáshoz kezdett. Az *Előhang* ugyanis mind forma, mind tartalom tekintetében közelebb áll az első, mint a második dolgozathoz.

Alakja — versszakokra nem osztott Zrinyi-sorok — hangja, előadásmódja valószínűvé teszik, hogy Arany, mikor ezt írta, még nem gondolt a nibelungeni versszakokban megírandó második dolgozatra; de valószínű ez a tartalmából is. Ezt mondja ugyanis :

Ott láttam a hősök ifjabb ivadékát
S föltűnni borongó Etele árnyékát,
Nagy messze vetődni a hun temetőre,
Hogy már deli napjok hajlott lemenőre ;

Ott barna Csabát a szőkébb Aladárral
 Etel nagy örökjét kísértetni vállal,
 Míg harczi riad, imé! Kelem átkos földén,
 Holdfogyton is áll még, mely támada tőlten —
 S a nemzeti vészből egy marad fen: Csaba,
 Csaba, e nagy éjnek bujdosó csillaga.

Kit nevez Arany a »hősök ifjabb ivadékanak?« Etelét? Nem lehetetlen, mert ő is ifjabb testvére Budának, de valószínűbb, hogy Csabát érti, a kit négy sorral alább említ, s a ki szintén ifjabb Aladárnál. S ez annál valószínűbb, mert Eteléről éppen a következő sorban említi, hogy csak *borongó árnyéka* tűnik föl. S az alább következő sorok is arra vallanak, hogy az eposz, melyhez ez az előhang készült, a hún birodalom pusztulásának korából, Aladár és Csaba küzdelméből veszi tárgyát. Már pedig a második dolgozatban a hún eposz meséje — mint látni fogjuk — trilogiává bővült, melynek első és második részében Etele a főhős, és Csaba csak a harmadik részben lép a tettek mezejére. Itt tehát nemcsak »*Etele borongó árnyéka*« tűnik föl. Ellenben az első dolgozatra mindezek a sorok nagyon szépen ráillenek. Ott Etele — mint Péterfy Jenő mondja — »úgyszólván csak a saját halotti torára jelenik meg«, s az eposz súlya Csaba és Aladár vál-lán nyugszik. Azt gondolom tehát, s talán nem alaptalanul, hogy ez az előhang, noha 1855-ben írta Arany, oly időben készült, midőn még a költő nem gondolt arra, hogy egészen újra kezdje hún eposzát.

Valószínű, de csak valószínű és nem bizonyos, hogy még erre az első dolgozatra vonatkoznak ama verssorok is, melyeket Aranynek egy Tompához írott levelében (1855. jan. 16.) találunk: »Van ugyan az én fiókomban valami, a mit néha-néha előveszek, egy-egy vonást szeretettel rántok rajta, de erről beszélni, míg nem kész, nem akarok, azt is bánom, hogy eddig szoltam felőle. Csak még ezt az egyet — — —

Állj meg, élet napja, oh állj meg fölöttem
 Csupán míg ez egy dalt szépen (?) elzöngöttem;
 Azután nem bánom, hadd jöjjön az este:
 Édes lesz a harmat, mely sírom megeste.

Erről többet majd..... szóval, ha Isten akarja.«

Pap Illés szerint¹ ez egészen biztosan a *Csaba királyfi*-ra vonatkozik, de ez nem oly föltétlenül bizonyos. Láttuk, mennyi-szer említette Arany már előbb Tompának is, másoknak is, a hún eposz terveit; s igazán nem értjük, miért titkolózik most ennyire, hogy csak néhány homályos célzást tesz rá, s még azt is megbánja, alig hogy leírta. S miért titkolóznék éppen Tompa előtt, ki már régen tud a hún eposzról? Lehetséges, hogy

¹ Pap Illés: *Arany János hun eposza*, Budapest 1902.

ez az *Éduára* vagy az *Öldöklő Angyalra* vonatkozik, melyekről Arany László azt írja, hogy szintén ez évekből valók.

Mikor fogott Arany a *Csaba királyfi* második kidolgozásához? Pontosan meg nem állapíthatjuk. Arany László adata szerint 1855—56 a *Második dolgozat* ideje. Arany János levelezésében csak egyetlen hely van, mely erre vonatkozik, Tompa Mihálynak 1855. decz. 23-án írott levelében. Ertesíti, hogy Heckenast kiadta »hulladék verseit«, majd így folytatja: »Mikor lesz az, hogy én ismét egy kötetet adjak ki. — Eh! félre kishitőség! Ott van a Toldi, azt ki kell egészítenem, s a hún regékből egy magyar Sahnámét kell dolgoznom, s még Isten tudja mit.«

Ebből azt lehetne következtetni, hogy ekkor még a második dolgozatba bele nem kezdett, de már tervezgetéseivel javában foglalkozott, tanulmányozta hozzá a *Sahnámét* és a *Nibelung-éneket*, mert immár újra megszólalt volt benne a szózat: »Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: irjad!«

De mielőtt még a második dolgozatra áttérnék, még egyszer rámutatok arra, hogy a *Csaba Előhangjának* subjectív részei (»Az élet hegyének már tetején állok« stb.) mennyivel közelebb állanak hangulat tekintetében ahhoz a borongó, lemondó hanghoz, mely az 1854. szeptemberében Gyulaihoz és Tompához írott főttebb idézett levelekből kihallszik, mint ennek a levélnek önbizalmat és nagy terveket sejtető soraihoz.

A Csaba királyfi második dolgozata, 1855—56.

A második dolgozat előtt már alaposan tanulmányozta Arany a *Nibelung-éneket*, s a dolgozatban erősen nyilatkozik is hatása. E hatást a legapróbb részletekig fogjuk majd vizsgálni a források tárgyalásánál, most csak a legszembevetőbb jelét említem: a második dolgozat Nibelung-versekben van írva. Ez az első fontos eltérés az első dolgozattól. A második fontos eltérés: Arany most már trológiát tervez. Ebben talán része volt Firduszi tanulmányozásának is, mert noha a *Sahnámé* nem trilogia, de mégis egy számos kisebb, önálló részből összetett költeményóriás. Lehet, hogy a *Toldi* analógiája is a trilogia felé vezette. Azt hiszem, Arany azon szavait, hogy a hún mondákból egy magyar *Sahnámét* kell csinálnia, csakis úgy szabad értelmeznünk, hogy az ő költeményében, mint a *Sahnámé*ban van, a nemzet nagy, ős királyainak több generatiót átölelő mondakincsét akarta földolgozni.¹ (Bendeguz-Attila-Csaba = három generatio.²)

¹ Dr. Kéki Lajos ellenkező nézetével alább foglalkozom.

² Hogy mint fejlődött Aranyánál a trilogia eszméje, s hogyan szorult lassan háttérbe Csaba alakja Attila mellett, nagyon szépen kifejti Péterfy Jenő. (*Összegyűjtött munkái*, I. k. 259. l.)

Mi készült el a második dolgozatból? Először is egy *alaprajz* és egy *tervvázlat*.¹ Ezek nagyon fontosak, mert ezekből tudjuk meg, hogy a meglévő töredékeket miképen akarta folytatni Arany. Ezekből kitűnik, hogy ekkor a trilogia első része *Etele és Buda* lett volna, a második rész *Ríka és Ildikó*, a harmadik rész *Csaba királyfi*. Nézetem szerint az *Alaprajz*ban nem az énekek *címei* vannak előre megállapítva, hanem csak a költemények fő részei vannak benne megnevezve. Ugyanis a fönmaradt énekek beosztása, s itt-ott a *Tervvázlat* is, egészen más, mint az *alaprajz* szerint volna, és csupán főbb vonásaiban tartja magát a költő ahhoz.²

A tervezett trilogia első részéből, *Etele és Buda*, két ének készült el. Az I. ének, melynek címe *Átilla és Buda* (13 versszak), elmondja, hogy Buda megosztotta az uralkodást öccsével, Etelevel, s már kilencz évig békén uralkodtak együtt. Azután felemlíti, hogy Buda békés, Etele harcias természetű, és néhány tetteikkel példázza különböző jellemüket. A II. ének (*Átilla vadászni megyen*) elmondja, hogy Etele hadra hívja a népet, de csak vadászatot tart s erre meghívja Budát is. Buda, mielőtt útra kél, álmot lát. Azt álmodja, hogy ő és öccse Hunor és Magyar képében üzik a csodaszarvast, majd elrabolják Dúló és Berek király leányait, de Etele nem éri be azzal a leánynyal, a ki az övé lett, el akarja venni Budától is a másikat. Ezért álmában megneheztel Etelere.

Ennyi van készen az első részből, mely a későbbi *Buda Halála* magva. A második részből semmi sincsen készen, a harmadik részből ellenben megvan négy ének. Az előzmények, melyeket az eposz folyamán tudunk meg, a következők:

Átilla jóslatot kapott, hogy holta után birodalma elvész, de egy fia, kit nem ismer, újra föltámasztja népe hatalmát. Átilla hazatérve hadjáratából, értesül, hogy egyik neje, Ríka, ezalatt fiat szült. Ez Csaba. Most már ez lesz a kedvencz fiú, s anyja a kedvencz feleség, Krimhilda és Aladár háttérbe szorúlnak.

Az egyes énekek tartalma:

I. ének. *Átilla meghal*. (23 versszak.)

Átilla, Ríka halála után, öt évig gyászol s ez alatt Krimhildához »be nem megyen vala«. Ekkor nőül veszi Mikoltot. Fényes menyegző, baljóslatú jelek. Krimhilda keserűen gondol Átilla elvesztett szerelmére, majd a Szigfríd ereklýei között őrzött

¹ *Alaprajznak* nevezte Arany László azt a *tervvázlatot*, mely csak az énekek címeit sorolja föl. A *tervvázlat* a költemény rövid tartalmi kivonata.

² Ennek a ténynek a megállapítása által fölmentve érzem magamat attól az aprólékoskodástól, melyet Pap Illés és Offenbeck Frigyes végeznek értekezéseikben akkor, mikor az énekek címeit, az *alaprajzot*, s a *tervvázlatot* összehasonlítgatják, sőt az első még táblázatot is csinál erről az összehasonlításról, a nélkül, hogy valami eredményre jutna.

ködsüveget föltéve, láthatatlanul bemegy az ágyasházba, s megöli az alvó Etelet.

II. ének. *A menyasszony ébredése.* (21 vsz.)

Az ébredő Mikolt halva találja férjét. Sikoltásaira a palota népe fölriad és tüstént hivatják a hún főembereket. Bulcsu előbb Mikoltot gyanúsítja a gyilkossággal, de azután meggyőződnek, hogy ártatlan. Mikolt kéri, hogy önként hallasson meg Átilla temetésén.

III. ének. *Zoárd tanácsa.* (47 vsz.)

Zoárd megtudja Tordától, milyen jóslatot adott az Isten Atillának az ismeretlen fiúról. Erre azt tanácsolja, hogy rögtön kiáltásuk ki Csabát királynak, nehogy a fejetlenségből a szolganépek húzzanak hasznót. Csaba a tenger mellékén jár, haza kell hívni, addig Zoárd kormányozzon helyette. Hogy pedig országos zavar ne támadjon, azt a hírt kell költeni, hogy Átilla természetes halállal halt meg, orra véreben megfulladt; s hogy a mellén lévő sebet eltitkolják, a terítőn Atillát nyilvánosan sebekkel fogják ékesíteni; így majd a másvilágra nem megy seb nélkül ősei elé. Megesküsznek, hogy titokban fogják tartani mind a négyen, hogy Etelet meggyilkolva találták.

IV. ének. *Átilla¹ terítőn.* (8 vsz.)

A ravatalon Atilla holttestét a táltos és a vezérek sebekkel borítják. (Ez az ének cselekmény tekintetében be van ugyan fejezve, de rövidsége miatt töredéknek látszik.)

A folytatás terve a tervvázlat alapján a következő: Krimhilda, hogy Csaba pártját megbuktassa és a saját fiát, Aladárt, ültesse a trónra, a népgyűlésen azzal vádolja a vezéreket, hogy ők tették el láb alól Etelet. Csabának és híveinek futni kell, a húnok és a szolganépek Aladárt emelik trónra. De ez nem könnyít az idegen alattvalók terhén, s ezért Detre elhatározza, hogy megbuktatja. Észrevette ugyanis, hogy Atilla mellsebéből megindult a vér, mikor Krimhilda lépett siratva a holttesthez, s ebből tudja, hogy Krimhilda a gyilkos. Most ezt tudatja Csabával. Csaba hazatér, haddal támad Krimhilda és Aladár ellen s a Krimhild-ütközetben, mely 15 napig tart, a hozzápártolt szolganépek segítségével győz. De a csata után az idegenek »Detre ármánya« folytán Csaba ellen fordulnak s megverik. Csaba a harcz utáni éjjel látomást lát, s megérti, hogy a jóslat igazi értelme szerint nem ő, hanem utódai (Árpád s a magyarok) fogják föltámasztani a hún birodalmat. A »Csaba íre« fűvel életre kelti sebesültjeit s visszaindul az őshazába. De Erdély szélén hátrahagyja a széke-lyeket, kiknek megmentésére, midőn bajba jutnak, a Hadak-

¹ Arany Etele nevét nagyon következtelenül írja. Legyakoribb az *Atilla* vagy *Átilla*, de igen sokszor előfordul az *Átilla* alatt is. *Atilla* vagy *Attila* csak igen ritkán.

útján tér vissza. »Végül kilátás a jóslat teljesültére, a magyarok bejövetele által.«

E második dolgozattal 1856 végéig foglalkozott Arany, vagy legfőljebb 1857 első hónapjaiban hagyott föl vele. Ez év húsvétjakor és pünkösdjekor lerándultak hozzá Nagykörsre Pestről Csengery, a két Hunfalvy, meg Toldy Ferencz, s mint Arany Tompának írja (1857. jún. 26.): »az utóbbi nem nyugodott, míg holmi eposztöredéket nem olvastam neki; s a Toldi közepével (azaz a mi kész belőle) nagyon meg volt elégedve«. Hogy ugyanekkor a *Csaba* második dolgozatából is olvasott föl, az kitűnik 1857 aug. 11. Toldy Ferenczhez írott leveléből, hol saját életéről ezeket írja Arany: »Az is lehet, hogy van, úgy élet-, mint irodalmi pályámban valami humoros. Töredék ez is, az is... „Bevégzetlen élet, bevégzetlen munka“ — olvastam kegyed előtt egy töredékben. Romok, romok!« E töredék, melyre hivatkozik, hogy fölolvastott belőle, a *Csaba királyfi*. Tehát ekkor már romnak tekinti a *Csabát* is. Miért hagyta abba? Arany László nem szól róla semmit, nekem van róla egy különös föltevés, de majd csak azután adom elő, ha előbb végigmegyünk az egész *Csaba királyfin*, mert akkor már módomban lesz hivatkoznom az összes töredékekre és tervvázlatokra. Addig csak annyit mondok, hogy hiányzott a mondaí anyag, s a nélkül Arany nem akarta tovább írni az eposzt. Fájó szívvel látta, hogy minden népnek megvan a maga monda-kincse, mely költői alkotások alapjául szolgálhat, csak nekünk nincs semmink. Ekkor írja Tompának (1857. ápr. 19.): »Most olvasom a Riedl prágai tanár által fordított régi cseh költeményeket. Erőtéljes néppoesis maradványai a messze hajdából. Csak nekünk nincs semmink. Mythológiát csinálni kell, régies eposzt csinálni kell — különben ür és pusztaság!« Ő nem akarta ezt a maga fejéből megcsinálni, anyag nélkül. Inkább fölhagy vele, s évekig nem is gondol a folytatására. 1859. okt. 25-én írja Szilágyi Istvánnak: »Nincs nálam semmi, de még egy forgács sincs, a mi egész, vagy oly önálló darab volna, hogy közöltessék. Csonka-bonka törek, az van sok. De mit ér! soha sem lesz azokból egész.«

Nem is foglalkozik többé a gondolattal, legalább leveleiben semmi nyoma. Csak három évvel később, 1862-ben, mikor már Pesten lakik s a *Szépirodalmi Figyelőt* szerkeszti, akkor veszi elő újra a hún eposzt, s nagy készüléttel fog hozzá. Trilógiát tervez, mint 1856-ban, de egyebet nem vesz át a második dolgozatból, mint a trilógia tervét. Az első dolgozatból (az 1853-ikiből) sem használ föl többet, mint néhány strófát, bár lehet, hogy a tervbevett trilógia második részében az első dolgozat többi részét is fölhasználta volna. 1862. január 20-ikán írja Tompának Pestről: »Annyira vagyok, hogy versírásba fogtam, — nem a lap számára, hanem nagy munkába.

Tavaszi óta már több van 400 versszaknál, körülbelül, mint az egyik Toldi. S bár lassan haladok benne, de azért megy, 'nulla dies sine linea', sine 4—5 stropha. Már a nagyján átestem, ides s tova be lesz végezve ez az egy fogás (mert trilogia: három önálló, de összetartozó egész). Hogy mi a tárgya, mi lesz a címe, az még titok, mert, ha az első elkészül, meg akarnám vele ütni a Nádasdy-féle száz aranyat, s az alatt tutior dolgozhatnám a többin. « És másfél év múlva ugyancsak Tompának írja (1863. decz. 13.): »A múlt évben nagy munkába, — megint egy eposzi trilogiába mertem fogni, melynek első, önálló része kész volt már a tavasszal, oly rész, mely több, mint 800 négysoros strophából áll, s nagyobb, mint a két Toldi összevéve.«

Arany László közlése szerint ¹ a kéziraton föl van jegyezve, hogy 1862. február végén kezdte s 1863. május 6-án végezte be Arany ezt a művét, a *Buda Halálát*, mely 1864-ben megjelent, miután az Akadémia Nádasdy-díját valóban megnyerte. Ugyancsak 1863-ból van egy második alaprajza is a *Csaba királyfinak*. Ebben már — úgy látszik — nem a költemények főrészei vannak megnevezve, hanem az elkészítendő énekek címei.

A II. rész címe *Ildikó* lett volna (12 ének), a III. rész *Csaba királyfi* (15 ének). Ez az alaprajz nagyjában megegyező az első (1855-iki) alaprajzzal, csak szélesebb alapokon épül föl.²

A *Buda Halála* mindjárt megjelenése után általános tetszéssel és dicsérrettel találkozott; a tetszészajba és magasztalásba csak egy dissonans hang vegyült, a Török Jánostól szerkesztett *Pesti Hírnök*ben egy névtelen bíráló jelent meg, s ez a Buda halálát minden tekintetben elhibázott alkotásnak mondta. E bíráló, a mint Arany Lászlótól tudjuk,³ nagy hatással volt Aranyra, mert szerzőjéül egy jeles költőnket és műbírálónkat tartotta, s noha nemsokára kitűnt, hogy az gyanú teljesen alaptalan volt: a kritikát más írta,⁴ de a elkedvetlenedés megmaradt, s a hún trilogia folytatására a kellő hangulat többé nem akart visszatérni.

Abba is hagyta a munkát, nem foglalkozott többé még a gondolatával sem. A tárgy — úgy látszik — elveszítette reá nézve vonzó erejét. Levelezésében nincs többé szó a hún eposzról, csak még egyszer, Mentovich Ferenczhez, egykori tanártársához, 1866. november 17-én írott levelében. Mentovichnak az a levele, melyre Arany válaszol, nincsen meg, úgy látszik, vigasztalta a leánya elvesztésén bánkódó Aranyt és

¹ Bevezetés VII. l.

² Lásd az első alaprajzot »Arany János hátrahagyott iratai« (1888.) 167 l., a másodikat u. o. 211 l.

³ Id. mű XIV. l.

⁴ Földy Géza.

— talán búfelejtőül — fölvetette neki az eszmét, nem jönne-e utazni Erdélybe. Valószínűleg utalt arra is, hogy ott, a szé-
kelyek között sok monda kering a húnokról meg Atilláról és
ez Aranyt érdekelni fogja. Erre czéloz Arany levele. »Találtad,
hogy bajosan látom én valaha Erdélyt. Harmincz esztendeig
laktam a tövében, ifjú voltam, kedvem is lett volna utazni ;
ha akkor nem mentem, annál kevésbbé teszek most föl ma-
gamról oly vállalkozó szellemet. Atillával és húnjaival sem
sokat törődöm már : az én napjaim úgy vannak kettészakítva
derékon, hogy, a mi megmarad, az már csak mosdani, reg-
gelizni és ebéd után pipázni való.«

És mégis, két évtized múltán, 1881-ben még egyszer elő-
vette a *Csaba királyfit*, s a *második részt* kezdte kidolgozni.
Mi hajtotta újra a *Csabához* ? Nem tudhatjuk. Talán miután
a *Toldi Szerelmét* befejezte, ezt sem akarta töredéknek hagyni.
Arany László szerint : »Kézirata elején föl van jegyezve :
,Kezdtém 1881 augusztus 2', a végén pedig : ,Eddig augusztus
20-án ; aztán beteg lettem'.«¹

De már nehezen ment a beteges és öreg Aranynak a
munka, s ő maga is látja, hogy nem tudja már befejezni.
1881-ben írja *Sejtelem* című versecskéjét :

Ifjúkori munkát öregem ne végezz,
Ha akarod, hogy jól menjen sora véghez,
Mert a keverék-mű a fejedre támad,
Inkább töredéknek maradjon utánad.

Úgy [is]maradt.

A Csaba királyfi utolsó dolgozata, 1881.

Mikor Arany a munkát újra kezébe vette, először egy
új tervvázlatot készített, mert az első (1855) tervvázlat
— mint Arany László mondja — nem volt keze ügyében.
Ez a II. tervvázlat nagyjában megegyezik az első tervvázlat-
tal, csak kissé részletesebb. Trilógiát tervez, először a máso-
dik rész tartalmát közli, majd a harmadik részét s azzal
végzi — a mint már említettem — hogy a második részt be-
lehetne olvasztani a harmadik részbe, »ha ... volna, kinek !«

Csak egy igen fontos újítás van az új tervvázlatban :
Krimhilda akkor áll boszút testvérein, mikor Etele már meg-
halt, s Aladár, a Krimhilda fia, ül a trónon. Lehet, hogy ezt
Arany már 1863-ban is így tervezte, ugyanis az 1863-ból való
második alaprajzban a *Csaba királyfi* VI. énekének címe :
Krimhild »menyegzője», s ott ez mást nem jelenthet, mint a
Nibelungok lemészárlását. Ez ott VI. ének, holott Etele halála
ugyanott már az I. énekben megtörténik.

¹ Id. Bevezetés VII 1.

A műből két ének van készen:

I. *A jóslat* (39 versszak). Etele haddal tört az adófizetést megtagadó görög császárra. Mikor győzelmesen hazatérőben van, katonái egy öreg görög jóst, Apollónak egy bujdosó papját, viszik elébe. Etele felszólítja, mondjon neki jövődöt, mi lesz birodalmával, ha ő meghal? A jós azt mondja, hogy birodalma holta után el fog pusztulni, de majd helyreállítja idő múltával: »fia, kit nem ösmer, bár vagyon életben.« Etele hazugnak tartja a jóst és máglyahalálra ítéli, mert neki nincs ilyen fia. De jó egy követség és jelenti, hogy mióta a háborúban járt, távollétében Réka királyasszony fiat szült. Etele belátja, hogy ez az ismeretlen fiú. Magához hívja a jóst, kérdi, honnan vette a jóslatát, de az megtagadja a felvilágosítást:

Mert jósol az Isten, kik hozzá folyamznak,
De nem enged földi kényszer hatalomnak.

Erre Etele szabadon bocsátja.

II. *Detre udvarlása*. Etele hazatér s fényes ünnepségek között tartja az új gyermek *nevezés-torját*. Csabának nevezi el, s áldozatot rendel. De az oltár füstje nem száll föl az égbe, s midőn ezen megrettenve, megnézik a rovásfát, látják, hogy éppen Buda halálának évfordulója van. Etele lelkiismeretfurdalást érez s — talán, hogy magát megnyugtassa — másnap Detrét rendeli magához, s azt mondja neki, hogy értesült, hogy a hún birodalomban vannak, »kik vérrel a vért s a becsületet mossák«. Ő tehát törvényt akar hozni a párbajokról, határt akar vonni a párbaj és a gyilkosság között. Ehhez kéri ki Detre véleményét. De a ravasz Detre átlátja, hogy Etelének Buda megölése miatt vannak lelkifurdalásai. Ezért azt mondja, hogy a ki az ellenséget harcban öli meg, az becsületesen jár el, »de ki *bajra* hívta feleit, testvérét, s mikor az nem vívhat, ontja tovább véré»: az becsstelen és gyilkos. Azután magára hagyja Etelét lelkifurdalásával. Ezzel végződik az utolsó dolgozat.

Van ezenkívül Aranynak egy balladatöredéke, melynek címe *Két éles kard* s »az ötvenes évekből« való. Évszáma nincs pontosan följegyezve. Csak másfél versszaka van készen, de tartalmát körülbelül meg lehet határozni, ha ismerjük a forrásokat, melyeket Arany az ötvenes évek Csaba-dolgozatainál fölhasznált. Rendkívül dallamos formája folytán azt hiszem, hogy Arany az első (1853-iki) dolgozatban akarta felhasználni, egy hún lantos, vagy énekmondó szájába adva. Ezért majd az első dolgozat tárgyalásánál erre is visszatérek.

DR. GREXA GYULA.

GVADÁNYI HELIKONI KÖRE.

Van *Keszthelyi Helikon*, *Göcseji Helikon*, hadd viselje hát ezt a szép nevet az a kis verselő kör is, a mely áhitattal függesztette szemét a *Falusi Nótárius* költőjére, boldogan írta hozzá verses leveleit, még boldogabban olvasta az ő szintén verses válaszat. Csizi István azt írta Molnár Borbálának, hogy a virtust gyakorló ember igazi ideálja gróf Gvadányi József generális.¹ Dante Vergiliushoz intézett szavait juttatja eszünkbe hódolatuk: Tu duca, tu signore, e tu maestro.

Kikből állott ez a Helikoni Kör? Ha azt vesszük alapul, a mi őket a mesterrel és részben egymással is összekötötte, t. i. a verses levelezést, akkor pontosan megmondhatjuk, hogy MOLNÁR BORBÁLA, FÁBIÁN JULIÁNNA, CSIZI ISTVÁN és DONITS ANDRÁS voltak tagjai.

CSIZI ISTVÁN (1727 v. 1728—1805) némileg a Helikoni Kör keresztapja. Mint quietált őrnagy Tokajban telepedett le és csakhamar verses levelezést kezdett a szintén zempléni Molnár Borbálával (1793 nov. 22). Ez bírta rá Gvadányit, hogy ő általa ugyanilyen viszonyba lépjen a »Sátoraljaújhegyi Muzsa«-val. Mert az öreg generális a többiekkel csak irodalmilag ismerkedett meg, őket sohasem látta. Főstrázsamester Csizihez ellenben ekkor már 32 éves barátság fűzte, békében és háborúban. Csizi munkáit Szinnyei így sorolja fel: 1. *Kies Hymettuson nőtt virágszál* stb. 1758. 2. *Királyi Buda vára* stb. 1766. 3. *Társaság tüköre* stb. 1766. 4. *Virtus oszlopa* stb. 1767. 5. *Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései, melyek leg-inkább beteges állapottyában munkáltattak.* 1797. 6. *XXX reggeli gondolatok* stb. 1801. Ezenkívül 3 katonai munkája kéziratban maradt.

Ez az összeállítás némi javításra szorul. Az 1. sz., üdvözlő vers br. Bánffy Mihály és gróf Kemény Terézia házasságára, elejétől végig a legalázatosabb hízalgés, valóban a szolga megalázkodása urai előtt. Nem mondom, hogy Csizi őrnagytól ez a hang nagyon távol áll, de ennek a munkának a szerzője a címlap szerint »Tsizi István exactoralis cancelista« (valószínűleg

¹ Csizi István verses levelezései. 110. l.

adóhivatalnok), tehát polgári tisztviselő, ez pedig a verses levelek írója sohase volt. Én legalább semmi nyomát se találtam, noha ő maga is, még inkább pedig Gvadányi bőven tárgyalja a főstrázsamester múltját. Föl se tudom tenni, hogy erről hallgattak volna. Tehát Csizi István őrnagy és Tsizi István cancelista két személy.

De meg kell igazítani Szinnyei állításait ellenkező irányban is. Verses levelezésének csak azt az egy gyűjteményét ismeri Szinnyei, a mely a Csizi neve alatt jelent meg (5. sz.), pedig ezt teljesebbé teszi *Molnár Borbála munkái III.* (1794.), Gvadányi pedig szintén kiadta a vele folytatott levelezés egy részét (*Időtöltés*, 1795). Csak kis részét, »történhetik azonban — úgy mond — hogy idővel még most is folyó levelezésünket nyomtató sajtó alá szorítottam«. (104.) Ma már tudjuk, hogy ez az idő nem jött el, a mint hogy nem jelent meg Csizinek Fábián Juliannával folytatott levelezése sem, a melyet Péteri Takács Józsefnek ajánlott fel kiadásra. Az irodalmat nem érte vele vesztesség. Mert hiába vette fel az Aranka akadémiaja tagjai közé, és hiába írta Gvadányi, »hogy ő egy légyen Hazánkba a jó ízléssel, a szép Magyarsággal író Poéták száma közül való«, ma nem látunk benne poétát, hanem csak dilettans verselőt, a ki mindössze némi verselési készséget mutat az alexandrinban és a hexameterben.

Még a Gvadányival váltott levelekbe csak hoz némi élénkséget a régi ismeretség és Gvadányi tréfára hajló szelleme. Felújítják emlékeiket, miközben a trágárságba is beletévednek. Én legalább a kipontozott sorokban, a milyenek különösen Gvadányinál akadnak, ezt sejtek. Különben is tudjuk, hogy az öreg generális nem idegenkedett ilyen, férfiaknak való tréfától. (Hogyan csúfolódik pl. a nótárius Pest utczáin egy vén asszony-nyal, a ki azt találta mondani, hogy az ő köntöse neve furó. Ez csak egy példa.)

A Molnár Borbálával folytatott levelezés egészen költőietlen és unalmas. Tárgya köznapi dolog vagy elvont tárgyakról földszinten járó elmélkedés. Folyton érezzük, hogy két idegen beszél egymással, a kiknek nincsenek közös gondolataik, tárgyaik, azért Csizi István iskolai pensum módjára feladja az élet folyása, a harag, kevélység, barátság, bosszúállás, gyűlölség, virtus, irigység, igaz bölcsesség tárgyalását. És a robotot mind a ketten jó kedvvel végzik, mert Csizi feledi közben a köszvényt, hurutot és egyéb nyavalyáit, a jó Borbála pedig házi bajait. Álljon itt néhány elrettentő példa Csizi leveleiből:

Lábaim fejei már most megdagadtak,
Fájdalmi enyhültek, de még is zsibbadtak.
Tszimát nem húzhatván a paputsom nyúl bőr,
Jó-e, mert béllése jól melegítő szőr. (Verses levelezés, 16.)

Hogy leveled megjött az ebéd már kész vala s megfőtt,
Tálra de késve került, szivem örömbbe merült.
Oly örömet szerzett e nyájas Versbeli szerzet.
El haladott az evés, bár vala szinte kevés.
A míg vizsgáltam, Sétáltam, nem sokat álltam,
Ízlesemre való sok vagyion abba való.

(Molnár Borbála munkái III. 149.)

Csizi egyéb munkái is csak ilyenforma színvonalon állnak. A 2. 3. 4. számú mind alkalmi üdvözlő vers, szertelen megálázkodó hízelgéssel. A katonai subordinatio és a vele járó loyaltas a dynastia iránt úgy hat rá, mint Tsizi cancellistára az egyéni hála. A 6. sz. imádságszerű elmélkedések gyűjteménye, mely inkább papra, mint katonatisztre vallana, ha ő maga nem hangoztatná, hogy van oka bűnbánásra annak,

Harmintz s több esztendőt ki katonáskodott
És nőtelenül élt, meg nem házasodott.¹

Így lett az öreg főstrázsamesterből erkölcsi prédikátor. Molnár Borbálával folytatott levelezésükben talán a virtus a leggyakoribb szó.

FÁBIÁN JULIANNÁNAK (1765 v. 1766—1810) Szinnyei csak ez egy munkáját említi, többet én sem ismerek: *Verses levelezés*, a' mellyet folytatott Gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Nemes Fábíán Juliánnával, Nemes Bédi János Élete Párjával, mellybe több nyájas dolgok mellett, Királyi Komárom Városába történt siralmos Föld-indulás is le-íratott, és a' Verssekbe Gyönyörködők' kedvéért ki-adattatott. Pozsonyban 1798. Ezenkívül némely kéziratban maradt verséről van Szinnyeinek tudomása. Adjuk még hozzá, hogy saját vallo-mása szerint levelezett Molnár Borbálával és Csizivel is, két-ségekívül versben. Ezek sem jelentek meg.

A könyv Gvadányi előszava után Fábíán Julianna verses-levelével kezdődik. Kéri a méltóságos gróf urat, mint az asszonyi nemnek segítőtjét, hogy legyen neki is kalauza, vezesse fel a Helikonra, mert a mióta Molnár Borbála könyveit olvasta, annak dicsősége nem hagyja nyugodni, s nagy tűzzel égeti a poesis. Gvadányi szerényen elhárítja a magasztalást:

Zörgő táborába Mársnak meg-öszültem,
Es a' verselésből egészen ki-hültem.

A levelezést azonban szívesen fogadja és ki is fogja nyomtatni; a mint látjuk, meg is tette.

Gvadányinak ekkor már volt gyakorlata a verses levelezésben (Csizi Istvánnal, Molnár Borbálával stb.). Tudta, hogy a kölcsönös bókolás, a Hogy vagy? Mit csinálsz? Miképen

¹ Gvadányi: *Idővilág* 116 l.

folytatod életed? Hány magzattal vagy megáldva? — nem elegendő tárgy, másról kell gondoskodni. Sietve feladta tehát a komáromi asszonynak a komáromi földrengés leírását. Julianna igen húzódozott ettől a költői pensumtól: ő akkor, 1763-ban, még nem is élt, irott adatok sincsenek a városban, mind elvitték Budára. Gvadányi azonban nem engedett, Julianna pedig az ő kívánságát parancsnak tekintette. Így aztán megírta, a mit megtudhatott: a pusztulást házakban, emberekben, az áldozatok nevét, megjelölve a generális határozott kívánságára, kik voltak közülök nemesek; szintúgy az ő kívánságára írt külön a cigányokról, kivallatván közülök a legöregebbet, mit csináltak a nagy pusztulás idején. (Gvadányi bizonyos vonzalmat érzett a cigányok iránt, sokat emlegette és szerette megtréfálni őket, pl. a mint a *Pöstényi Főrdésben* írja, hashajtóval.)

Julianna jutalma az lett munkájáért, hogy Gvadányi megdicsérte:

Te olyan ékesen 's olly helyesen írtál,
Hogy itt Virgilius erejével bírtál.
Mert valamint ő írt Trója romlásáról,
Olly szépen irsz te-is Föld-indulásáról.
A' te gondolatid szint olly felségesek,
És azt hogy olvassa ki-ki, érdemesek. (138. l.)

Ez a szertelen magasztalás különben csak kölcsönbe esett; Julianna második levelében azt se tudja, hogyan hálálja meg a gróf leereszkedését.

E' Grófi grátiát kellene hálálnom,
'S Nagysága elibe személyesen állnom,
És lábai előtt artzal le-borúlni,
Öröm özönéből bő könyveknek húlni.
Ezekkel nagy Grófom lábait ásztatnom,
Önnön kezeimmal gyengén mosogatnom. (9. l.)

Hogy pedig még ezt is lehet fokozni, megmutatja egy névnapi üdvözlésben:

Ezeket kívánnya Fábián Juliánna,
Ki nagy Mentorjáért meg-halni sem szánna. (51. l.)

E kritikátlan magasztalás és megalázkodó hízélgés kettejük helyzetén kívül némileg a korban is találja magyarázatát. A XVIII. század végén divatozó alkalmi költészettel ez vele járt.

Közben beszélgetnek egyébről is. Gvadányi leírja egy vadászatát, a melyen a szomszéd morva grófnál vett részt, Julianna pedig, mint mulatott egy pap lakodalmán; mind a két leírás meglehetősen szabadszájú. Az utóbbi közli barátjával azt a verset is, a melylyel a Komáromban járt esztergomi primást üdvözölte, persze megint szertelen hízélgésekkel. Apró ajándékokkal is kedveskednek egymásnak: Julianna egy szagos

selyem vánkoscával, a generális pedig, a ki kertjére igen büszke, virágmagvakkal, mint ez időtájban Molnár Borbálának is. Mivel pedig Julianna nem meri magát barátjának nevezni, bátorításul azt fejtegeti neki, hogy ne lásson a grófi titulusban valami nagy dolgot. (Ezt ugyancsak Molnár Borbálának még részletesebben kifejtette.) Közben arról is panaszkodik Bédiné, hogy sokan csúfolják, még az utcán is mocskos és ócsárló czédulákat szórnak el ellene, a miért verselni bátorkodik, és nem is hiszik el, hogy Gvadányi levelez ő vele. (Az előbbi szintén megessett Molnár Borbálával is, ha nem is ilyen sértő alakban.)

Nagyjában ezek azon tárgyak, a melyekkel kihúzták a levelezést öt hónapig (1795 okt. 24-től 1796 márczius 21-ig). Az irodalomnak nem volt belőle nyeresége. Mindössze a verses levelezés divatjához szolgáltat adalékot. Új költővel nem ismertet meg, mert Julianna egész tehetsége csak annyi, hogy elég jól versel, a két rímű alexandrint felcizfrázva Molnár Borbála módjára classikus nevekkal. Képzelete olyan szegény, hogy nem egyszer pusztán a Gvadányitól kapott levél egy részét ismétli, felhígítva. De a generális érdeméül is jóformán csak azt tudnám kiemelni, hogy a vadászat leírásánál itt-ott felcsillan az ő vaskos humora. Nyertes itt csak a két levelező. Az egyiknek jól esett, hogy egy ismeretlen asszony mint nagy költőhöz járul hozzá hódolatra, a szegény csizmadia feleségét pedig, a ki főkötőket varr menyasszonyok számára, boldoggá teszi a gróf generális leereszkedő barátsága. Nem ez utóbbin múlt, hogy Julianna nem tudta szemét kevesebb alázattal függeszteni reá és kevesebb magasztalással fejezni ki háláját. Hogy aztán mindezeket ő maga nyomatta ki, ne akadjunk fel rajta, hiszen ezt már előre megígérte, a mikor még nem is tudta, mi fog következni.

DONITS ANDRÁS az ismeretlenek közt is a legismeretlenebb. Szinnyei lexiconából hiányzik, nekem sem sikerült életrajzi adatokat szerezni róla. Így csak annyit tudok, a mennyi a következő verses levelekből megtudható: *Méltóságos gróf Gvadányi József magyar lovas generálisnak Donits Andráshoz írt levelei válaszaikkal.* Kiadta Cs. L. J. László az A. I. r. t. Nagy-Szombatban. Wachter Bódog könyváros tulajdona. 1834. Pozsonyban, Schmid Antal betűjével. 63 l.

Az ismeretlen poéta megküldi Gvadányinak Katalin-napra, valószínűleg Gvadányi nejéhez, Szeleczy Katalinhoz, írt verseit. (Ezek a versek itt nincsenek kiadva.) A generális el van ragadtatva: »Te léssz ezentúl az én Poétáskám«. Hogy is ne lenne, mikor a vers írója a 12 esztendőes Donits András.

Hogy te ilyen gyenge, és ifjú korban,
Bár melly Poétákkal ülhetsz már egy sorban,
Első Poétája fogsz Hazánknak lenni (11. l.)

Persze az ifjú siet viszonzni a bókot, bár az ő csekély dicsé-
rése csak semmi ő Nagysága érdeméhez :

Holott még penna sints, a' melly azt leírja,
Nints elme, a' melly azt meg-tartani bírja. (16. l.)

Ilyenforma hangból váltanak egymással 11 levelet, az
utolsó verset már a mester halálára írja a tanítvány.

Verseket író 12 éves gyermek nem példátlan eset, itt azonban
nem avval van dolgunk. Ez a levelezés nem tartott évekig, hanem
legfőljebb néhány hónapig és Gvadányi mindjárt az elején
azt írja a *Nevendék jó Ifjúnak* :

Hogy tán Apollótól immár el-pártoltál,
Hymen oltárához pároddal állottál. (28. l.)

Tréfából sem írna ilyet 12 éves gyermeknek, valamint azt sem,
hogy ha most kitör a háború, Donits nem fog kardot kötni,
mert Apollót szolgálja. (33. l.) Végre az is idősebb szerzőre vall,
hogy most Miskolcra Debreczenbe megy felsőbb iskolára (51. l.),
valamint az is, a mit erre Gvadányi megjegyez, hogy nem saj-
nálja-e otthagyni a pinczéssel megrakott Avas-hegyet, Bacchus
élesztő nectárját ? (57. l.)

Mindebből mi következik ? Ez a könyvecske tele van hibás
sorokkal, 10, 11, 13 szótagú alexandrinokkal ; ezeket nem írta
egyikük sem, ezek a nyomtatás hibái : bizonyára sajtóhiba
a betűkkel írt tizenkét esztendő is tizenhét helyett.¹ Ha meg-
találnák a kéziratot, — a mi nekem Budapesten nem sikerült
— az bizonyosan nekem adna igazat.

Hogy ezt a kötetet már nem Gvadányi rendezte sajtó alá,
azon is megérzik, hogy a levelek datuma hiányzik, tartalmukból
azonban megállapítható, hogy a század fordulóján, 1800 végén
és 1801 elején keletkeztek. Kezdetnek Katalin napja, a nov.
25-iki, nem pedig az ápr. 30-iki vehető. Ez Gvadányi életének
vége, 1801 december 21-én halt meg. Nem is beszél e könyvben
semmiről se annyit, mint az öregségéről, jöllehet versei nem
mutatnak észrevehető hanyatlást, az átlagos Gvadányi-szín-
vonalat elérik.

Donits András tehát 1801 elején készült Miskolcra Deb-
reczenbe menni felsőbb iskolára, 17—18 éves korában. Elment-e
csakugyan és mi lett a további sorsa, megtartotta-e ígére-
tét, hogy :

Mindaddig verselni soha meg nem szűnök,
Ez árnyék világból ha tsak el nem tűnök (27. l.)

— mindezekre nem tudok felelni. Ha nem írt több verset, akár
kora halála, akár egyéb ok miatt, szinte hajlandó vagyok saj-
nálni ; itt olvasható hat verse 17 éves ifjútól elég biztató kezdet.

¹ De a házasodás még 17 éves ifjúnak is igen korai lett volna ! Szerk.

Most ugyan még egyenetlen, könnyen belezökken a köznap prózába, de vannak sikerült részletei, pl. ez :

Múzsám! vetkezd-le már téli köntösödet,
Mivel a' szép tavasz hívogat tégedet.
Mutogattya Flóra királyi székedet,
A Pinduson, melyet eddig a hó fedett.
Ki-engedt Pegazus' arany-szín forrása,
Mellynek e' világon sehol sintsen mássa.
Apró a' füvenye, valamint a' kása,
Füvel van bé-nőve végig a' folyása. (26. l.)

A Helikoni Kör tagjai közül Donitstól ismerünk legkevesebb verset, részben azért, mert a többiek egymással is leveleztek, ő ellenben csak Gvadányival. Ilyen kevés munka alapján nehéz ítélni, úgy tetszik azonban, hogy a négy közül ő volt a legtehetségesebb.

MOLNÁR BORBÁLA (1760—1825) neve a legtöbb embernek semmit se mond, teljesen ismeretlen és szinte hihetetlenül hangzik, hogy viselőjét valamikor a nagy költő népszerűsége vette körül. Pedig erre bőséges bizonyítékaink vannak. Nem becsülöm túl, hogy az Aranka György akadémiaja fölvette tagjai közé; azt is tudom, hogy nem kell épen szószerint venni levelező barátai magasztalását: de ha Édes Gergely nyolczadik csodának és tizedik Muzsának, Gvadányi a verselés remekének és hazánk legnagyobb csodájának nevezi, ha Csizi István szerint a kilencz Muzsa elhagyta Görögországot és Sátoralja-újhelybe szállott Molnár Borbálához — mindez mégis csak jelent valamit. Van kézzelfoghatóbb is. Többen anyagilag támogatják távolból, tehát olyanok, a kik mint költőt becsülik (pl. Bónis László, 1793). Gvadányi vállalkozik versei kinyomtatására (1794), azonban Édes Gergely, a ki saját kezével lemásolta barátnéja összes verseit, már előbb (1792) rávette Thuránszky Lászlót kiadásukra, odaszámítva a még ezután készülő verseit is.¹ Gvadányi erről nem tudva, most a jövődő versek kiadására ajánlkozik. Kinek nem jutna eszébe, hogy ugyanakkor Csokonai siker nélkül kereste a Maecenast, a ki munkáit kinyomtatja. Ismerjük egy nyilatkozatát, hogy versei elfogytak, újra ki fogja adni, a mi most forgalomban van, jogtalan kiadás az ő tudta nélkül.² Ha az előbb Csokonaira gondoltunk, itt már egyenesen Shakespeare jut eszünkbe, a kinek drámáiból ilyen, ú. n. kalóz-kiadások voltak forgalomban. Még más kiadójáról is panaszkodik. Csekély verseit — úgymond — melyeket épen más végre kívánt alkalmaztatni, híre s akarata ellen sok hozzáadásokkal nyomtattatta ki Szathmári István.³

¹ E kiadás terve nem valósult meg.

² *Magyar Hirmondó* 1794. I. 37.

³ *Bécsi Magyar Mercurius* 1797. 92.

Péteri Takáts József könyvkiadóvállalata, a *Magyar Minerva*, szintén elfogadta Gvadányi ajánlatára, Báróti Sándor bírálata alapján, Molnár Borbála *Szerentsétlen Szerelem* cz. munkáját, gróf Festetics György, a vállalat Maecenas-a pedig *költeményes munkáit* 12 arany tiszteletdíjért. Azonban Festetics csakhamar megvonta a felajánlott 1000 forint évi segélyt, Takáts maga nem győzte költséggel s az előírányzott munkák nagy részét nem adta ki.¹

Nagygeresden, Sopron megyében, Borbála napján, az ő tiszteletére ünnepet ültek, s az erről szóló tudósítás így fejeződik be: Ha csakugyan búcsút akar venni a múzsáktól, mint halljuk, mi könyörögni fogunk a szelid Muzsáknak, hogy gombostű-hegyekkel kényszerítsék őt vissza.² Szirmay Antal valóssággal ujjongva beszél a hazának és korának leghíresebb nőköltőjéről: éles esze és költői művészete az egész nemzetnek becsületére válik; most már nemcsak a francziák, angolok, olaszok, hanem mi is büszkélkedhetünk egy ilyen kitűnő asszonynyal.³ Végre Beregszászi Pál, a híres nyelvész, egyik német munkájában olyan szépnek találja verseit, hogy már csak értük is érdemes magyarul megtanulni.⁴

Az itt felsoroltakból hagyjuk ki azt, a mi költőnk nevét és nemét elárulja, és így kérdezzük meg valakitől, kire illenek ezek 1800 körül. Nagyon kellene tévednem, ha nem a legnagyobbak: Csokonai, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor nevével felelné.

Hogy ne legyen semmi kétségünk, hogy a Molnár Borbála neve akkor egészen más hangzású volt, írjuk még ide saját szavait:

Nevetem a világ ha számba sem vészen,
S nem bánom bár többé róllam szót sem téveszen.
Elég sokáig volt rám függesztve szeme,
Mellyet nem érdemlett munkám tsekély Neme.
Velem hát sokaknál többet tselekedett,
Mert reményem felett nekem hízelkedett.⁵

Ők tévedtek-e, vagy mi?

Kinyomtatott munkái a következők: 1. *Molnár Borbála munkái*. 4 kötet. Pozsony és Pest, 1794—5. 2. Gvadányi: *Időtöltés*. 1795. Molnár Borbálától is tartalmaz verses leveleket. 3. *Egy nemes cselekedet*. 1797. 4. *Főstrázsa-mester Csizi István-nak Nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását és a szív megjobbítását tárgyzó verses levelezései*. 1797. 5. *Barátsági vetélkedés*, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonynyal két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései. 1804.

¹ Takáts Sándor: *Péteri Takáts József*.

² Magyar Kurir 1798. IV : 824.

³ Ant. Szirmay: *Notitia topographica*. 1803.

⁴ Beregszászi: *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache*. 1796.

⁵ *Barátsági vetélkedés*, 188.

6. *Szerentsétlen indulat*, vagy Sarolta és Sándor, melyet versekbe szedett Molnár Borbála. 1804.

Ezután még 21 évig élt, bizonyosan verselt még tovább is. Tudjuk, hogy 1823-ban Wesselényi Miklósnak két munkáját küldte meg.¹ Ha ezek új munkák voltak, kéziratban maradtak, egyebekkel együtt. Ő maga mondja, hogy egy apácza-kis-asszonynyal folytatott beszélgetését versbe szedte, s ez Erdélyben fog kinyomtatni. Ez azonban nem történt meg.

Műágak szerint vannak lírai, elbeszélő és leíró költeményei, részben önállóan, részben a verses levelekben, a melyek azonkívül sok elmélkedést is tartalmaznak.

A líra elég nagy helyet foglal el nála. Erősen vallásos lélek; verseiben a panasz, könyörgés Istenhez, majd a megnyugvás Isten akaratában minduntalan visszatér, bizonyára őszintén, de csak igen ritkán megragadóan. Itt is üldözi őt egyik fogyatkozása: a bőbeszédűség, folytonos ismétlés. Íme csak úgy találomra egy példa:

Igy esett el tőlünk a halhatatlanság
Oh szomorú eset! oh boldogtalanság!
Oh gyászolhatatlan nagy háládatlanság!
Örök veszélyt szülő rút állhatatlanság!

Nints nyelv e nagy romlást, a mely kimondhassa,
Nints olly tanult elme, melly előadhassa,
Nints penna valóban, melly ezt leírhasa,
A tenger vize is kevés, hogy sirassa.

S hát már az embernek nints semmi óltalma?
Örökös kétségre szorult bizodalma?
Elzárattott tőle az isten irgalma?
S egészen benyelte a halál hatalma?*

Mondhatni, ez nála az uralkodó modor. Pedig az alexandrint ő már rendesen nem a bőbeszédűségre, ismétlésre csábító négyes rímmel írja, hanem kettőre leszállítva, követve ebben Beszenyei és társai példáját. Ritka kivétel nála az ilyen elevenebb lüktetésű, dalszerű forma:

Az ifjú tűz vidámsága,
Az érző szív nyájassága,
Bennem mint eloltatott.
Vig napom legkedvesb fényne,
Kinyílt szívem nagy reménye,

Sirba miként nyomatott.
Az erőszak igájával.
Szívem mint Pokol lántzával,
Mennyire kínoztatott.
Barátsági velélkedés 159.

Észre lehet venni, hogy az ismétlés, a gondolat-ritmus itt se hiányzik, de a ki keresztültörte magát lomha, szószátyár alexandrinjain és ízetlen leoninusain, arra ez üdítő oázis gyanánt hat. Dicsérjük meg azzal, hogy 8 és 7 szótagú sorainak váltakozása elevenen emlékeztet Himfyre. Ennek hatását lás-

¹ *Történelmi Lapok*. Kolozsvár, 1874.

* *M. B. munkái*. I : 145.

suk-e benne? A *Kesergő szerelem* 1801-ben jelent meg, Molnár Borbála könyve 1804-ben, de a szóban levő vers 1794-ben írott, válaszul Máté Jánosné Újfalvy Krisztina egy levelére.¹

Lírájának főtárgya boldogtalan házassága. Ő elsősorban boldogtalan asszony. Ezt ismétli újra meg újra az unalomig, csak ő maga nem unja meg. Valami olyanféle vágya lehetett, hogy őt tartsák a világon a legboldogtalanabbnak; asszonyokban van arra hajlandóság, hogy szenvedésükkel tűntessenek. Nem hiszem, hogy váltott valakivel levelet a nélkül, hogy ezt meg ne írta volna neki. Pedig hány emberrel levelezett! Ha csak azokat említem is, a kik tudomásom szerint versben írtak hozzá, ime: Gvadányi, Csizi István, Fábíán Julianna, Újfalvy Krisztina, Édes Gergely, Arday József (ismeretlen az irodalomtörténetben, Szinnyeiben is hiányzik,) K. Sámuel, a debreczeni collegiumban, egy ismeretlen férfi Erdélyből, egy asszonypoéta. És bizonyára nincs tudomásom mindenkiről.

Ez a nagy levelezés pedig meglehetősen egy időre esik. Édes Gergelylyel 1791-től 1793-ig tart, ez utóbbi évbe esik K. Sámuellel való is, és ugyanekkor, november 22-én, indul meg Csizi Istvánnal az egész kötetét kitevő levélváltás, a melynek ki nyomtatott utolsó levele 1795 május 22-én kelt. A Gvadányival folytatott levelezés első és utolsó datumai 1794 február 25. és augusztus 25., Máté Jánosné Újfalvy Krisztinával pedig 1796 július 6-tól 1799 július 4-ig tart.

Adjuk még ehhez, hogy, a mint ő maga mondja, prózában írt levelekre is válaszol, és akkor megértjük, mért panaszkodik Gvadányinak, hogy azelőtt varrással kereste élelmét, de most a sok levélírás miatt nem tudja dolgát elvégezni. (Gvadányi: *Időtöltés*, 178.)

Nem szorul magyarázatra, hogy II. József halálát mért siratták leginkább a protestánsok, gyászünnepeken magasztaló beszédekben, sokan versben is (Pétzeli, Mátyási József stb.). Molnár Borbála is lelkesen énekl:

Múlt egyenletlenség s az előbbeni mord idegenység,
Mely öle vért tsak azért, hogy vele hitbe nem ért.
S már hit dolgában villongás nints a hazában.²

Volt is közeli oka gyászolni a felvilágosodott fejedelmet, hiszen saját atyján tapasztalta a Mária Terézia alatti protestáns-üldözést, a földesúr phanatizmusát — ő phantasmának nevezi — a ki nem bírván áttéríteni Molnár András református kántortanítót és társait, egyszerűen elvette és bezárta a falubeli

¹ A váltakozó hetes és nyolczas sorokból összeszőtt formát Molnár Borbála valószínűleg Szenczi Molnár Albert zsoltárai nyomán használja. (Ilyen Szenczinél p. o. *Mint a szép hives palakra... kezdetű.*) Szerk.

² Molnár Borbála munkái. I : 27.

ref. templomot. Így jutott atyja Sátoraljaújhelybe és lett a hartai malom bérlője. Molnár Borbála azonban nemcsak a közfájdalomnak ad kifejezést, rögtön megtudjuk, hogy a császár halála neki külön bajt is okozott: válópöre, mely már szinte végére jutott, a megváltozott törvények folytán abbamaradt. Csakhamar értesülünk azonban a viszonyok változásáról: a válópör Leopold alatt is tovább folyik, sőt szerencsés befejezéshez is jut:

Az én szívem pedig nagy gyönyörűséggel
Tellyesedett, lévén dolgom kívánt véggel.

Nemsokára még teljesebb boldogsággal jelenti Édes Gergelynek:

Isten az én várom maga nyitja ki tömlőtzi zárom.
Ime' a ki szívem tartá Lántzok között,
Feloldván kötésit már haza költözött. (Munkáji III : 82.)

A de mortuis nil, nisi bene elvét ő nem ismerte. Férje halála után néhány évvel megjegyezte egy levelező barátja, Ujfalvi Krisztina, hogy nagyon ellenkeznek egymással. Ő, ha még úgy nem szeretné is férjét, hibáit nem tenné közönségessé. Molnár Borbálát efféle gyöngédség nem bántotta. Talán csak egyetlen kíméletet tanúsított férje iránt: sohasem írta le nevét. Nem is tudjuk ma sem, hogy hitták; hitvesétől csak annyit tudunk róla, hogy nem magyar köznemes volt, mint a Molnár Borbála atyja, hanem tót és krajnyai. (Krajnya Zemplén megye északi része Galiczia felé.) Gyűlöletének és lenézésének jól esett ezt megmondani. Mi volt a férje neve, nem volna lehetetlen megtudni. (M. B. 1825-ben halt meg Hajdúbagoson, mint az ottani jegyző anyja stb.) Én azonban ebben nem látok irodalomtörténeti feladatot.

Lírájától epikájához önéletrajza szolgál átmenetül. 1792-ben írta, házassága utolsó évében. Élete folyását írja meg benne férjhezmenetelig; a XI—XIV. ének már nem történetet tartalmaz, hanem imádságot és elmélkedést. A történet nagy része arról szól, hogyan erőlteti anyja ahhoz, a kit nem szeret. A válóságot írja meg, költői alakítás nélkül; ezért szerkezete hibás, nincs benne egység. Még hibásabb a jellemzés. A szerelmes ifjú, a kivel kölcsönösen szeretik egymást, háttérben marad, még csak kísérletet sem tesz, hogy ő nyerje el kedvesét. Miért? Ugyanezt kérdezhetni az anyjára nézve is. Mért akarja mindenáron a »krajnyait«?

Ha költői alkotásnak tekintjük, egy rossz novella áll előttünk, a melyben semmi sem világos, előadva költőietlen nyelven, terjedős alexandrinban, szerzőnk ismert bőbeszédűségével.

¹ Barátsági vetélkedés, 82. 1.

Semmivel sem jobb az önállóan megjelent *Nemes tselekedet*, a melyben a történet mindössze annyi, hogy egy bizonyos Szathmári ajándékot adott »a király hadi szükségére«. Ez a csekély mag végtelenül terjengős elmélkedésbe fúlad bele. A 24 lapból álló munkácskában a 20. lapig tart a bevezetés, aztán jön a nemes cselekedet előadása és magasztalása felkészöntő-stílusban, tele rakva éljenekkel. Ilyen magasztalásra egyéb alkalmi rigmusai-ban is hajlandóságot mutatott.

Főntebb olvastuk, hogy a nyilvánosság előtt panaszt emelt bizonyos Szathmári István ellen, munkája kiadásáért. Azt kell hinnünk, hogy erről a kis füzetéről van szó, mely e szerint más kiadásban nem jelent meg.

Tárgy tekintetében határozottan fölötte áll, érdekesebb : *Egy szülőt 17 esztendőig nem látott és az első látogatáskor általok meg-öletett katonának Gyász-Tzimje.* (*Munkái* I. 56. l.) Ha e hosszú címhez még hozzáteszszük, hogy a szülők éjjeli szál-lásra befogadott fiukat nem ismerték meg és pénzeért ölték meg, tartalmát is elmondottuk. Azt hiszem különben, hogy a tárgynál érdekesebb a hozzáfűzött megjegyzés : »Melly materiát a n. Zemplin vármegye Fő-Prézese próbául adta előmbé és ezt annak az asztalán irtam«. Már Csizi Istvánnál láttuk, hogy a verses levelezők feladtak egymásnak kidolgozásra bizonyos tárgyakat. Most azt látjuk, hogy ezt mások is megtették ezekkel a dilettans verselőkkel, pl. Molnár Borbálával az eddigieken kívül előadatták egy tisztos ősz főnek panaszát stb.

Nagyobb figyelmet érdemel két terjedelmesebb elbeszélő költeménye. Az egyik önálló kötetben jelent meg : *Szerentsélen indulat vagy Sarolta és Sándor*, melyet versekbe szedett Molnár Borbára. 1804. 222 l. A külsőleg és belsőleg tökéletes Sarolta és az ugyanilyen Sándor beleszeretnek egymásba, de Sarolta anyja, a gögös báróné, visszautasítja az alacsonysorsú köznemest. Ezt azonban később megbánja, mivel Sándor bejut a királykegyébe és magas hivatalra emelkedik. Sőt már kelletén túl is becsüli, mert mikor tiltott viszonyuk gyümölcse napvilágra jön, föl sem tudja tenni, hogy ennek a kitűnő Sándor lehet az apja. Saroltát sem hallgatja meg erről, hanem első indulatában elhatározza, hogy leányát az előbb visszautasított kérőhöz, Br. Boritzhoz adja. S erre rögtön kényszeríti is Saroltát.

Itt van a költemény legnagyobb hibája, mely visszataszítóan hat ránk, mint minden erőszakolt, nem természetes félreértés ; tehetségtelen írónak ez a kedvelt fogása. Az anya csak azt látja, hogy »az ő gyalázatja, az én gyalázatom«, hogy »a szegyenre fedelet kell tenni«, de a legtermészetesebb megoldásról, Sándor és Sarolta házasságáról, beszélni sem enged. Így teszi boldogtalanná mind a kettőjüket, mert mikor Sándor magától, hívás nélkül megjelenik, már nem esküvő, hanem temetés vár rá. Kedvesét sírba vitte a fájdalom.

A költeményt berekesztik a *Megjegyzés* és a *Tanúság*. Az előbbiből megtudjuk, hogy a baróné most másik leányát ajánlotta fel Sándornak, siker nélkül, és hogy utána nemsokára meg is halt. De csak a vers végződik ezzel, néhány lapnyi próza előadja Sándor további történetét, hogyan nevelte kis fiát és hogyan lépett boldog házasságra új szerelmével, Rozáliával.

Mit tartunk e költemény eredetéről? Az író azt állítja, hogy valósággal megtörtént eseményeket szedett versbe, a nevek elhallgatásával, és munkáját ezzel végzi: »Ez a szerentsés Pár (t. i. Sándor és Rozália) tulajdon maga történeteit bizonyosan fogja olvasni tsekély munkámban«. Ez tehát annyit jelent, hogy élő személyekről szól, a kiket talán ismert is. Csakhogy az ilyen nyilatkozat lehet egyszerű írói fogás is, és nem kell szó szerint venni. Gvadányi is elhitette az olvasóval, hogy a peleskei nótárius élő személy, és budai utazása tiszta valóság. Bizonyosan az érdekkeltésnek ilyen fogásával állunk szemben itt is.

Még azzal nem becsüljük túl a *Szerentsétlen Indulatot*, ha azt mondjuk, hogy Molnár Borbála a való élet megfigyelése alapján nem tudott volna ilyen munkát írni. Ismerjük önéletrajzát, mely ilyen alapon jött létre, és látjuk belőle, hogy a művészi szerkesztés, a fontos dolog kiemelése, a mellékes mellőzése, az egység iránt nem volt érzéke. Nem erősebb a jellemzésben sem. Meg vagyok győződve, hogy itt fordítással van dolgunk. Nem ismerem az eredetijét, de valószínű, hogy egy prózában írt német regényt szedett versbe, legalább a sok siránkozás a sentimentalis német irodalomra látszik mutatni. Molnár Borbála tudott németül. Kazinczy meglátogatván b. Dániel Istvánnét, ezt írja: »Ez az asszonyság nem ért németül s Molnár Borbálát házánál tartja, hogy számára fordítson holmit, a mi aztán az asszonynak felolvastassék.¹« Hogy munkáját nem nevezi határozottan fordításnak, nem sokat mond. Erre nézve régebben más volt a felfogás. A híres *Kartigám*, Dugonics munkái, Verseghy regényei stb. eredetiek gyanánt jelentek meg, pedig nem azok.

A másik terjedelmes elbeszélő költeménye a *Mesés Történetek*. (Molnár Borbála munkái IV. 1—96 l.) Egy előkelő, gazdag polgárnak kissé elkésve leánya születik, kinek rútsága anyját boldogtalanná teszi. Ezt azonban jóra fordítja egy másik leány születése, a ki ellenkezőleg csodálatosan szép; bálványozó anyja természetesen elkényezteteti, rosszul neveli, tudatlanságban hagyja. Gyönyörű hajadonná serdül és felesége lesz egy idegen ifjúnak, egy gazdag grófnak, a kit a vallásüldözés hazájából kiűzött. De a szép Zsuzsannának kedve csak bálokban, mulatásokban telik, és mikor férje könyvet ad kezébe és tanítónét fogad hozzá hiányos műveltsége pótlására, megszökik, és egy távoli bordély-csárdában »a pénzes ifjak élnek ő vele«. Innen

¹ Kazinczy: *Erdélyi Levelek*.

egy gazdag ember veszi magához ágyasnak, de mikor a gróf rá-
üzen, hogy haddal ront házára, elkergeti. Zsuzsanna ezután foko-
zatosan súlyed és nagy nyomorban koldulva csavarog hóna-
pokig. Így talál rá keresésére indult nénje. Minthogy a nyomor
Istenhez térítette szívét, igaz megbánást keltett benne és most
már a művelődés szükségét is érzi, egészen megjavulva jut
vissza férjéhez. Ettől kezdve aztán boldogan élnek.

Míg az előbbi munkánál német eredetet gyanítok, itt a
román, franczia vagy olasz, eredetet csaknem bizonyosnak
tartom. Molnár Borbála ugyan ezt is eredeti gyanánt teszi
közzé, itt még csak olyanféle célzást se olvasunk, mint
az előbbinél, a melyet csak versbe szedett, de hogy fordítás, az
teljesen bizonyos.

Vannak elmélkedő költeményei is. Ismerve fogyatékos te-
hetségét és képzettségét, előre tudjuk, hogy itt is keveset vár-
hatunk tőle. Idevágó verseinek egy jelentékeny része csak játék,
időtöltés. Azokra célzok, a melyekről föntebb már említettem,
hogy iskolai pensum módjára jöttek létre. Nem sokkal áll maga-
sabban, mikor Ujfalvi Krisztinával vitatkozik, védve Krisztina
ellenében a férfiakat, jó hosszú, 16—17 lapnyi levelekben.
Hiába cifrázza fel ez elmélkedéseket klasszikus nevekkel, pél-
dával, nem lesznek tőle élvezhetőbbek. Magasabbra olyan-
kor emelkedik, a mikor önként választott tárgyról nem robot-
szerűen ír. Nála leginkább vallási tárgyak ilyenek. Így a lélek
halhatatlanságát tárgyalva, elég szép sorokban szól többi közt
arról, a mit tíz évvel később Csokonai is fejtegetett, hogy az
Isten nem teremthette az embert arra, hogy teljesen elenyésszék.¹

Alig kell mondani, hogy a termékeny Sátoralfajújhelyi
Muzsa üdvözlő versekben sem lát hiányt. Uralkodó fejedelmek
(II. József, II. Leopold), nagyurak (gróf Gvadányi József,
br. Orczy József), Borbála jótevői (Bónis László, Ibrányi Far-
kas, Szathmári József, Thuránszky László, Patai József stb.)
megkapják a magukét a kor alkalmi költészetének modorában,
telve megalázkodó, felköszöntőszerű magasztalással.

Már sajátosabban az ő vonása munkáinak ajánlása egy
vagy több nagyúrnak, megint visszataszító megalázkodással.
»Örökös tisztelem mellett lévén mindhalálíg Nagyságtoknak
leg-méltatlanabb szolgálójok Molnár Borbára« — olvassuk a
gróf Bethlen Lászlóhoz és br. Bornemisza Józsefhez intézett
ajánlásban. (*Barátsági Vetélkedés.*)

Molnár Borbáláról életírói hibás adatokat is hoztak for-
galomba.² Nem tekintem feladatommak, hogy mind kijavítsam,
néhányek különben már dolgozatom alapján is kijavíthatók.

¹ Molnár Borbála munkái II: 165. Csokonai: *A lélek halhatatlansága*. II.

² Kulini Nagy Benő és Sárváry Elek: *Magyar hölgyek életrajza*. 1861.
— Öket követi Endrődi Sándor: *Magyar hölgyek életrajzai*. 1885.

Láttuk, hogy atyja nem református pap volt, hogy anyja első kérőjéhez erőszakolta, nem áll tehát, hogy ettől sikerült megszabadulnia. Mesének bizonyul az is, a mi Szinnyeiben is olvasható, hogy atyja azért nem taníttatta meg írni, hogy szerelmes leveleket ne írjon. Ugyanis ő maga azt írja Újfalvi Krisztinának, hogy 17 éves korában kezdett verselni, fájdalmát orvoslandó, midőn mardosta szívét a kéntelen szerelem. Azonban verseit nem tudta leírni, mert atyja elégnék tartá, ha olvasni tud, arra nincs szüksége egy leánynak,

Hogy részesse legyen olyan Böltsésségnek.

Mely tulajdona csak Férjfi tehetségnek.¹

Férje nem 1791-ben halt meg, hanem 1793 elején, még pedig mértékletlenség következtében.²

De ezek csak csekélységek. Jellemzőbb az, hogy a mit költészetéről írtak, igen csekély kivétellel teljesen értéktelen. A kortársak agyondicsérték mint első nőköltőnket, noha tulajdonkép voltak előzői. De az egy teljes századdal megelőző Petrőczy Kata Szidónia kéziratban maradt verseit nem sokan ismerhették. Borbálánk egyik verses levelező társa, a debreczeni kollégiumban, nem a költők, hanem a tudósok közé számítja.³ Nem sokan ismerhették «ékesen verselő Eszterházy Annát» sem, a kiről Gvadányi e szavain kívül semmit sem tudok.⁴ Ki nem nyomtatott verseinek kézirata talán valamely családi levéltárban lappang. Erdemes volna utána nézni. Ilyen módon csakugyan Borbálánk az első, a kinek verseit mindenki olvashatta nyomtatásban.

De vajjon egyedül csak ezért magasztalták-e? Közpályán szereplő nőnél az ember kísértetbe jut azt hinni, hogy talán mindaz a hódolat nem pusztán a tehetségnek szól. Úgy látszik, itt nem ez történt. Azt ugyan még lehetne szerénységnek venni, a mit önmagáról ír, hogy a természettől kevés jókat vett és nagy szépséggel nem bír,⁵ azonban Csizi sem nyilatkozik róla udvariasabban.⁶ Azt kell tehát hinnünk, hogy valóban az első nőköltőt magasztalták benne. Viszont azonban akadtak, a kik épen ezért szidták. 1793-ban panaszkodik, hogy Sátoraljaújhelyben némelyek gyalázzák a munkáját csak azért, mert az asszonynak nem illik bölcselkedni.⁷

Ez persze épen úgy nem kritikai szempont, mint az ellenkező. Ugyanez évben panaszkodik arról is, hogy Batsányi János,

¹ *Barátsági Vetélkedés*, 154. l.

² *Munkái* III : 61, 93. IV : 107. l.

³ *Molnár Borbála munkái*, III : 89.

⁴ Gvadányi : *Időöltés*, 189.

⁵ *Munkái* III : 95, 173.

⁶ Csizi István *verses levelezései*, előszó.

⁷ *Munkái* III : 95, 106.

a nagyrangú úr (!) megvetette az ő porban heverő csekélységét s az elvállalt correcturát abba hagyván, nevetségessé tette munkáját. Ő ugyan csak B-nyi J.-t ír, de hogy kiről van szó, az kétségtelen a megelőző levél címéből: »B. J. akkor, midőn a' Magyar Museumát ajándékban nekem küldötte« — és első sorából: »Mit látok B-nyi küldi ez ujságot«. ¹ Hogy mért tette azt, a miről Borbála panaszkodik, idézett szavai alapján nem tudjuk határozottan megmondani. Ő büszke nagy urat lát benne, a mi nem volt; mi inkább az eszes kritikusra gondolunk. Ez nyilatkozik meg Kazinczyban is. Igaz, hogy az *Erdélyi Levelek*-ben ő is kifejezi hódolatát földije iránt, »kit korunk asszonyírói közt mindig megkülönböztetéssel fog nevezni literaturánk« (81. l.), de magánleveleiben nem udvariaskodik, hanem ítél. Beregszászi sopánkodik — írja 1815-ben — hogy a nyelv nem olyan, mint Molnár Borbála, Varjas és Gyöngyösi János verseiben. 1816-ban pedig: Beregszászi ízlése elvászott Molnár Borbála verseiben, Varjas tréfáiban és a leoninusban. — Ez tehát ismétlése az előbbinek, mert a leoninus Gyöngyösi Jánost jelenti. Tudni kell azonban, hogy ez a nyilatkozat jóval a magasztalások áradata után és elismerő ítéletével egy időben kelt. De így is egyetlen, legalább az én tudomásom szerint, a melynek a kortársak ítéleteiben kritikai értéke van, sőt majdnem még az utókort hozzászámítva is. Mert ez is csaknem oly alacsony fokon áll. Nem mintha a kortársak szertelen magasztalását visszahangoznák, hiszen azt nem ismerik, hanem mert dilettansok írnak róla, a kik munkáit nem is ismerve dicsérik, ilyen vagy olyan okból. A ki pl. Zemplénben ír róla, hogy bírálhatná az a megye szülöttjét! A ki nők életrajzát gyűjti össze — és ilyen nem egy van — mindnyáját kötelességének tartja dicsérni. Valóságos kivétel, hogy Fáy Andrásnak, tehát véletlenül szintén földijének, egy regényében, mely 1801-ben játszik, egy nevetségesnek rajzolt fiatalemberről gúnyosan említik, hogy »már Molnár Borbálával is levelez versekben.« ² E mellé jóformán még csak azt állíthatjuk, hogy Pintér Jenő ugyan nem tárgyalja behatóan, de kevésrebecsülését érezteti.

Mit tartunk már most költészetéről? Hogy verset írni lehet tehetség nélkül is, avval nem mondok újat; ifjak és idősebbek, jelen és múlt idő nyujtanak rá bizonyítékot. Ha azt akarjuk, hogy Molnár Borbála emelkedjék szemünkben, olvassuk a Bethlen Kata verses életrajzát Bod Pétertől, vagy Apor Péter ezrekre menő verseit, a melyekbe unalmában átírta prózai munkáját. ⁴ Azt bizonyosan megtanuljuk belőlük, hogy ezekhez képest Molnár Borbála költő. Az volt-e valóban?

¹ U. o. 79, 67.

² Fáy András: *Jávor orvos*, 1855. I : 208.

³ Bod: *Tisza fényes drága bibor*. 1762.

⁴ *Apor Péter verses művei és levelei*. Szerkesztette Szádeczky Lajos. 1903.

Az epikára nem mutat tehetséget, jellemzése és szerkesztése gyarló. Elmélkedő vagy oktató költészete rendesen alantjáró, lapos, de néha a tárgy eléggé lelkesíti ahhoz, hogy egy megragadóbb, tisztább hangot hallasson. Ilyenformán van a lírával is, valamint helyenként egy leírás is sikerül neki. Nyelve csak ritkán költői, ellenben igen gyakran terjengős, bőbeszédű. Rímelve kora mértékével mérve elfogadható, bár a *rímkovácsra* emlékeztető leveled — le veled, kötel ez — kötelez, vetni szemet — csak gaz szemet-féle rímekben akkor is csak a közönség egy része látott nagy költőiséget. Szemere és Kölcsey már Molnár Borbála életében kigúnyolták, kétszeresen is. (*Felelet a Mondolatra*. 1815.) De ezt nem tekintve, verselő technikája fejlett; az alexandrinen kívül jól írja a könnyed, dalszerű formákat is és a leoninust, ezt a korcs, de nehéz formát, könnyen és hibátlanul használja. Ha mindezeket összefoglaljuk, nem mondhatjuk, hogy erre mindenki képes. Némi költői tehetséget tehát nem tagadhatunk meg tőle; a rossz költő is költő, de más nevet nem is érdemel az, a ki 800—900 lapnyi verset nyomtatott ki, tehát legalább is kétszer annyit, mint Kölcsey és Berzsenyi versei együttvéve, és ebben csak olyan csekély arányban van, a mi ér valamit.

Általános szabály, hogy az ilyen írók nem tartoznak bele az irodalom történetébe, de ez a szabály ismer kivételeket. Irodalmunk legrégibb korából minden verses terméket válogatás nélkül összegyűjtünk. De későbbi korban is foglalkozni kell azzal, a ki tehetségét felülmúló hatást gyakorolt. Ilyen pl. Dugonics a magyar regény és dráma gyermekkorában, nagy buzgalmával, vagy Lisznyay Kálmán a tájszólással és egyéb népiességgel. Pedig ezek csak olyan Molnár Borbála-szabású költők.¹ Hozzájuk hasonlóan ez is talált követőkre. Fábián Julianna maga vallja, hogy az ő babérai nem hagyták nyugodni, és ez valószínűleg nem az egyetlen hatása, ki kell terjeszteni másokra is, pl. a Göcseji Helikon tagjaira. A magyar költészet azonban semmi hasznát se látta annak, hogy tehetségtelen dilettans asszonyok verses leveleket meg üdvözlő verseket írtak. Mindamellet az irodalomtörténet kénytelen erről is, mint egyéb irodalmi áramlatról vagy divatról, tudomást venni.

De Borbálánk egyéb czímen is kopogtat az irodalomtörténet ajtaján. Ő egyik legjobb példája annak, mennyire tévedhetnek a kortársak, mennyire hibás lehet az ítéletük. Magában ugyan az a tény, hogy nagy költőt láttak benne, nem nagyobb képtelenség, mint pl. hogy a Budapesti Híradó Jámor Pált Petőfinél nagyobb költőnek hirdette. (1847). Csakhogy ez a közvéleménnyel sokkal inkább ellenkezett, mint megegyezett, ellenben Borbálával szemben az egész közvélemény tévedett vagy egy negyed-

¹ Ez az állítás a szerző egyéni véleménye. Az irodalmi köztudat — úgy vélem, helyesen — másként ítél. Szerk.

századig.¹ Ezt hirdesse az ő neve első sorban az irodalomtörténetben.

Tartozik-e még ez neki ezenkívül valamivel? Két nagy epikus munkájának forrását kikutatni nem tartanám elveszett fáradságnak.

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF (1725—1801) az ismeretlenek után egy nagyon ismert név. Viselője nem szorult arra, hogy itt egész költészetét méltassuk. Ebben különbözik a többiektől. Csak a verses levelezést tekintve, engem leginkább az ő nagy szeretete a költészet iránt ragad meg. A mint valaki verssel keresi fel, rögtön megindul az ismeretség, sőt Molnár Borbálával szemben ő a kezdő s örül, hogy az folytatja. Mihelyt erről van szó, megszűnik előtte a rangkülönbség is. A komáromi csizmadia felesége, a ki főköltőket varr menyasszonyoknak; az újhelyi szegény özvegy asszony, a ki szintén varrással is keresi kenyerét; a miskolci iskolásfiú, a ki mellett még az se szól, a mi a két asszony mellett, t. i. a nemesség, mindezek elég messze állhattak a XVIII. században egy gróf-generálistól. Hiszen még Csizi őrnagy is annyira érzi a különbséget, hogy mikor Gvadányi régi barátjának nevezi, nem meri viszonozni, más cím illeti meg őt:

Valóban kegyessen énekled Nótádat,
Barátodnak valván régi hív szolgádat.²

És Gvadányi, a ki feleségét mint »grófném«-at szokta említeni, tehát tart a rangjára, verselő barátainak ő maga fejtegeti, nem egyszer, hanem többször, hogy a grófokban nem kell felsőbbrendű lényeket látni, hiszen ez a rang magában még nem érdem.³ Hogy a költészetnek ez a nagy szeretete csak időtöltés, csak játék, egy ráérő öreg ember szórakozása? Legyen. Nekem még így is rokonszenves, hiszen bor, kártya, pipa, cigány, agár akkor is volt.

A ki ezt a verses levelezést elolvassa, nem sok költői élvezetben részesül. Nincs abban sok cifra poétai szépség — mondja Petőfi a Gvadányi költészetéről és mondhatná még inkább a többiekről, de a költészet hiányaért kárpótol a szeretetreméltó, lelkes és mindig vígságra hajló öreg poéta.

Aztán azt is gondolom, hogy egy mulasztást pótoltam vele; hogy olyan terjedelmes életrajzban, mint a Széchyé, kár volt az egész verses levelezést néhány szóval intézni el, Donitsnak még csak a nevét se említve meg.⁴ Hiszen a magyar lovas generális arczképéhez ez a működése is járul néhány vonzó vonással.

SZIGETVÁRI IVÁN.

¹ Ez túlzás. Hogy nem az egész közvélemény tévedt, arra nem is kell egyéb bizonyíték — pedig van — mint Batsányinak, Kazinczynak, Szemerének és Kölcsénynek elítélő véleménye, a melyeket magát a szerző említ főntebb. *Szerk.*

² Gvadányi: *Időtöltés*, 126. l.

³ U. o. 183. 215. Másutt is.

⁴ Széchy Károly: *Gróf Gvadányi József*. 1894.

ADATTÁR.

ADALÉKOK CSOKONAI KÖLTÉSZETÉHEZ A SÁROSPATAKI KÖNYVTÁRBÓL.

A sárospataki könyvtár kuruczkori verseinek föl kutatása ¹ s a velük való tüzetesebb foglalkozás közben néhány kéziratot versgyűjteményünkben számos Csokonai-verset találtunk. Ezek nagy részénél a vers előtt vagy után jelezve van részint a szerző teljes nevének, részint neve kezdőbetűinek odairásával, hogy szerzőjük Csokonai, egy részüknél azonban teljesen hiányzik az ilyen vagy amolyan fajta jelölés. Ezekről az utóbbiakról természetesen csak alakjuk, hangjuk, felfogásuk alapján lehet gyanítani, hogy Csokonai versei.

A kéziratok forrásainkban előforduló Csokonai-verseknek a nyomtatásban megjelentekkel való egybevetése folyamán bevontuk vizsgálódásunk körébe azokat a kiadatlan s jó részben elveszettnek hitt verseket is, a melyeknek jegyzékét Toldy Ferencz részint »Csokonai sajátkezű levelei és lajstromai«, részint pedig »a halta után nála lelt papirosok összeírása vagy barátjainak levelei« alapján állította össze ². Csokonai verseinek jó része, mint ismeretes, csak halála után jelent meg nyomtatásban. Ezek addig csak kéziratban forogtak közkézen barátai, ismerősei, tisztelői között, a kiknek azokkal életében kedveskedett, s a kik a jeles költő egy-egy újabb versét meleg érdeklődéssel olvasták s megőrzés céljából a maguk számára lemásolták. Így történt meg aztán az, hogy maga Csokonai egy-egy elkallódott verséhez sokszor csak nagynehezen tudott hozzájutni. ³ Sőt az is megtörtént, hogy egyik-másik verse csak később, egyes versgyűjteményekben, másolatokban maradt ránk.

¹ Lásd *Ethnographia*, 1914. 232—249. l.

² Összegyűjtött munkái. Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. II. k. Pest, 1868. 162—172. lap. [A Csokonai-életrajz először 1846-ban jelent meg munkáinak Nemzeti Könyvtár-beli kiadása előtt.] Toldy e jegyzékében — nem ismervén Csokonai Kelemföldy-féle kiadásának III-ik kötetét (a 162. lapon csak az I—II. kötetet említi) — *kiadatlanoknak* jelez olyan költeményeket is, a melyek a Kelemföldy-kiadás III-ik kötetében már megjelentek 1845-ben. Így pl. a 102. 105. és 107. sz. alattiak.

³ Beöthy Zsolt: Csokonai ismeretlen versei. Főv. Lapok, 1876. 295. sz. 1395. lap.

A sárospataki könyvtár kézírataiból tallózott Csokonai-verseket három csoportban soroljuk fel. Először közöljük azokat, a melyek alatt forrásunkban szerzőül az ő neve vagy nevének kezdőbetűi (néha csak a Cs. betű) szerepelnek. Ezekhez csatoljuk a *Bár az ég búsúlva néz is ellenem* kezdetű dalt a *Kovácsi útról* szóló sorokkal együtt, a melyek a Toldy jegyzéke szerint Csokonaiéi.

A második csoportban azokat fogjuk tárgyalni, a melyek részben vagy egészben megjelentek ugyan már nyomtatásban, de ezek kézírtos verseskönyveinkben vagy figyelemreméltó változatban, vagy jegyzetekkel ellátva, vagy pedig teljesebb, tökéletesebb alakjukban vannak meg. Ismeretes, hogy ilyen kézírtos verseskönyvből került elő a *Dorottya kinyjainak* egy teljesebb alakja is. (V. ö. Ódák két könyvben. Nagyvárad, 1805. Figyelő, X: 234.)

Azután ki fogjuk mutatni, hogy a *Bokros bánat* kezdetű dal, melyet Toldy a Csokonai ismeretlen vegyes költeményei között sorol fel a 169. lapon 119. sorszám alatt, nem a Csokonaié.

Végül forrásainkból két olyan költeményt közlünk, a melyek alatt nem szerepel ugyan Csokonai neve sem a maga egészében, sem kezdőbetűivel, de formájuk, hangulatuk, a bennük kifejezésre jutó érzelmek, kifejezések s különösen az a körülmény, hogy a költő kegyese gyanánt Lilla szerepel: szerintünk mind-mind a mellett szólnak, hogy ezek Csokonai költeményei. Ezek, tudunkkal, sem a Csokonai-kiadásokban, sem a hagyatékából közölt versek között, sem dalgyűjteményeinkben nem jelentek meg nyomtatásban.

I. KIADATLAN VERSEK.

1. Bár az ég búsúlva néz is . . .

1. Bár az Ég búsúlva néz is ellenem
Légy te nékem szent Poésis mindenem
A' mi történt életembe
Hogy lehessen énekembe
Festenem.

2. Sírván sírok, de siralmam nem elég,
Valyon mikor elégli már meg az ég
Két szemeim nem bírhatják
Ortzám könnyei ászatják
Fárasztják.

3. Kedves Rósám gyere velem sétálni
A' Hóld fénylő világánál járkálni
Azzal bátrann foghatsz kezét
Mely a' kietlenre vezet
Tréfálni.

4. Nints ott az örömnnek mássa tsak az ez
Ahol a' Vénus forgása¹ tsergedez
Mely a' lankadtat éleszti
A' bánatot el széleszti
Be jó ez.

¹ Másolási hiba *forrása* helyett.

5. Menjünk oda drága lelkem aludni
 Én fogadom, hogy nem fogok tévedni
 Nem félek bár setét a' völgy
 Makkot, ahol a' sűrű Tölgy¹
 Jó szedni.
6. Gyöngy alak ortzád ragyogó ortzája
 A' nyílt lobogó lilium formája
 Ez halom kupidó útja
 Alatta sós vizű kútja
 Forrása.
7. Égi kezek szép remeke drága kints
 Gyöngy Anyának gyöngy gyermeke rám tekints
 Alabástrom színű teste
 Apelles ijjet nem feste
 Több ij nints.
8. Mejjemhez hadd szorítsalak erőssen
 Csókolj te, én is csókoljak szívessen
 Erzem szíved dobogását
 Vérednek sebess folyását
 Tűzessen.
9. A' szerelem reszketteti szívemet
 Kettős léte pihegteti mejjemet
 És sehol nem is lelhetem
 Hellyemet ha nem fekhetem
 Öledbe.
10. Kintsem egy szív lábod előtt esdekel
 A' nyíl, melyet személyed ló érdekel
 A' melytől bús szívem vérzik
 Minden tetemeim érzik
 Halni kell.

Csokonai e versét Toldy Ferencz, említett jegyzékében, a vegyes költemények csoportjában, a 170. lapon 134. szám alatt *elveszettnek* mondja. Mi e hangulatos dalra a sárospataki főiskolai könyvtári kézirat-tár 130. számú, *Felvidítő* című, negyedréti alakú gyűjteményének 204—206. lapjain akadunk rá, a hol CLXXXVIII. sorszám alatt szerepel. E versgyűjtemény a címlapbeli följegyzés szerint 1824-ből való. Ugyancsak a címlapon olvasható a gyűjtemény forrásának megnevezése is ekképen: »*le íródott a Papszász Gyuri gyűjteményéből szóról-szóra, annak első és második kötete, hol is X. kötet található.*» — Csokonai neve, vagy nevének kezdőbetűi nincsenek ott a vers alatt. Toldy megbízható jegyzéke alapján azonban a Csokonai versei közé kell iktatnunk. A 2-ik, 3-ik, 4-ik és 5-ik versszakból álló változata, csekély eltéréssel, megvan még az 1667. számú Polgár János-féle *Válogatott világi nóták* cz., 1830-ból való kéziratos versgyűjteményünk 105. lapján is.

¹ Másolási hiba lehet *sűrű a' Tölgy* helyett.

2. Bálint napja.

A propos bizony majd el is felejtettem
 Hogy én Komáromi Poétává lettem
 Az eszem iszom közt nem is jut eszembe
 Hogy egy két rosdás vers van itt a sebembe
 És az ha terhekre nem lesz az Uraknak?
 Szoktak e' halgatni mikor vígan laknak
 De a vers más ként is meg nem kedvetlenít
 Sőt a lagy főbül is tud csinálni 'senit
 Csak el olvasom hát a ki nem halgattya
 Fláskot emelgethet fogát piszkálhattya
 Addig a Gavallér 's a Dáma egymással
 Charta biankazhat szemmel 's láb nyomással
 Egy ijj öröm nappal öröm képpen banjunk
 A mi Bálintunknak minden jót kívannyunk
 Ontsunk ezer áldást Lengő tisztelettel
 Szorjuk rá a tarka vívatot tüztettel
 A vigasság minden ábrázatba üljön
 A jó kedv a boros kantsokba kerüljön
 A ki haza készül vagy pedig szomorú
 Fejébe fonassék tövisbül koszorú
 De a ki másokkal örvendezve múltat
 Firól fira száljon benne az indulat
 Hogy Unokái is mondassak ha meg holt
 Az én Jámbor apám vig szivű ember vólt
 Habzó Glazlikat kell ki inni salvéval
 Ha meg árt öntsük le fekete kávéval
 Egy szóval a kedvet ki ki úgy meg csapja
 A mint azt mindentől varja balint napja

* * *

De meg tsak azt mondom hogy igyunk vigadjunk
 A borból holnapra egy tseppet se hagyunk
 De most már jó vólna azt is említeni
 Hogy Bálintot miként kellyen köszönteni
 Kezdjük hát Ély Bálint sokáig sokáig
 A szőlőt plántáló Nóénak napjáig
 Annyi napig a hány kövekkel ki rakják
 A vármegye napját ha ugyan ki rakják
 Ugy kerülje a kár bánat házad táját¹

Hogy abba a vigság örök fészket rakjon
 Melybe bonthatatlan nyugalom lakjon
 Az egészség áldás öszve font karokkal
 Tántoljon pitvarod környékén azokkal
 Nemzetes Kapitány! és vitéz Prokator
 Ithon nagy tanácsú kívül erős bátor
 Ki egyszerre viselsz Verbóltzit 's Lódingót
 Vedd kedvesenn tőlem e szál rozmaringot
 Ezt altalam Venus teneked küldeti
 Te pedig add annak ki érdemelheti
 Hazádnak szolgáltál ekkoráig sokat
 Illő hát kedvedre élni a napokat
 De tudod hogy sem más sem Verbóltzi nem ád
 Meg elégíthető vigságokat reád

¹ A következő sor hiányzik, a kéziratban hely van hagyva számára.

Utoljára is tsak Cythere fog lenni
 Kinek karjai közt meg tudjál pihenni
 Pihenny is meg vegre mert meg érdemletted
 Hymen hűs szárnyakkal lebegjen feletted
 Ugy sem bírsz már önnön szived birtokával
 Keritsd haza hát azt nemes rablójával
 Hogy mennél hamarább fiaid legyenek
 Kikből szolgál Bírák 's majorok telyenek
 Végre ha el végzed földi vitézséged
 S Invalidus fővel a sír be fog téged
 A Feltámadási Insurrectioval
 Mennyei Quartelyba szály trombita szóval
 Te pedig szent Ivo Prokatorok szente
 Kit tisztel sok apró kard és rövid mente
 Tegyel ma Druszaddá bennünket 's légy velünk
 Velünk kik ma néked innepet szentelünk
 Töbször is ejts ilyen kedvre recidívát
 Most pedig kiáltsuk Vivat Bálint vivat

Cs. V. M.

Ez a Csokonai-vers a *Felvidítő* című, 135. szám alatt őrzött, kéziratot versgyűjteményünk 69—71. lapjain 121. sorszáma alatt olvasható. E verseskötet összeírójának nevét a címlapon az *N. O. K.* betűk rejtik magukban. Több Csokonai-vers van benne. (Gróf Zichy Károly úrnak, gróf Károlyi József főispán beigtatása alkalmából, Lilla fürdőse, Euripidesből, A szabadulás, olaszból Metastasio után, Szerelmes fogadás.) — Toldy Ferencz Csokonai e versét, melyet a költő Kiss Bálint kapitány és ügyvéd tiszteletére írt, említett lajstromában a 168. lapon, az *Alkalmi darabok* között 94. sorszáma alatt említi. Forrásunkban a vers alatt Csokonai teljes nevének kezdőbetűi olvashatók.

3. A Borbély Granariumára.

Felvidítő című, több kötetből álló, negyedréti alakú kéziratot versgyűjteményünk 129. számmal ellátott, 1824-ből való s *N. O. K.* nevű egyéntől összeírt kötetében, a 118. lapon a következő, tájékoztatással is ellátott négy soros verses felirat olvasható:

»1800-ba December végével Cs: V: M: T. Borbély Úrnál Rofon
 lévén, 's megkérdőzdévén, hogy az újonnan épült Granariumra emlékezet
 okáért mit kellene írni; extempore ezt a' verset mondotta:

A' XVIII-dik Száznak
 Össze utolsó végén
 Lett rakása e' mag Háznak
 Borbély Sándor költségen.

A kéziratot versgyűjtemény tartalomjegyzékében e versecske így szerepel: *A Borbély Granariumára.* Toldy nem említi.

4. »Szűts Sára koszoruja, a melyet téli zöldből kötözött egy Helikon tetején meg fordult utas mint tartják Cs. V. M.«

Meg rázkódott bele hogy egy görtsös tsikón
 Botorkáztál rája a kies Helikon.
 Ennek pedig minden tisztelője bura
 Görbedvén miattad oh te vers tortura.

5. Kivesz attól félek jaj amaz Isteni
 Bőv forrás hogy mertél bele tekinteni
 Jaj nektek jaj nektek szegény Mnemosine
 Szülötti, jaj nektek mely rettentő kín e.
 Jobb lett volna kilentz testvérek még szopós
10. Korotokba vagdalt volna le Atropos.
 E szűz mikor akart tenni kerek számot
 Bé adta Kháronnak töltek a vámot.
 Ki gondolta volna hogy meg Beótia
 Hegyen mász Debretzen egy kantza tsatsija
15. Ah nem írok én nem egy vers szülöttem se
 Lesz többé ha velem versel ez az emse.
 Azt tudnák hogy e kis munka mert lám még a
 Kapun strásáló Szűts Sára is kolléga,
 De nem tűrhetem nem, fogjuk el ékesen
20. Koszorúzott Musák ezenn a görtesen
 Húzzuk le görtseről elébb keservesen
 Meg kínozzuk vessük ki a' kilentzesen.
 Igy szőlyünk midőn a hátán lantot vertünk
 Vidd Plutó neked egy Lyány Poétát nyertünk
25. Hajdann az Izráel nyerni mit méltódzott
 Mikor az Istennel öbe ment birkodzott.
 Jobb lett volna áldás nélkül tsak Izráel
 Maradni mint lábát így tsámpásítá el.
 Mert osztán Jákobnak a tompora hejje
30. Félre fitzomodván dötzögött tsipeje.
 Azt gondoltad te is hogy majd erőszakos
 Soraidal lehettz Parnassusi lakos
 De az arany peretz a drága gyöngyszemek
 Nem disznónak valók te disznónak remek.
35. Meg elégedni jobb lett volna Szűts Sára
 Névvel mint vágyódni meg Poésiára.
 Jobb lett volna sokkal jobb tsak kapun álló
 Lenni inkább mint egy ilyen vers tarkáló
 A sántz alatt jobb lett volna tsak homájba
40. Kinlódni mint bolond maradsz anyi szájba.
 Bolond vólt apád is hogy illy igyekezet
 Szikrálan szikrán ebbe meg edjezett
 Mégérdemenéd hogy meg vesszőzne Áron
 Hogy mert ítélletet tenni túl az áron
45. Engemet ugyan te lelki testi vakon
 Szült kéttzer nyóltzvannégyszembe tsapol nyakon.
 Mert gyilkos versedbe bár akárhová vidd
 Minden okos így szóll amint szóll Sz. Dávid
 Szűnnyél meg töllem hadd vegyek erőt velőt
50. Markolázó! az én ki múlásom előtt.
 Mejért midőn várod hogy ditserve szóljam
 Neved érdemes vagy hogy ezt ide rőllyam
 Róvom is míg tsak e szűk áldásaidról
 Írt betűmre le nem mondassz te magadról.
55. Ez ha meg lessz hozzád te kemény lakatra
 Vetni való szájú így szóllok vessz satra.
 Nem más vagy rugdosd bár a hámfát Babylon
 Leánya hanem egy fel fordult Ipsilon.
 Vagy ha több valahol az Anyád a Jordán
60. Körül legeltébe kapott el a tsordán.
 Vagy ha még is több vagy mérgelődés lángok
 Közt ugy vertek széjjel az Orángutángok.

- Mert valamint tzerénás verse itt el pirít
 Ártatlan ész azok közzül úgy ki virít
65. Te azt vélted hogy a majom svadron között
 Vagy most is, Jaj tömpe verseket öklözött
 Nem pirúlt Jupiter annyira el régen
 Amaz Isteneknek tartott vendégségen
 Midőn az ebéd közt sebes perdültébe
70. A slepp alól magát el durrantá Hébe
 Mint a szelid Músák hogy verselsz te vadon
 Termett bogátskóró magról bujt hajadon
 Nints a te nyögve sült munkád közt egy ízes
 Falat a leg kisebb kommad is tsirizes
75. Szűts léttedre büdös szerével nem bír, hát
 Szívos mesterséged jobb készitne irhát
 Egész el bitangolt árkusnak ujj tsáva
 Kéne arra tett rajz oly bosszantó gyáva.
 Ehel vesznek ugyan mindenütt a kémek
80. De kivált meg a kik a sort záró prének
 Egy jó nyerítéssel többet tesz e gyarló
 Sorú verseidnél egy kantza magyar ló.
 Még is e vólt tsupán a reád ingerlő
 Hányod méltóságod te semmire kellő.
85. Így szóll gyönyörködnek a szüleim bennem
 Es örömmel mondják lyány Poétát nyertem
 Ditső — ezt a melyek írták ditső kezek
 Mely virtuos főből sült Minervák ezek.
 Mely kár lett volna már ezt a tálentomot
 Elásni két sorban amely annyit nyomott,
 Szép aki szert tehet az ilyen áldásra
 Ne pazérolt ezt ég minden bohókásra.
 Közibe nem esett a poros világnak
 Már is tudománnyi ily bértzekre hágnak
95. Fennyen diszeskedik szűzi koszorúja
 Még is a mélységet mind keresztül bujja
 Ditséretes szűz hogy agyvelődig friss a
 Versezetért légy a Músák Tamarissa.
 De kinek tudásod tsak a tsizmaszárba
100. Határozódik és egynéhány sóltárba.
 A százharminzegyig még tudom nem értél
 A nem bírom utra bolond azért tértél.
 Nohát úgy is már jól el lasnakoltalak
 Dudold el e sóltárt többé nem bántalak
105. Uram ne űzz nagyra gyenge tudományom
 Hájogvonta szem[em] magasra nem hanyom
 Nem lélekzem többé soha oly dolgokba
 Kik felyül haladnak engem nagyságokba.
 Én is a Szent Dávid hangos tziterája
110. Nótáján utánad ezt pendítem rája.
 Ki ki e hitetlen versek olvasója
 Hogy bűnbe ne essék ő magát meg ójja.
 Tsudálokozom rajta hogy a tőke mellett
 A vén Varga János illy verseket ellett.
115. Talán a nagy apád sámfái mustái
 Sűgták e verseket hogy lenné e mái.
 Dísztelen nemednek okosabb harája
 A Csizmadia czéh leg főbb maskarája.

- Tán a Pendelbergi nagy Akadémiát
 120. Ki tanultad azért írtál komédiát.
 Tiszteletedre most nem írhatok több sort
 Kapd fel azt amire a matska vakart port.

E vers lelőhelye *Felvidítő* cz. kéziratos versgyűjteményünk 136. számmal jelzett, 1826-ból való, N. O. K. által szerkesztet s összeírt kötete, melynek 231—236. lapjain olvasható 42. sorszám alatt. A kötet *Mutató Táblájában* »Szűts Sára koszorúja. Cs. V. M.« jelzéssel szerepel.

Hogy ezt a Szűts Sárát csúfoló verset valóban Csokonai írta, azt a címíratban és a verses kötet tartalomjegyzékében levő utaláson kívül az is igazolja, hogy a 119—120. sorban (Tán a Pendelbergi nagy Akadémiát kitanultad...) határozott célzás van Csokonaitól egy *A pendelbergi vár formájának és megvételének leírása* című dévaj, kiadhatatlan versének¹ (Toldy a 168. lapon 103. sz. a. említi, megvan a sárospataki könyvtár 129. sz. kéziratos kötetében is a 92—102. lapon) ama részletére, a hol arról van szó, hogy »Pendelbergia nemcsak fővár, de Akadémia« is. (102. lap.)

E Szűts Sáráról szóló Csokonai-vers iratásának idejét teljes bizonyossággal megállapíthatjuk. Ez a debreczeni hajadon leány ugyanis egy ma már igen ritka ponyvairódmű nyomtatványban² 1802-ben gyarló versekben leírta az ugyanazon évi debreczeni nagy tűzvész történetét s mivel a Csokonai poémájában e verszet több helyére világos célzás található,³ sőt Csokonai idéz is belőle⁴ s a kettőnek egymáshoz való viszonyából az is kitűnik, hogy Csokonai e versének megírására Szűts Sárának ez az önmagát fitogtató, költői hajlamával dicsekvő »gyarló sorú« (81. sor) »térnás verse« (63. sor) adott alkalmat: néhány héttel 1802. június hó 11-ike után írta Csokonai, a Szűts Sára versének hatása alatt. A klasszikus reminiscenciákkal való tréfás játszás is Csokonaira vall. Toldy Csokonai e versét nem említi.

¹ Erre a versre emlékeztet egy-két motívumával, kifejezésével, könnyed, gyorsmenetű verselésével *A' Matskási Vár megvétele* cz. szellemes költemény, a mely Báró Splényi Ferencz és Matskási Anna esküvője alkalmából íratott s a mely 1667. sz. Versgyűjteményünk 46—55. lapjain olvasható. Közvetlenül utána a Csokonainak tulajdonított, de Péli Nagy Gábortól írt [Ferenczi, *Csokonai*, 31. l.] *Európa elragadtatása* cz. költemény következik.

² Petrik nem említi. Megvan néhai Szinnyei József gyűjteményében, valamint a sárospataki főiskola könyvtárában is (Jelzete: SS. 207./9.) Teljes címe: *A' DEBRECZENBEN | 1802-dik Efstendőben | Junius' 11-dik napján | történt | NAGY TŰZRŐL | íratott | VERSEK, | melyeket a' több házi dolgai között | kézfített | SZÜTS SÁRA | Debreczeni hajadon Leány, | Tsak hamar a' meg-történt vefze-delem | utánn | — | 1802. [H. n.] 8r. 15. lap. — A debreczeni 1802-iki nagy tűzvészt tudvalevőleg Bessenyei György is leírta *Debreczennek Síralma* cz. poémájában.*

³ V. ö. Csokonai versének 24. sorát Szűts Sára versének 14. l. 14. sorával; 48. 109. sorait Sz. S. 12. l. 5. sor; 15. l. 4. sor; 49. sorát Sz. S. 14. l. 6. sor; 89—90. sorát Sz. S. 15. l. 2. sor; 91. sorát Sz. S. 14. l. 7. sor; 100. sorát Sz. S. 12. l. 5. és 15. l. 6. sorával.

⁴ Lásd 85—86. sor = Sz. S. 14. lap. 13—14. sora.

5. A' vig Poëta.

Vigan töltöm életemet
 A' bú tudom el nem temet
 Valamig Músák veletek itt lehetek
 Itt Phebus itt Pallas is
 Itt Erátó ha kell más is
 Mulatok veletek
 A Pegazus vizeit
 Látom tsergedezve itt :/
 Ennél jobb hejt nem lelek Cs.

Ez a költemény a T. Szeőts István sárospataki deáktól 1798-ban írni kezdett Mindenés Gyűjteményéből való. (Kézirattár 257. szám, 154—155. lap.) Csokonaiénak tartjuk, mert Szeőts eme gyűjteményében pár lappal előbb (149—151. lap) az *Estve jött a parancsolat* kezdetű vers alatt is (mint *A' vig Poëta* címűnél is teszi) csupán csak a Cs. betű odairásával jelzi, hogy azt Csokonai írta. Toldy e verset nem említi.

6. A kovácsi út.

- Hallja-e kend bácsi! van-e még jó messze Kovácsi?
 — Menjen az úr (vagy: Menjen öcsém) szaporán, még ma eléri korán.

Csokonai e párversét Toldy a lajstromában 36. szám alatt említi, a költőnek iskolai idejéből való kiadatlan zsengei között.

E rövid párbeszédet nem írott forrásból közöljük, hanem mint a debreczeni diákok ajkán ma is élő tréfás jellegű kérdést és feleletet, a melyről némelyek nem is gondolják, hogy az először ős iskolatársuknak, Csokonainak, ajkáról hangzott el. E párverset ismerte Tóth Béla is (*A magy. anekdotakincs.* II. 167.), de első sorát eltérően közli. Szerinte a kérdés Csokonaitól, a felelet pedig Bessenyeitől való.

7. Árpádiász.

Csokonainak *Árpádiász* cz. félbemaradt hőskölteményét Toldy 1846-ban, a költő műveinek *Nemzeti Könyvtár*beli kiadása elé írt életrajzában,¹ a kiadatlan munkák sorozatában 191. szám alatt még elveszettnek tartotta. Később a Kazinczy Gábor Dessewffy-iratai között fölfedezte másolatban s a Kisfaludy-Társaság 1861. nov. 28-iki gyűlésében igen alaposan ismertette. (Haraszti, *Csokonai*, 262. lap.) Majd azt írta (*Magyar államférfiak és írók.* II. k. 415. l.), hogy a töredéket és tervezetet közölte a *Kisfaludy-Társaság Évkönyve*inek IX. kötetében. Ez a IX. kötet azonban nem jelent meg nyomtatásban; nem jelent meg az előző VIII. kötet sem. E két kötet kiadása csak terv maradt, s 1868-ban új folyam indult meg. Haraszti Gyula a hősköltemény tervezetét (az I—XII. ének tartalmát) közölte *Csokonaijában* (262—265. l.), de a kidolgozott töredék, az 51 hexameter, tudunkkal, még nem

¹ Ujra megjelent Toldy összes művei II. k. 1868.

jelent meg nyomtatásban. Dr. Sebestyén Gyula, Haraszi kiadása nyomán szintén csak a tervezetet közölte (*A magyar honfoglalás mondái*, II. k. 316—320. l.).

Könyvtárunk kéziratárának említett Mindenes Gyűjteményében a 181—191 lapokon megvan az *Árpádiász* tervezete az 51 hexameterrel együtt. Címe: *Árpádiásznak | Schematismusa, 's Formája*. [Az 51 hexameter az *Első Ének* kezdete.] Utána a következő ismeretes distichon olvasható Szeőts dátumával:

Cedite Romani Scriptores, cedite Graji
Nescio quid majus nascitur Aeneide!
S. Patak 1803. 18 Majus.

Szeőts följegyzéséből bizonyos, hogy a tervezet, az 51 sorral együtt, már 1803. május 18. előtt készen volt. A distichon odajegyzése pedig annak a nagy reménységnek kifejezése, a melylyel kortársai az *Árpádiász* megjelenése elé néztek, mint régen a Vergilius *Aeneis*ének megjelenése elé a rómaiak. Az 51 hexameteri sor így hangzik:

Rettentő hadakat, vért és edj Nemzeti szörnyű
Bajnokot éneklek! 's a' bús Hadak Istene bátor
Hét Fő Hadnagyait! kik a' maga lakta helyéről
Edj Isten vezetése alatt bújdosni ki indult
'S mind földönn, mind a' vizekenn, mind ellene támadt
Hartzaiban nagyokat szenyvedt Europai leg szebb
Nemzetet, a' Pannon bődög mezejére vezették!
Mint a' cserje között a' Tölgy, mint a' ki derült Ej
Apro csillagi közt a' Hóld, úgy fénylik ezek közt
Nagy születésével, 's felséges tettei méltó
Fénnyivel a' szörnyű Árpád — az az isteni férjfi
A' kinek áldja porát még a' késő maradék is
Sok történetekenn kellett neki menni keresztül,
Sok hadakonn kellett festkendeztetni ki véré
És bár a vezető Isten maga tette vezérré
'S bár derekán viselé az erős hadak Istene búsult
Fegyvereit, még is csak alig győzhette halandó
Vállaival szörnyű bajait, mig meg telepíté
Nemzetit, a' leg jobb földönn, — mig rendele Törvenyt
'S alkota olly nemes alkotmányt, mellyben[n] az időnek
Szinjei közt az ő fényes maradéki ragyognak
Mig szent-edj-házat, 's oltárt epite vezérő
Isteninek, 's a meg rettent Europa hatari
Meg rázásával nagy lelkű Nemzete fennyét
A ragyogó Napnak méltóságaig emelte,
'S Istenitől azt nyerte hogy a' kék északi sarkonn
Nemzete drága magyar Neve tsillag fénybe ragyogjon
Nemzeti tűz! Te Magyar Lélek! Haza tiszta szerelme.
Bődög Heliconunk sz. Szűzei! mellyek az édes
Hangal, hódító érzést egyelitetek össze!
Jól tévő Magyarok kegyes Istene! a' kit Etelka
Igy nevezett, — 's mind, mind édesség Isteni! mind mind
Hintetek e' tsendes, 's árnyékos völgyre világot,
A' mellyben Múzsám koszorúját, hajnali tépett
Rózsából, most (most) fűzi Vitéz bajnokja fejére.

A Ti lehelletetek jól tévő életet árul!
 Ott a' hol éneklek, csendes szellőtske lebegjen!
 Balzsam, 's rózsa szagok fussák a' barna homálynak
 Arnyékot, leskődjön az est mosolyogva szemembe
 'S mennyei mézetek edj epedő fülemlének¹
 Edes jajja között, a' Szép Iz gyenge tejével
 Lepje meg a' híves forrást, hogy majd mikor edj kert
 Gallyas bőltya alatt, a' hol a' fényes buda-vára
 Talpait, a' Gögös habokon úszó Duna nyalja
 Más részről pedig a' Szerelem, 's a Pannoniai Múzsák
 Szentelt berke vagyon, 's elesztő mennyei kútyok
 Ott a' hol a' Mesterség, 's a' Természet is Orczyt
 Tiszteli, ott mikor egy egy szirtenn éneklí Vitézét
 Muzsám, 's a Hóld fennye alatt epekedve zokogja
 A meg avúlt emjékezetet, — legyen eneke edes!
 A Ti mosolygástok kezés is, 's nekem életet ígér. s. a. t.

A 257. sz. kéziratos kötetünk 186. és 189. lapjain azonban még a prózai szövegben is találunk eddig ismeretlen és kiadatlan sorokat. És ha tekintetbe vesszük azt, hogy e kéziratos kötet összeírója, Szeőts István, 1797-ben subscribált, Csokonai pedig 1795/6 isk. évben volt Patakon, feltehetjük, hogy személyes érintkezés útján jutott forrásához, melyből az *Árpádiász* tervezetét és 51 sorát lemásolta. Így jelezheti »1803. 18. Majus«-ában már azt, hogy nagy jelentőségű eposz készül, melynek tervrajzát s 51 sorát ép az előbbi lapokon adta. Ezáltal az *Árpádiász* keletkezésére az eddigénél (1804) korábbi dátumot állapíthatunk meg. Csokonai 1803-ban ugyan azt írja (Haraszti, *Csokonai Vitéz Mihály*, 260. l.), hogy a *Zrinyiász* kiadása után fog csak az Árpádhoz, a *Zrinyiász*ról pedig csak mint tervről emlékezik meg ekkor még, az Árpád rajzolatát pedig 1804 június 14-én adja (Haraszti id. m. 261. l.), de föltehető, hogy ismerősei, bizalmasai előtt már előbb ismeretes volt terve. A »rajzolat« közölt részeiből (Haraszti id. m. 262—265. l.) (Sebestyén id. mű II. 316—320 l.) a következő sorok hiányzanak:

IV. könyv.

(Árpád beszéli hogy) »a mint Kiovtól, a Többi Magyaroktól, az Előd tábora a Boristenes mellyékének meg vételére, el küldetett, ott mint vendégeskedtek . . . mint vágták két felé az ő táborukat, — mint nyomták vissza Napkelet felé, az ő táborok nagy részét, úgy hogy kevés maradt belőlle, a meg maradtak mint vonták magokat az Etel-közre«.

VI. könyv. (2. sora).

»a Chasarak [t. i. *kazárok*] vagy Császáriak . . . (Har.: A császárok vagy császáriak).

XII. könyv végén:

»s e' lessz Vége«.

¹ Ez a sor hibás, nyilván a másoló figyelmetlensége miatt. Az *epedő* szó után kimaradt egy egytagú szócska, talán a *kis*.

II. ADALÉKOK CSOKONAI VERSEIHEZ.

1. A pesti dicsőség.

Csokonainak *A pesti dicsőség* cz. versét először Dr. Márki Sándor adta ki az Abafi-féle Figyelő XVI-ik (1884. évi) kötetének 388—389. lapjain, majd 1. 4—9. versszakait — abban a hitben, hogy e vers még kiadatlan — ismét kiadta Balassa József az IK. V. (1895.) évfolyamában, a 312. lapon. — A sárospataki kéziratár *Felvidítő* cz. gyűjteménye 131. számmal jelzett kötetének 161—164. lapjain CLXVII. sorszám alatt szintén megvan ez a költemény, még pedig sokkal teljesebb alakjában, mint a milyenben eddig ismeretes volt. Nevezetesen a mi kéziratunkban e vers 14 versszakból áll s így *öt versszakkal terjedelmesebb*. Az eddig ismeretlen öt versszak a 4. 5. 6. 11. és 12. Tekintettel arra, hogy kézirati forrásunk, egy pár másolási hibát nem tekintve, több helyen helyesebb szöveggel adja a költeményt, mint a Figyelő, egész terjedelmében ideiktatjuk. Így a Csokonai verseinek egy jövőbeli kritikai kiadásánál ez a forrás is figyelembe vehető lesz. A Figyelőbeli szöveg fontosabb eltéréseit jegyzetben s az új versszakokat dőlt betűkkel adjuk.

1. Inkább laknám Mold[o]vába Bukarestbe
Mint sem a tzandra pénzsipos¹ fene Pestbe
Bútsúz hát el innen hasam és erszényem
Mert itt pénzbe kerül minden kedves kényem²
2. Itt holmi gögös irka-fírka uraknál
Kevély rántzba szedett homloku uraknál³
Mit agárkods⁴ egy két sovány ebéd[é]ért
Kit begyűjtött sok be gyűjtött rosz pénz[é]ért
3. Ember veszekedéstől⁵ te minek félnél
Rosz logican földet kérnék⁶ hogy itélnél.
Törvént tudni nem tudomány tsak soványság
Érte pedig időt veszteni pogányság⁷
4. *A midőn bér nélkül kellett szolgálnod*
Méltatlanul bút [és] sirást [kell] kiálnod
Ugyan kérlek ítél meg magadat Pajtás
Nem jó e' a szádra ezer bu' s' sohajlás
5. *Büdös köfalak⁸ közt palaskákkal élni*
Audiat veniat sorra felugrálni
koptalni [és] fázni futni nem okosság
Ruhádat koptalni több mint [a] gyilkosság
6. *Ez elegy belegy népek sodomájába*
Török Sidó Rátz Német Toth rut nyájába
Ne riühessd arra kérlek erköltsödet
Mivél jobb lessz eredj haza örökidet

¹ pénzt szívó² kedvem s kényerem (a helyes szöveg: *kedvem s kényem*.)³ És . . . homlokoknál⁴ agyarkods⁵ Emberveszekedésből⁶ És ugyan kéket zöldnek⁷ Melynek nyaggatásán hizlalódni butaság⁸ később pótlólag a *penészség* szót is beillesztette e sorba, nyilván a *kőfalak* helyett, de ez utóbbit nem húzta ki.

7. Hiszen itt minden ditsősség tsak abba áll
Ha az ember lotsog pipál ül vagy sétál
Hörből pergelt babot ¹ szűk kortyokkal
Földig erő füst ködökkel ² olyanokkal
8. Kik begyűlte ezer féle köntös várba
Egy különös ³ szabadságú pipa házba
Hol egy huzomba fél napig [is] el nézik
Némely bolond tsont tekéssel hogy tekézik
9. Ez az egy látásra [való] tsekély nézés
És taxat ⁴ szabott pénz tsaló tekézés
Teszi már egy részét a gyönyörűségnek
És a legpompásabb ⁵ Pesti ditsősségnek
10. Szinte ehhez hasonló a promanadé
Ahol kitsoda ez? valyon könnyen áde?
Volt e 's hányszor ez a virág meg aratva, ⁶
Szép mód vagyon ki tanulni sétálgatva
11. *Mert ez a hej ut rende . . .*
Udvara apró követekkel ki rakva
Arra való hogy a köfal büdös gőze
Akit á[t] jár itt[en] magát ki szellőze
12. *Mihejt nyáron fris levegőt hoz az este*
Puha kényességben elő . . .
A Dámáknak ide vágyjon piperkedni
A feltett tész tárgyra [itten] leselkedni
13. Itt ha lyánt láttz is ne véld [ám] hogy szűz volna
Első kérésedre mindjárt ne hajolna
Mihejt a lány 14 esztendősen leszen
Pesten mindjárt asszony szolgálatot teszen
14. Bál és szála óh gyönyörű nevezetek
Mej hatalmas erő vagyon ti bennetek
Azon kérengő ⁷ tántz ki fejezésére
[A] Mely tartozik az örűltség nemére. ⁸

Jegyzet. Kéziratunkban nincs jelezve, hogy e verset Csokonai írta. Toldy jegyzékében nem szerepel. Az eddig ismeretlen részletek tartalmilag és alakilag egyaránt beillenek a szatirikus költeménybe.

2. Szegény Zsuzsi a táborozáskor.

Csokonai e költeményének eddig csak az 1—6 versszaka volt ismeretes; ilyen alakban olvasható az *Ódák* első kiadásában (Nagyvárad, 1805. 122—123. lap), a Csokonai-kiadásokban s a különböző gyűjteményekben (*Érzékeny és vig . . . dalok gyűjtem.* 2-ik kiad. Sárospatak, 1834. 39. l. Erdélyi, II. 279. l. Limbay, II. 81. Bartalus III. 26.) A sárospataki könyvtár kézirattárának említett Mindenés Gyűjteményében

¹ török-babot

² füstfelleg közt

³ bizonyos

⁴ taksára

⁵ Ama híres pompás

⁶ már e virág *avatva*

⁷ léső

⁸ nevére.

megvan ez általánosan kedvelt versnek¹ egy teljesebb, kilencz versszakból álló alakja »Egy szerető keserve és bútszúzója« czímmel (149. l.). A vers alá egy nagy Cs. betű van írva, jelzéseül annak, hogy Csokonaié. A forrásunkbeli szövegben ismeretlenek a 7. 8. és 9. versszakok, a melyek így szólnak:

7. El ment tőlem a' Táborba	8. Fekete föld gyászos pallag
A' több vitézekkel sorba	Az én Szívem azon ballag
El ment tőlem óh Istenem!	Süveg vagyon a' fejébe
Még kell magamba sillenem	Busan süt a' nap szemébe

9. Meny győzd meg ellenségedet
Ismét meg Látod kintsedet.
Térj meg árva galambodhoz
Téged sohajtó rabodhoz.

Cs.

Az eddig ismeretlen versszakok közül a 8. és 9. megvan a 130. számú 1824-ből való kéziratok kötetünk 29—31. lapjain levő változatban is, még pedig úgy, hogy a 8. versszak az első kiadás szerinti 3-ik versszak után 4-ikül, a 9. pedig az első kiadás szerinti 6. versszak után mint záró versszak szerepel.

Egy harmadik, szintén kéziratok, 1812-ből való forrásunkban (Kézirattár: 1669. sz. 53—54. lap) pedig e versnek egy 7 versszakból álló változata van meg (alatta *Csokonai* jelzéssel), a melyben a 6-ik versszak ismeretlen. Ez így hangzik:

6. Mikor fel ült a lovára
Rózsát szúrtam kalapjára
Csókot nyomtam ortzájára
Úgy bocsátottam útjára.

Fölmerülhet az a kérdés, hogy a most közölt eddig ismeretlen versszakok (összesen négy), a melyek forrásainkban e vers szerves alkotó részeiül szerepelnek, Csokonai elmetermékei-e, vagy pedig későbbi, idegen kezeiktől származó betoldások? Kétséget kizárólag megállapítható, hogy egyik forrásunk (a Szeőts-féle gyűjtemény), a melyből három eddig kiadatlan versszakot közöltünk, korábbi időből (1798) való, mint a Csokonai halála után megjelent *Ódák* első kiadása (1805.) Kéziratunk szerkesztője Csokonai e versét Sárospatakon (a hol költőnk az 1795—1796. iskolai évben tanult) írta be gyűjteményébe s a vers alá odajegyezte a szerző (Csokonai) nevének kezdőbetűjét. Bizonyosra vesszük, hogy a három utolsó versszakot nem Szeőts költötte. Ő azokat az előző 6 versszakkal együtt a keze ügyébe akadt kéziratból másolta. Gyűjteményében számos Csokonai-vers található, a mi azt igazolja, hogy Szeőts igen kedvelte költőnket s ha nyomtatásban megjelent vagy kéziratok verséhez hozzájuthatott, örömmel másolta be gyűjteményébe. Mi a közölt három versszakot a Csokonaiénak tartjuk. Tartalmilag szépen odasimulnak, odaillenek az előzőkhöz, ott folytatva az előadást, a hol a 6. versszak

¹ Kezdeté megvan népköltési termékekben is. Lásd Kriza, I. 279. l. Arany-Gyulai, I. 294. l. III. 193. lap.

elhagyta. A 130. számú forrásunkban a *Fekete föld* kezdetű versszak, mint jeleztük, a 3-ik után 4-ikül van beszúrva s így tartalmánál fogva nem illik oda, mert nem a maga helyén van; a *Menj győzd meg* kezdetű versszak azonban itt is illetékes helyén, záróversszakul szerepel, mint Szeötsnél.

Az 1669. sz. kéziratunkból közölt 6-ik versszak (Mikor fel ült . . .), a mely az 1666. sz. kéziratot kötetünk 252. lapján is megvan egy *Eszem atta teremtetete* s az *A lélek is sirt belőlem* kezdetű versszakokkal együtt (a melyek közül az előbbi csak hozzácsapódott a vershez, mert annak nem szerves alkotó része) tulajdonképen nem egyéb, mint az előtte levő *CsákJát könnyel öntöztem* kezdetű 5. versszak második felének változata s így nem tekinthető Csokonaiénak, kivéve természetesen azt az eshetőséget, hogy Csokonai e versszakot (az 5-iket) kétféleképen is papírra vetette, s egyik kéziratban így, másikban amúgy került kézről-kézre. E forrásunk készítője gyűjteményébe e versszak mindkét formáját beírta, mert vagy forrásában így találta, vagy hallomás után emlékezett rá.

3. A méhekhez.

A *Dávidné Duddája* cz. 1809-ben Sárospatakon készített versgyűjteményben (1668. sz. 17. drb.) Csokonai *A méhekhez* cz. Lilla-dalának (Toldy-féle kiadás. I. 44. Először megjelent az *Uránia* III. kötetében a 208—209. lapokon *A' legédesebb Méz* címmel, név nélkül), egy eddig ismeretlen változatára találtunk, a mely is így hangzik:

Nota.

1. Kis méhek kertekben mezőkön réteken
Mit futtok mit futtok sok széllyel
A' forrásokról a' virágokra repkedvén repkedvén szerte széllyel
2. Itt Flora tábora zöldellő sátora
A' nimfák a' nimfák játszadoznak
Jer hát barátom víg vagy úgy látom Trillázzunk trillázzunk Echónak
3. Mendikás barátim mit nyomorogtok itt
A' Sáros-Pataki Oskolábann
Térdig a' sárban rongyos csizmábann
Ugrálván ugrálván a' Lentsével

E változatnak első versszaka sem egyezik teljesen e dal ismeretes szövegével; a 2. és 3. versszak pedig merőben elütő. A 3. versszak tartalma arra vall, hogy e verset ilyen alakban sárospataki deák korában írhatta vagy élőszóval mondhatta el deáktársai előtt Csokonai s később alakította át a már ismeretes szövegűvé. Az sem lehetetlen azonban, hogy ez a 3-ik versszak valamelyik pataki kollégiumbeli diákszoba lakójának ajkán termett. A 3. versszak utolsó sorában a lencse azért szerepel, mert a sárospataki deákokat — mivel hetenként egyszer a tápintézetben lencse-főzeléket kaptak — *lencséseknek* csúfolták s csúfolják még ma is.

E dal különben még két más kéziratunkban is előfordul, még pedig az 1666. számú, 1804—1808-ból való Battha-féle s.-pataki kótatárban a 325 lapon, az első két versszaka (a Toldy-féle kiadás I. 44. lapbeli szöveghez viszonyítva) eltéréssel, továbbá az 1669. számúban (1812-ből való versgyűjtem.) ugyancsak az első két versszaka, de ezek már közelebb állanak az ismeretes szöveghez.

4. Dorottya kínjai.

Csokonai e költeményének két alakja ismeretes, egy rövidebb és egy hosszabb. Amaz (Toldy-féle kiadás. I. 176.) 26, emez (Figyelő. X. 234.) 33 versszakból áll. Kézirattárunk 1667. számú, 1830-ban Polgár Jánostól készített *Válogatott Világi Nóták* című versgyűjteményében a 178—182. lapokon azonban megvan e versnek a Figyelő-beli alakjánál is teljesebb szövege, a mely 34 versszakból áll s így annál egy versszakkal, a 11-ik után állóval, terjedelmesebb. A költeménynek ez eddig ismeretlen versszaka ez:

Azok a' kéz szorítások
Sóhajtságok pillantások
Nem módiból galánságból
Estek hanem forróságból.

Ez a versszak, tartalmánál fogva, teljesen beillik a költemény gondolatmenetében oda, a hol van. Szerintünk magától Csokonaitól való.

5. Ott hol a patakocska.

Azt írja Toldy idézett lajstromában, a vegyes költemények csoportjában (169. lap, 109. sorszám), hogy Csokonainak ez a verse *elveszett*, pedig — igaz, hogy nem a kezdő sora, de czíme (*A feléledt pásztor*) szerint — felsorolja az 1794-ben megjelent [*Uránia* III. 207—208.] versei között a 157. lapon. E költemény *Uránia*-beli alakjában két versszakból áll: (1.) Tirzis Laurához. (2.) Laura Tirziszhez. Az *Uránia* III. kötetének sárospataki példányában a második versszak után a 208. lapon egykorú kézírással még a következő harmadik versszakot találjuk beírva:

Bóldog pár, ki ülven a' szerelem bibor kötélén
Nyugszol az ápolgató gráziák' nyájas kebelén.
Szebb már a' nap vidámabb fénnel mosolyog az ég:
Mert szívünkben ég
Edj forró hűség
Jertek vig esztendők
Örömmel telendők
Ezer jókkal ketsegtetnek a' jövőndők.

Kézirattárunk 1666. számú kötetének (1804—1808-ból sárospataki főiskolai énekkari kótatár) 311. lapján XCIV. sorszám alatt e költemény

csakugyan három versszakból áll, t. i. az *Uránia*-beli két és a pótlólag odaírt egy versszakból, de a következő szövegbeli eltérésekkel:

Az 1. vsz. 1. sorában *nyájas* helyett *tsendes* ...

Az 1. vsz. 3. és 7. sorában *Lauram* helyett *Kloém* ...

Az 1. vsz. 3. sora helyett: Nyílt szátskájával tsokolliya a Liliomokat.

Az 1. vsz. 8. sorában *Súgd meg* helyett *Mond meg* ...

A 2. vsz. (*Uránia*-beli, pótlólag odaírt 3. vsz.) 1. sorában *pár ki* helyett *pár melly* ...

A 2. vsz. 2. sorában *Nyugszol* helyett *Jáztik* ...

A 2. vsz. 4. sorában *Mert* helyett *Hogy* ...

A 3. vsz. (*Uránia*-beli 2-ik vsz.) 1. sorában *Pásztor* helyett *kintsem* ...

A 3. vsz. 3. sorában 's *bádjadt* helyett *bágyatt*.

A 3. vsz. 6. sorában *rá fel üle* helyett *rá készülé*.

A 3. vsz. 8. sorában *rád hevüle* helyett *felhevüle*.

Egy másik, szintén kézíratos, 1809-ből való forrásunkban (*A Dávidné Dudája*) is megvan e vers 46. sorszám alatt, de ide csak két versszaka (az 1. és 2.) van beírva (minden valószínűség szerint az *Uránia* III. kötetéből másolva), a 3-iknak hely van hagyva, a versszak sorszámának (3.) megjelölésével.

Harmadik, 1824-ből való, 130. számú kézíratos forrásunkban (*Felvidítő*, 9. lap) csupán csak az első versszaka szerepel *Nóta* címmel. Ebben a töredékben *Laura*, illetőleg *Kloé* helyett már *Lilla* szerepel.

Van még egy negyedik forrásunk is, a sárospataki dalgyűjtemény, melynek mind első (*Régibb és újabb részeit érzékeny, részeit vig, többnyire eredeti Dalok gyűjteménye*. S.-Patakon 1826. 126. lap, 140. szám alatt), mind második kiadásában (*Érzékeny és vig Dalok gyűjtem.* 2-ik megbőv. kiad. Sáros-Patakon, 1834. 125. l.) előfordul, de a szerző megnevezése nélkül. (A gyűjtemény többi darabjánál sincsenek a szerzők megnevezve.) E forrásunkban ez a dal már nem két s nem is három, hanem *négy versszakból áll*, s így egy versszakkal, a másodikkal, terjedelmesebb. Ez a versszak csupán csak ebben a forrásban van meg s így szól (a 2-ik kiadásból idézzük):

2. Ide gyönyörű kis patak! e keskeny csendes völgybe
Ide a' magas hársfák és körösfák levelébe;
A' te violaszín 's virágos partodra ülök.
Itt, hol a' mezők, — És a' nagy erdők
Között az emberek — Mélységes tengerek
Fenekén azt mondják: jaj nekünk szegények!

A költemény eme legterjedelmesebb formájában a költő kedvese *Lilla* néven szerepel, mint a 130. számú forrásunkban. Csokonai, női eszményképeit tudvalevőleg Chloé, Dóris, Laura, Róza és Lilla nevekké nevezte. A Laura nevet később Rózára, majd 1797 után Lillára változtatta. 1795 körül elfeledte Lauráját s ezután csaknem minden dalát Lillához írta. (Lásd Szana, *Csokonai*, 66. lap.) A gyakori névváltoztatásnak íme ez a költemény is egyik bizonyossága. Szerintünk e költemény

legterjedelmesebb (4 versszakos) alakjában is Csokonaitól való. Az *Urániában* megjelent formát előbb egy (a 3-ik), majd ismét egy újabb versszakkal (a másodikul beszúrttal) bővítette. Az ő pótlásai alapján, a közkezenforgó kéziratokból kerültek forrásainkba.

6. A viola.

Csokonai Horváth Cyrill-féle kiadásának I. kötetében a 337. lapon van közölve *A viola* című dal, mely 8 sorból áll, és egy versszakot alkot. Ugyanez ki van adva, de egy versszakkal bővebben, *Érzékeny és víg dalok* II. kiad. 133. lapján.¹ Ugyancsak két versszakból álló változatban megvan az 1666. sz. kézír. kötetünk 350. lapján, melynek szövege a II. szak 1—2 sora kivételével egyezik az előbbi változattal. A két eltérő sor így van:

Nosza a' hattyú tollat kép[e]ző kátsók
Hartyajan; a pátyolat színt asztassa tsók...

Az 1670. sz. kézír. kötetünk 21. lapján már 3 vszakos változata van. Az 1. és 3. vszak egyezik, a 2. szak új:

Jer oda hól a' Déli Tél rózsák gözi
Az elpirult estvéli Hajnalt kendőzi
Itt a' zefír lagy szellő Melyben fujon belé
Tüzemet szelével e Tsendesí [Így!]

(Hibás leírású változat; pl. a 3. vszakban is több szótag elmaradt.) Az 1667. sz. kézír. köt. 82. lapján e dal két szakból áll. Ez is hibás másolás. A II. vszka eltérő:

Az Egek meg engedték sok kérésimre
Fájdalmait meg vették nagy örösimre
Már nyílnak szép Rósaíd
Pirosodnak ortzáid
Oh! szeretetre méltó.

(Egy sor, az utolsó hiányzik.) Megvan ez a dal »Illatoztasd kebeled Drága violám« kezdettel a 257. sz. kéziratok kötetünk 126. lapján is, mint második versszaka a következő (szerintünk minden valószínűség szerint Csokonaitól való) dálnak:

1. Ölelj meg szép Természet
Osszve fűzött karokkal
Setályunk a zöldségben
Öltözött virágokkal
Fel czifrazott kertekben'
Hol szép öltözetekben
Gratziak mosolyognak
Minden szegeletekben

Második szaka: Csak te vagy az édesem! — A' kiért élek,
Lábad elibe esem — Angyali lélek!
Te vagy szépek szépe te, — Rád rózsát a gyöngy este
Ecsetje Vénus teste — Vérével feste.

(Utána jön *Daphnis Hajnalkor* cz. vers (Szép Hajnal emeld fel.)
Ugyane dal (Ölelj meg...) megvan két vszaknyi változatban az 1666.
sz. kézír. kötetünk 233. lapján is, de ebben már nincs benne az
»Illatoztasd« kezdetű vszak:

1. vsz. Ölelj meg szép természet...
2. vsz. Ha a gyászos éjszaka keserűségbe fereszt,
A nap vidámító fényt rád mosolyogva ereszt
Itt az árnyékos erdő s Kristály szín tiszta ferdő
Szívem szerelmem hatya úgy tüzel indulattya.

Mivel a szótagszám nem egyezik mindenütt, valószínű, hogy a
kézirat másolói csak hozzáfűzték a vershez az »Illatoztasd kebledet«
cízmű verset.

7. Drága kincsem galambocskám...

E dalnak egy, az ismerttől eltérő változatát már ismerjük. (IK.
XII. 72. l.) Most egy másik került elő. A 13. versszakának két első
sora az 1667. számú kéziratunkban így van:

Bár csak egyszer Octóberbe
Esnél töllem olly teherbe,
(Hogy fiakat Leányokat
Szülnél apró kulatsokat.) (Toldy kiad. I. 157. l.)

8. A szabadulás.

E dalnak két helye érthetőbb szöveggel van kéziratunk egy
kötetében, mint a Horváth-féle kiadás 318. lapján.

1. vsz.: Hálá hogy csábításidnak
Nittze! már véget vetek.
(Horváthnál: Hálá, sok csábításidnak
Nice, már megpihennek)
9. vszak: Ám szivessen...
- (Horváthnál: Ám szivesem.)

9. Konstanczinápoly.

A 129. sz. kéziratosa kötetünk 57—59. lapjain lévő másolatban a
sorrenden kívül a következő eltérés van az ismert szövegtől (Toldy kiad.
III. 60—62. l.):

Kéziratunk:
(5. sor.) Régi szépségének
Sugározik lovánn
hatra kontyu

Toldy-kiadás:
E másik Rómának
(15. s.) Csillámló kardjoknak
(26. s.) első kontyú.

A következő 4, ill. 6 sornyi részlet teljesen ismeretlen belőle:

Mikor excerpálni akar unalmába
Bé megyen a' Dáma Bibliothékába
Hol sok Asiai Pergamen membrana
Író pennájának meg nyilni kívánna
De menjünk el Musám, mert majd a' Császárnak
Dactilust éneklő Músaihoz zárnak...

III. EGY ÁL-CSOKONAI VERS.

Oláh Gábor az IK. XVII. 502—504. lapjain meggyőzően kimutatta, hogy a Csokonai-kiadásokban előforduló *Keserű búcsúvétel* és *A változó szerencse* című dalok nem a Csokonaiéi, mert amaz Thaly forrásai szerint (Vit. Én. II. 88.) már a XVII. században, emez pedig 1769. elején ismeretes volt (Vit. Én. I. 326.)¹ Most egy harmadik Csokonaiénak tartott versről fogjuk kimutatni, hogy nem ő írta, mert már 1770 előtt is ismeretes volt. Ezt a verset Toldy Ferencz többször említett jegyzékében a 169. lapon 119. sorszám alatt kiadatlanak tartja s így említi: *Búslakodás. Bokros bánat! Mely unalmat Szivemben szerzettél*... Ezt a verset azonban nem Csokonai írta. Ő valószínűleg népdalgyűjteménye² számára jegyezte le ezt a régies színezetű verset a már említett két más régi verssel együtt, s úgy kerülhetett a költő hátrahagyott versei közé.

Ez a Csokonainak tulajdonított vers a következő, eddig ismert forrásokban fordul elő: 1. A Herschman-féle versgyűjteményben, mely a XVIII. század második feléből való. (Sárospataki könyvtári kéziratár. 1664. szám. 74. lap. 1—6. versszak.) 2. Versényi: Szíveket újító bokréta. 1770-ből. (122. lap. 1—4. vszak.) 3. Jankowich-gyűjtemények. IV. k. 6. l. (1—5. vszak.) 4. Dávidné Soltári cz. versgyűjtemény 1790—1791-ből. (Sárospataki könyvtár 630. szám. 178 drb. Jankowich-gy. III. 177. lap. 1—3. vszak.) 5. Érzékeny és víg... dalok gyűjteménye. (Sárospatak, 1826. 175. lap, 206. szám. 1—3. vszak.) 6. Adorján Imre gyűjteményében, melyet Gyalui F. ismertetett az Erd. Múz. 1895. (XII. k.) évfolyamában a 77—83. lapokon. Gyalui — tévesen — Adorjánénak tartja e verset az *A szerencse tündér kerekén* kezdetűvel együtt, holott Adorján ezeket csak lemásolta gyűjteményébe.

Mint a forrásainkra való utalásainkból látható, e vers 1770 előtt már ismeretes volt, s így ezt Csokonai, a ki akkor még meg sem született, nem írhatta. A Toldy jegyzékéből tehát ez a vers (119. sz.) törlendő.

Itt jegyezzük még meg a következőket: Toldy (id. m. 157. l.) és Tolnai (Irodört. 1915 : 317.) azt állítják, hogy a Kármán *Uránidja* (1794) III. kötetében a 204—218. lapokon olvasható hét vers (tehát a dalammal ellátott hetedik, az *A' Ró'sához* című is) mind Csokonaié, holott ez a hetedik nem a Csokonaié, hanem a Verseghy Ferenczé. (Lásd: RMK. 24 : 91.) Az *Uránia* sárospataki

¹ Ez a két régi dal azonban nemcsak az Oláhtól Thaly után említett forrásokban, hanem a következőkben is előfordul: *Az első*: Dávidné Soltári cz. 1790—91-ben írott, Sárospatakon 630. sz. a. őrzött kéziratoss versgyűjteményben, a hol a 175. darab (1—5. vszak.) *A bokros bú* régies kifejezés használatára számos adatot sorol fel Baros Gyula, Szolga Mihály diáriuma. Kolozsvár, 1905. 16—17. lap. — *A második*: Ferenczi Z.: A Bocskor-daloskönyv, Erd. Múz. 1898. 380. lap. Versényi: Szíveket újító bokréta. 113. l. Szádeczky Lajos Miscellanea cz. kéziratoss kötetében, 81. l. Baros Gyula, Szolga Mihály diáriuma, 31. lap.

² Csokonai népdalgyűjteményét Toldy jegyzékében 189. sz. a. említi, mint elvesztett.

példányban a hatodik vers alatt ez az egykorú kézírásos jegyzet olvasható: *Csokonay írta ezen verseket.* A hetedik vers tehát e följegyzés szerint sem a Csokonaié.

IV. CSOKONAI-VERSEK?

1. Bár mindenét meg tagadta...¹

1. Bár mindenét meg tagadta
Töllem az irigy világ
Tsak hogy Lillát nekem adta
Elébe senki sem hág	4. Májusi szép rósák nyitnak
Piross bársony ajjakánn
Az öröm, és kedv viritnak
Alabástrom homlokánn.
2. Küszködjön más a' veszélyenn:
'S törekedjen ellenem
Nem árthat tsak Lilla éllyen
Ő énnékem mindenem.	5. Oh ha kellemetes száját
A' szóllásra megnyitja
Dallomat 's e vidék táját
Hangja el andalítja.
3. Ő szép nyájas és szelid is
Ő egyedül tsupa jó
A' természetbe tsak Lilla
Rám nézve Mindenható.	6. Reszkessen felettem az Ég
'S ajánljon a' halálnak
Tetemim karjaid közt vég
Nyügodalmat találunk.

E vers 4. versszakának festői szépségű gondolatai többször variálódnak a Lilla-dalokban.

2. Ha Lilla holnap jókor...²

1. Ha Lilla holnap jókor
Eljő hogy rósát szedjen
Róllad kedves kis bokor
Mejet keblébe tegyen :/:	2. Ártatlan tövissel
Sérted meg gyenge bőrét
S ha haragszik szenveddel
Enis szenvedem törét :/:
3. Mondjad meg én kértelek
Addjad neki tudtára
Hogy békéljen meg velek
Kiknek él fájdalmára.	

E vers 2. szaka Csokonai *Az eleven rózsához* cz. Lilla-dalának 6. versszakára emlékeztet. (Toldy-féle kiadás. I : 33.)

Megemlítjük még, hogy ezeken kívül még két olyan költeményt találtunk gyűjteményeinkben, a melyekben a *Lilla* név szerepel, de ezekről nem merjük állítani, hogy Csokonaitól valók, mert sem verselési technikájuk, sem nyelvük, sem az érzelmek lüktetése nem vall Csokonaira. (Kovács József, Décei János és Verseghy is írt Lilla-dalt.) E költemények: 1. *Hervadok angyal érted*... (1—4. versszak. A *Lilla* név a 4. versszakban fordul elő.) 131. számú kéziratot kötötünk 87. lapján a 78. darab. E vers eltérő változata nyomtatásban is megvan az *Érzékeny és vig dalok gyűjtem.* S.-Patak, 1826. cz. kiadvány 162—163. lapján (1—4. vszak.), de csak az 1. versszak egyezik, a többi három merőben elütő, s így a 4-ik versszakban *Lilla* nem is szerepel. Ugyanez az eltérő szöveg megvan az 1666. számú kéziratot kötötünkben is a 334. lapon, sőt

¹ A 130. sz. kéziratot kötötünk 139. és 197—8. lapjain CXXX. sorszám alatt.

² A 131. sz. kéziratot versgyűjteményünk 252. lapján CCCXXIII. sorszám alatt.

1. és 3. versszaka megvan Limbaynál is (III. 139. 1.). — 2. *Fényess nap ki rósa szín sugárid . . .* 1—3. versszak. A 3. versszak 2-ik sorában előfordul a *Lilla* név. A *Dávidné Dudája* cz. 1809-ből való kéziratoss versgyűjteményünkben (1868. sz.) a 11. darab, közvetlenül Csokonainak *Szép hajnal emeld fel* kezdetű verse után, mint ennek ellendarabja, a következő czímiratos megjegyzéssel: *Ugyan erre a notára az Éjjelhez.* — Toldy jegyzékében e két Lilla-dal nem szerepel.

HARSÁNYI ISTVÁN és GULYÁS JÓZSEF.

PÁKH ALBERT LEVELEI TOMPA MIHÁLYHOZ.

A Gömörmegyei Múzeum Tompa-szobájának emlékei között Pákh Albertnek három, Tompához írott levelét őrzik. A leveleket Pákh Albert öccse, Pákh Károly iglói főgimn. tanár, ajándékozta 1883. márc. 28-án a gömöri ref. egyházmegyének, s innen letétként kerültek a Tompa-szobába. Az első levelet még érdekesebbé teszi, hogy rajta Gyulai is ír pár sort Tompának.

1.

Pest apr. 19.^{én} 1855.

Kedves Miskám, ki keblemben stb. stb.

Kezdesz szeretetreméltó lenni. Ezen a pályán indulj — in hoc signo vinces! »András polgár« oly jókor jött, hogy ha csak félórával érkezik is később, a sátoros ünnep is elmúlt volna és én téged még mindig áldottalak volna. Így azonban szent a békesség — oh jertek ölembe gyermekeim!

Most pedig térjünk arra, a mi az előbbire következik. Miska, én neked, tudtomra, még soha sem küldtem egy garast is. Képzeld magadnak annál fogva szűzies reszkető »liliomhullásomat«, midőn neked ezenel az ide zárt *10 pftot átnyújtom*, azon bevett kívánsággal, hogy: viseld egészséggel! Ha pedig nem kell, küld vissza. Több nincs, de biztosítlak, hogy lesz. Csak te haladj továbbra is a szeretetreméltóság rózsás ösvényein — halld, oh halld meg rebegő ajkam égő imáját!

Servus Mihály!

Ha úgy akarja a sors, mint én, 2 hét múlva Gräfenberg hullámaist iszom. Meg tudnék bolondulni örömemben erre a gondolatra. *Pénzem* ugyan még mai napig sincs, de azt hiszem, a mit *4 év óta hiszek*, hogy: *lesz!* — Reményilem, még *felelsz ez idén* erre a levélre. Ha akkor felelnél, mikor már nem vagyok itt, ird meg legalább Jókainak, hogy megkaptad s hogy küldesz. *Ez az én végrendeletem.*

Itt teljes bomlásnak indulnak a visszonyok. Tudod, hogy mikor én *kihuzom a lábamat az országból*, tüstént *kitör a ribillio*. Most még csak készülődöm, s ime már is veszem a szörnyű telegráf tudósítást, hogy *Török János lemondott a Napló szerkesztésről. Ordíts kapu, kiálts város!*

Kit töltnék a helyibe s általában mi lesz a világból és Európa egyensúlyából, e perczen legjobb akaratom mellett sem mondhatom meg. Ebéd után vagyok, magam pipázgatom — *Gyulai Palkót* még ma nem láttam. Vedd addig a puszta hirt és szörnyedj és hirdesd a Nemesis imádását szent zsolozsmáidban. — Te, *Sujánszky* is szerkesztő lett. A kath. Néplapot fogja szerkeszteni. *Vagyunk, brüder, vagyunk!*

És még egyet, mivel éppen előttem fekszik. Éppen ma kaptam egy verset egy vidéki kebeltől, melynek utolsó strófája ez:

»Eszméletem láthatárát
A ködhomály burkolá be.
Muszáj tehát azt mondanom:
Bizony, bizony boldogság e.«

Csak azért írom ide, hogy üsd hátba jól, ha találkozol vele valahol, a költőt.

Vagyok pedig és maradok

igaz barátod
Berczi.

Béla is nevem, de ki
Kedvel ezt így ejti ki:
Szée-ée-ép Berczi, ki-i-is Berczi.

[A levelet a másik lapon folytatja Gyulai Pál.]

Kedves barátom!

A mikit reám bízta eligazítottam: hafdalod (?)¹ a »Pesti Napló«-ban némi sürgetés után kijött; *Darvas Pálnak* a hiányzó számokat Pákh elküldötte. Teleki felett mondott beszéded kijött, én kaptam belőle néhány példányt, szét is osztottam, Telekiék azt mondták, hogy neked kívánságod szerint elegendő példányt fognak küldeni. *Csengery* igen köszöni a küldött költeményt, s még a következő füzetben adni fogja, a tiszteletdíjt a munka megjelenésekor szándékszik megküldeni. *Verseidről írt bírálatomat* hetfőn fogják megkezdeni, egy példányt minden esetre küldeni fogok neked.

Isten áldjon!

Gyulai.

[Pákh írja még a következő pár szót:]

A mint látod, *Palkó* már hazaérkezett. Török csakugyan but.
Ut supra

2.

Pest febr. 6. 866.

Kívánságodat azonnal teljesítém. Tegnap vettem s elküldtem azt az *órát*, mely álmatlan éjeid társa legyen. Az óra ára (miért nem az ára óra?) 30 ft. Ezt csak azért írom, hogy némi szükséges tájékozásul és vigasztalásodul szolgáljon, ha úgy találod hogy az nem valami csoda

¹ Így! Talán rövidítése lesz a »hazafias dalod«-nak.

műnek *néz ki*. Azon az áron én — a mint az órák árai most leszállottak — holmi gyenge *arany* órát, vagy valami cifra és sokat *mutató* ezüst cylinder órát is kaphattam volna: azonban én *kálvinista* egyszerűségedhez s *belső szilárdságodhoz illőleg*, egy nem sokat mutató, de annál solidabb tartós és biztos művű divatos anker órát vettem, melynek jóságáról egy itteni jobb nevű órás egy évi kezességet vállalt. Reménylem, meg fog felelni várakozásaidnak. Ha nem: akkor egyszerűen küldd vissza; mondd, hogy nem jól jár s én bármikor kicserélhetem. Az óra u. n. *Armee Uhr*; a katonatisztek nagyon szeretik pontosságánál fogva. Hagyma-alakja most igen divatos. Üvege vastag és erős. Vagy talán olyan kellett volna, a melyiknek nincs üvege s mind a két háta ezüst fedelű? Igen, de ezt éjszaka mindig ki kellene nyitogatnod, ha azt akard megtudni, *hányat ütött Hanván az óra?*

Eddig már talán meg is kaptad. Ha nem, sürgesd a postán. Én, a bepakkoláshoz nem értvén magát az órát bíztam meg az elküldéssel s ő azt még tegnap meg akarta cselekedni. Hogy az általam vett órát küldte-e el? azt még neked kell constatalni. Nézd meg valami nagyító üveggel a külső fedél belső részét, ott ezen számnak kell állania: 49372. Ha nem ez a szám áll ott, akkor reclamálj, mert akkor ki van cserélve.

Különben szólj nyíltan és őszintén; *viseld* egészséggel és örök *időkhig*; engem pedig mielőbb tudósíts, megkaptad-e igazán.

Nagyon sietek. Most jövök a Kisfaludy társaság közüléséből. *Toldi, Bérczy, Gyulai, Szász* stb. jól dolgoztak, de az akadémiai terem csaknem üres volt; a karzaton egy pár asszony. *Szegényes egy ünnep* volt biz az. De ki is gondolna most ily *fakó fülmilékre*, mikor az egész világ feje nagyobb dolgokkal van tele. Este bál, színház, ma is, tegnap is, holnap is — hogy győzze az a sok *fehér és fekete cseléd!*

Horváth Lajossal gyakran vagyok együtt, ma is vele ebédeltem. Nem csak ő, hanem más is *boldog a versedtől*. Sőt *országszerte hatást tett*. Első érthető hang a mai zűrzavarban. A követi klubban ezt a verset tartják az orra elé egy egy megsimogatott követnek, a ki az udvari bálból hozott haza féktelen lelkesedést. — Az írói körök is (tudod-e, mi ez?) megadták magukat. Az »*Uj korszak*« elhalmoz dicséretekkel. A ritkaság kedvéért a V. U. legközelebbi számába átveszem ezen elragadtatást — azt mondják, *Vadnay* írta. Nem tudom olvasod-e a lapot? — Legalább a mienkben elolvashatod az illető cikket.

Tőlem pedig vedd köszönetemet s *térj eszedre s ne betegeskedjél*. *Hisz ott ragyogok előtted nyomorúságos világító toronyképen!*

Barátod P. A.

3.

Pest, jan. 29. 867.

Kedves Mihályom!

Jövök, megyek, rohanok — csak ne békétlenkedjél! — Nem kicsi dolog, most ez izgalmas napokban, annyi időre szert tenni, a mennyi egy ily levél írására megkívántatik. A rendes kenyérkereseti funciókon

s az egyéni privát bajokon kívül mennyi most itt az a közügy, a mit személyes résztvétellel, testi megjelenéssel kell kíséred, ha azt nem akarod, hogy vagy megszidjon, vagy elfelejtsen a világ! *A politika epochalis váltságú gyűlésezei* mellett itt vannak az Akadémia, a *Kisfaludy banda* stb. magán értekezletei, nyilvános és ünnepélyes ülései, az izgatások, korteskedések, lakomázások, korcsma és kávéházi conventiculumok napjai stb. stb. s csudálhatod-e, ha egy perczre, még a te általam lelkem mélyéből ápolt ügyeid is némileg háttérbe szorúlnak!

De ezek az ügyek, hálisennek, a jó kerékvágásból még egy perczre sem zökkentek ki, ambár a *te sziklákat megindító, gigási, alagvás hangulatodból*, azt lehetne következtetni, hogy már tökéletesen *vége van Nagy Idának*. Mondd meg nekem, honnan ez óriási izgatottság amaz ártatlan »*Olajág*« miatt? Annyit szenvedsz miatta, mint valami *olajba főzött martyr* — s mindennek az én egyik meggondolatlan de igénytelen észrevételem az oka. Halld meg tehát, hogy én egészen ártatlan vagyok a dologban. Mikor nekem H.¹ egy izben dicsekedve említette, hogy megkapta művedet (notabene: a melyet én mai napig félszemmel sem láttam, tehát voltaképen nem is tudom hogy mi van benne), akkor azt is mondta, hogy annak a neve: »*Olajág*«. Mint afféle kereskedő, a ki portékájának minél szembeötlőbb nevet szeretne adni, úgy találta, hogy az a név talán nem fejezi ki egészen azt a sok jó, külső és belső tulajdonságot, a mivel a mű bir. Én is azt találtam mondani (amúgy könyv nélkül és kívülről) hogy bizony nekem se hangzik egészen jól. Eszembe jutott a Pest utczáin *olaj-it* kiabáló soroksári paraszt, meg azután, hogy milyen furcsa kiejtése van az *Olajágnak*, ha azt amúgy *Lisznyayasan* találod kimondani, — továbbá hogy én az *olajat, pomádét stb. soha ki nem állhattam* s több efféle szellemdús, de ostoba gondolat — s elhatároztam, hogy én ezt neked valami gyöngéd, finom módon, mint politikai meggyőződésemet tudtadra adom. H. nem szólott semmit — hanem én motu proprio — cselekedtem. Olvastad, láttad — s íme most ez a szomorú következtése — téged felboszantottalak s neked álmatlan éjjeleket okoztam.

Nagyon sajnálom a dolgot s akár ime megfogadom, hogy »*nunquam jam carmina dicam.*« Neked pedig vigasztalásodul írhatom, hogy H. ugyan nem bánta volna, ha valami praegnansabb czímet találtál volna fantáziád tárházából kipattantani; de a *választásodba teljesen belenyugszik. A többi hozzáértő emberek is p. o. Arany, Gyulai, Szász Károly* stb. tökéletesen a te részedben állanak s azt mondják nekem, hogy én vagyok a bolond. S íme én is, bár fájdalmas érzéssel, visszavonom indítványomat, megadom magamat — mert hát én, ha présbe csavarítasz, se tudok annál jobbat mondani.

De mielőtt egészen retirálnék, hadd intézzem még hozzád ama kérdést: Valld meg nekem igazi *kálvinista lelkedre*, oh Mihály, igazán szereted-e te azt az olajat? — Különösen mióta alkalmam nyílt utóbbi leveled útján az első correcturai ívet, s annak szívhez, lélekhez szóló,

¹ Heckenast.

igazán költői melegségű tartalmát elolvasni — engem az a kérdés még inkább kínoz, s most attól félek, hogy *nekem* lesznek e miatt álmatlan éjjeleim. No de én ezt szívesen eltűröm, csak a te haragod csillapuljon.

(Tegnap többi közt *Horváth Lajossal* is találkozáván, azt kérdezte, mit tudok rólad? Mondtam neki, hogy így meg amúgy. Erre azt mondja, tud ő egy igen jó címet, a mi neki nagyon tetszik. — Ki vele! — Hát »Báró és bankár!« — Látod, hogy még többen is vagyunk ily bolondok!) De azért te ránk ne hallgass.

A mi azt a másik panaszodat illeti — a könyv külső kiállítására nézve. — Ez iránt teljesen megnyugodva lehetsz. H. valódi előszeretettel van e műved iránt s bizonyosan mindent elfog követni, hogy a kiállítás csinos és díszes legyen. Az első finomabb próbanyomat (melyet neked kellő tájékozás végett ezennel visszaküld) az első tervezgetés eredménye. A könyv egészen annak mintájára fog készülni, csak hogy a további szedési kísérletek alatt azon változáson ment keresztül (de bizonyosan nem a külső csin kárára) hogy a columnát két sorral megtoldta hosszában s két ciceróval szélességben. Ez utóbbi körülmény teljes biztosságot nyújt az iránt, hogy *(a mitől úgy félsz) a verssorok sehol sem lesznek megtörve* s általában a könyv még tetszetősebb alakot nyer. A mi az egyes lapok *keretét* és *feliratát* illeti, az megmarad, mint a próbanyomaton látható, csak hogy ezt a komisz korrekturái íveken még nem szokás használatba venni. Ezt majd akkor rakják a columnák köré, ha majd sajtó alá igazítják a formákat. Ez rendes nyomdai szokás. Arról majd intézkedhetünk, hogy ha majd nyomás alá kerül a dolog, neked a tisztán nyomott ívekből is küldjenek mindenkor egy egy példányt — ha kívánod.

Az egyes correcturái jegyeket jól raktad s a szedő könnyen eligazodhatik rajta.

E könyvet illetőleg tehát, ha különben H. ural a föltételek stb. iránt tisztában vagy — semmi nehézség fenn nem forog s te nyugton alhatol, — csak a correcturákat igazítsd el hűségesen. S ha mégis némi fennakadásod volna, hát csak *szólj; parancsolj, szidj, üss — és ne is hallgass meg.*

Szász Károly olvasta Heckenastnál könyved kéziratát s nagyon el van bájolva. Tegnap éjjel még együtt voltam vele (s egy csomó más emberrel) vacsorán s ott panaszkodott, hogy neked még nem írhatott. Épen tegnap dictiozott nagy diadallal a Dessewffy ünnepélyen s ma reggel haza rándult feleségéhez, hogy nevenapiját még elkésve otthon ünnepelhesse. Febr. 5-én a Kisfaludy-ünnepen megint itt lesz. — Általában nagyon mozgalmasságot élünk. Valami forr a levegőben. Az ember nem tudja, mire nézzen, hova hallgasson, hová menjen előbb. Azt mondják, nagy napok előestéjén állunk. Ugy áll a dolog, hogy vagy — vagy —. Gyere ide te is.

»Állj közénk és mondjuk: hála égnek!
Van már neve Miska új művének!«

Még egyet. Azt még nem is mondtam, hogy a folyó ujévi első számban a V. U. közönségét a »Gólyád«-dal akartam meglepni. Kiszedtettem;

írtam is hozzá egy szerkesztői passierscheint, melyben elmondtam, hogy e versnek most már historiai becse van; azért közöljük, hogy megmutassuk, milyen desperatus volt a hangulat *akkor*, s milyen más reményteljes *most* stb. Mindenképen más térre akartam vonni a censorok figyelmét — de biz az én jó igyekezetem hatalmas csütörtököt mondott. Lefoglalták, kitörülték. S most újra itt hever fiókomban. Sőt most a H. szedői is megakadtak, kik ujjabb verseidet szedvén, tegnap a *Gólyának* kérték a kéziratát. Nem tudom, boldogúlnak-e vele. Lehet, hogy azalatt nagyot változnak a dolgok s meglehet, hogy nem sokára már valami Vas Gereben áll be a censori hivatalba Worafkának. Akkor azután — más világ lesz!

A többit pedig olvasd a hirlapokból. Reám pedig ne haragudjál, hanem — írj, tégy, csatázz — híven — büszkén — szabadon.

És szeresd felebarátodat

P. A.-et.

Közli: DR. WALLENTÍNYI DEZSŐNÉ.

BOLYAI FARKAS SZÉKFOGLALÓ BESZÉDE.

Bolyai Farkast a marosvásárhelyi ref. collegium elüljárósága Csernátoni Vajda Sándor halála után 1804. január 22-én főconsistoriális decretummal meghívta a matematikai és fizikai tanszékre. A decretum szavai szerint: »— ezen vásárhelyi reformatum Collegiumban a mathesist, physikát és chémiát tanító, mostan pedig vacantiában levő professori hivatalra Bolyai Farkas resolvaltattott. Ezennel — így szól a meghívó levél — azon hivatal elfogadására és ezután leendő folytatása végett az Úr hivatalosan és örömmel meg is hivatik, addig is pedig ezen levél vételével ne késsek az úr bizonyos dolgokról való beszélgetés végett ide Marosvásárhelyre eljönni.« Bolyai a meghívást el is fogadta és 1804. május 4-én tartotta szokásos tanári székfoglaló beszédét. Ennek a nevezetes székfoglaló beszédnek nyoma veszett, s a legutóbbi időig Bolyai elkallódott iratai között emlegették. (L. Koncz József lelkiismeretes pontossággal összeállított Bolyai életrajzában, A marosvásárhelyi ref. collegium története, 300. lap.) E sorok írójának sikerült a beszéd kéziratát az Erdélyi Nyelvnevelő Társaságnak a kolozsvári lyceumban őrzött iratai között megtalálni, a hova Aranka György, a Társaság titkára és Bolyai jó barátja juttatta. A kéziraton Aranka György sajátkezű külső jegyzete olvasható: »*Bolyai Farkas beszéde 1804.*«

Az érdekes beszédet, a mely Bolyai gondolkodására és felfogására éles világosságot vet, egész terjedelmében betűhíven közlöm:

Mlgs. R. Sz. B. Groff Ur! Tekintetes Curator Urak! Nemes Kollegyum! Im egy ujj szolga: szent légyen hozzátok való kötelességem. Igasságot jövők tanítani, Isten áld meg a' kezdetet. Te a' ki a' dörgések felett laksz tündökölő szakadozott fellegeid közt, e' homályos ösvényre, hogy mondhassam ama napon: Elvégeztem.

Igassághódító mennyei szép! boldog a' ki hervadhatatlan kellemességéd meg ihletett, égi szerelmed' édességével él az akkor is, mikor e halandó agyagat a' kín öszve-rázza, de miért rejtez el-el az emberek elől alig jelensz meg 's azomban eltűnsz, a' mi szomorú horizontunkból, magasabb Sphaerákba ragyog, ez az Isteni fény, hozzánk csak néme halavány sugára hat. Ezen gyenge sugár' területét akarom most (a meny-nyiben a' rövidség 's kitsiny tehetségem engedik) meg mutatni, 's azt a nehéz ösvényt melyet ennek félelmes szürkületébe, kell felkeresnünk, hogy azon magas Sphaerákba ki jussunk.

Szerentsétlen az, az el tévelyedett tudós, a' ki fáradtan visszatért, 's kétségben így szoll. — Szomjuhoztam az igasságot, kerestem annak mindenütt világosság forrását, 's kellemetes folyamatját, hogy az én lel-kemet az halhatatlanság italával, megörvendeztetném, és imé semmit sem találtam, minden csak egy ellenkező darabokból, öszve koholt, ked-vetlen mese. Ez a' fagyos kételkedés, a' léleknek magával öszve hábo-rodott organizációja, a' midőn, hogy igasság nincs, azt igaznak, a' gondolkozás törvényen hozza-ki, egyebet a' mi ugyanazon éppen úgy foly megtagadván.

Az ítélet' törvényét 's valami a' szerint a' léleknek utolsó axiomáiból foly, tagadni contradictio nélkül nem lehet, okos kétség csak a' repraesentatióban eléforduló objectumra nézve lehet.

A repraesentatioink két félék, vagy töllünk függők (az az mellyeket az akarat teremt) vagy nem függők.

A' mi a' nem függőket illeti a' szorosan úgy nevezett philosophia tárgya meg-vizsgálni, hogy vallyon az axiomából »Én cselekvő gondol-kozó valóság vagyok, 's több utolsó axiomákból, nam foly é, hogy a cselekvés tárgyának, egy töllem nem függő 's talán éppen ezt a világot szükségeskeppen kellyen gondolnam; vagy lenni kell valaminek minden repraesentation kívül is, és mi az, vagy nem tudhatyuk 's meg elégszünk tudni miként vagyon a' repraesentatióban«.

A' töllünk nem függő 's nézésünk pontyából már meg adotott világ-nak mechanismussát annak rugójit, forgását 's darabjainak öszve-függését keresi a' physica, a' mennyiben néhány esetből itéll mindenikre (ab inductione incompleta.)

Más határba tartoznak azon esméretek, a' mellyek valamely fel-tettekből az ítélet törvényei szerint tökéletesen folynak, mint a spatium meg adatik a Geometriának (a' nélkül, hogy kérdené, van é a repraesentation kívül) a' léleknek leg belsőbb szentek' szentéből ki folytattya az ítélet törvénye szerént lántz-szemeit, bé a véghetetlenbe.

A' második neme a repraesentatiooknak a' töllünk függők, a' moral az a' tudomány, melly ezeknek törvényt szab, nézve ama felséges képét, melly ékesíti kebelünket, azt az égő pontot, mellybe a világ tükréből az Istenség' sugarai öszve gyűlnek, mihelyt erre tekintünk, el ragad meny-nyei szépsége, valamint minden tett az ő nehézsége pontyára igyekezik, szintugy minden gondoló valóság, a' minden gondoló valóságok' közép pontyához az Istenhez igyekezik 's a' mikor távozunk csak úgy vagyunk mint az eltaszított kő, melly a' természete szerint, a' föld' centrumára

esnék, ha semmi sem akadályoztatná, — ez fundamentum vonása a' gondolkodó valóságnak, úgy hogy ha az egész világunk csak álom volna is, azon törvény éppen úgy parantsolna, és annak engedelmeskedni akkor is szükségesképpen törekednénk, most is bé töltyük, a' mennyire az ellenkező erőket, meg győzhettük, és ebben áll a' nagysága, szabadsága az embernek, hogy tulajdon eredeti tendenciája, ezen törvénynek mindenek felett engedelmeskedni.

Igy a' léleknek utolsó ítélletei, az akár mely megadattakból az ítélet törvénye szerint, folyó esméretek' keresése és a' töllünk függőknek az erkölcsi Törvény szerint, való igazgatása nem elég széles mező é az embereknek. Nem de nem kimeríthetetlen forrása van é ezekbe az igazságnak, s' materiaja activitasunknak? Miért igyekezzük által hágni, határunkat el-hagyo inainkat. — Magad hitt ember, végezd el, azt a' mi előtted van, osztán parancsoly a' határ-kónél az Ur ellen ha túl nem botsát, el pazéroljuk azt a' drága napját ha az ut felén tévelygünk mig haladni kellene.

De oh' mely bajos, ezt az el-takart ösvényt eltanálni, mely sokszor elbotlunk, hányszor el-fáraszt ez a' nehéz föld, a' mellyet a' többi-hez kell hordanunk, ez a' tűzes etset mellyel a' virtus felséges Ideályát kéiprállyuk ki alszik a' fájdalom könyiben mindenkor szenvedni, az ember' sorsa. Bánat lakik az' halandók' házaiba, a kunyhó repedt falán hallik ki a' nyögés, a' kastély tornyai közt, el rejtezik a mosolygó bibor alá, a' titkon szorongató keserűség, a' szalma 's a' réz fedelek a' fejedelmi pompás oszlopok, 's a' hervadó sövény, mindenikbe a' sötét bú táborozik, tsak a' gazdag a' maga halattját czifrábban felgyöngyözi — A csillag alatt a' szív háborusobban vér, mint a köz ruha alatt, 's mig az ország utolsója a' kőven tsendesen alszik, az arany pálcza a' tartomány' terheivel legörbülve reszket; mikor a' villámló felhők felibe gyűlőkezve menydörögnek — sirással köszönünk bé kességes túrés oskolájába, 's vonagálva butsuzunk ki. A gyermek sirás egy harmat csepp melly alig szárad fel, az égető Dél alatt fel forrott vér, ki rohan az ő partjain az egymás ellen lázzatt indulatok, mint valamelly birkózó oroszlányok egymást öszve szaggatták, 's a kedvetlen öreg elé tántorodik hullatni a' komor hulladékokra, túnya könyeit mig maga is utánna hull, és imé! a templom mellyet mihellyt el készült a' fellegek' nyila talált, minekutánna széllyel lobogott, a' hamvain kialutt — im az a' siró csepp, melly az ég' nagy machinájának egyik kerekén (a' földön) az idő sebes folyamattjától fel ragattatván, minekutánna néhányszor véle megfordult oda vissza hullott — már elhallgatott, 's mintegy kellemetes gyöngy úgy tündöklök az örökké valóság folyásában 's mutatja az Istenség' képit, más napoknak, más csillagoknak — de addig addig sirunk, mig ezen a fellegek völgyén keresztül hatunk, — a létel örömcsepje szüntelen forr ki a világosság kutfejből 's a' sok egekkel gazdag örökké valóságon mihelyt ebbe, a' menydörgések atmosphaerájába bé érkezik meg rivallik 's mind addig nyög mig által mégyen, ha égi uttyából kitérítettük fel-szedi a' földnek szemettyét, 's ez a' meleg por eliszsza — de kitsoda az, ezt az Isteni szikrát pokoli tüzzel öszve ne fertéztette volna.

Mi magunk törjük el a' békesség szent tükrét, 's azután sirattyuk. — Mindnyájan azon egy nyögő bus anyának a' fájdalomnak gyermekei vagyunk.

Balगतat kevély! miért nem esméred meg határaidat, egy por szemem akarod megállítani a' boldogság tornyait melyet egy lehellet a' sirod halmára fujjon. (Boldog csak az a' kinek élete az Istenség remekének e nagy szépnék, világ az örök planum szerint folytatott vonása.) Tudós vagy? mi tart csak egy sythemat, a' mely ne takarja szégyenlve szemérmit —, virtuos vagy — az az ma anyagi tüzzel égsz a' virtus szerelmitől 's lángolva kívánod, hogy ebből a' napból fojjon ki életed. — Kristály kutfő! mely sokféle zavaros vizek fognak a te folyamatodba szakadni, mely erőtelen fundamentuma esztendőknek egy szárnyas pillantat, vagyan é csak egy oly tiszta cselekedetünk, a' melyet ha közel nézünk meg ne talállyuk rajta azt a' sárt, melyet viselünk. Melyik bölcs az, a' kinek nincs, hogy miért szégyenlye magát, utálya és meg vesse? Ki az a' ki sokszor nem érte rajta szívét, mikor gyalázatos kívánságot forralna? A' kevély, igenis, a' kevély az, a' ki a' mely nap az égbe álmodta magát, sokszor a' baromhoz leesett. Mérjük meg a' mi kerületünk sugárát (így szól a' Genevai bölcs) 's maradjunk annak közép pontjában, mint a bogár az ő hálójának közöpette, így magunkkal, így a teremtéssel meg eggyezünk. Panasznál-e a rósafa, hogy nem olyan magass mint a libanus cedrusa? Figyelmezzünk a természet vezető szavára keressük az igasságot a' mi kerületünkbe 's virágokkal, gyümölcseivel gazdagon térünk vissza; tanuljuk ki azokat az ellenségeket, melyek az erkölcsi valóságot ostromolyák 's erősítsük meg magunkat ellenek, vizsgáljuk szorgalmasan a' virtus' Idealyát. »Igyekez meg-egyezni azzal,« e' leszsz a' mi szívünknek monárchájá, a' mely előtt az egész serge a' féregi kívánságoknak megszégyenül; légyen az olyan mint a' nap az égen, melynek feljövetelére az éjjeli állatok el búnak, mikor a' fatum villámló fegyvere talál, sebeinket az idő balsanos folyanattyába mosogassuk —, a' reménység csillagát elborító felleg menydörgeit halgassuk csendesesen, gyuljon meg a' menyői bátorság' tüze mejünkben, csak egy scena ez — egy tagja az el-végezhetetlen sornak, — a koporsó az ajtaja, az igasság templomának, csak a gyönyörűség poharából részen a' szerencse öléből nézzük a halált irtózatossnak a' józan léleknek, egy béke, egy ábrázata öreg a' ki a' zévatar közül, a' maga csendes remete kunyhójába hív érezni, mint repedeznek le ezek a' szorító lánczak melyekben annyit nyögünk 's már az utolsó jajt fizetve, e' tömlőcz ketté törő vas kapuján kinézni, a' magasan világító tronusra, melyből a fátyolát fel-fedett igasság le nyujtotta mennyei karjait. Áldott légyen az örökké való, a' ki minket a' sárak közül ki viszen, a' hól nem lesz többé a' fájdalomnak fúlánkja 's el tűnnek homályaink, mint a' köd a' fel-jövő reggelre. — Ott a' mindenható tronusa alatt a' Temérdek Napok miriassai halaványan égnék, mint valami gyertyák nappal, ott vagynak azok a' magoss sphaerak, a' melyekbe az ember el-jút ha ezen sáros föld ködébe el nem tévelyledik. — Ti a' kik azon munkálodtok hogy az emberi nem, ezen a'

félelmes ősvényen oda ki-vezetessék, a' kik a lámpást tartjátok — a' kik az ólajat töltitek, a' világosság Istene áldjon meg.

Mgs R. Sz. B. Groff Ur egyik nap-sugára ama Mgs Nemnek, melly hazánk századja fénye, világoly, melegits, és mi öntözzünk, hogy nevedekjenek e' nemes csemeték kellemetesen. Mlgs Fő Curator Tektes V. Curator Urak! Szent czélatokra, ha férj-fiui erővel dolgozhatom, meg lészek jutalmaztatva — igyekezni fogok, a mennyiben gyengeségem engedi gratziatokat, Néktek pedig Tanító Társaim barátságokat meg érdemleni. —

Hozzátok fordulok Kedves Tanítványim! — elhaladtatok már a' partról a zivataros tenger közöpe felé — távolról menydörögve rohanak a' szélvészek, fogjátok meg a' kormányt, szüntelen vigyázzatok, ne hogy az álmatlan ellenség meg lessen. — Jaj akkor — csak egy csepp vérről több, le veri a lelket az ő tronussáról, 's im az ember barommá lett, fel gyujtja a virtus templomát, 's vigadva melegedik nálla. Foglalya el kiki erejére, 's czéljára nézve, 's tarcsa épen lelkét, semmi rést nem hagyván mellyen az hijában való gondok, 's tiltott kívánságok, be lopván magokat, meg háborítsák a' belső csendességet, 's azt a rendet a' mellyen mi sokáig munkálkodtunk egy pillantat alatt felzavarják. — A' gyönyörűséget úgy nézzük mint a' lételünk őrző angyalát, de a' ki védelmező fegyverét ellentünk fordította, 's azonnal öldöklő angyallá válik mihejt mennyei vezérlésének nem engedünk. — Ez (az igasság el-csábítója) az honnan nem vélnők bérágad sebess lángokkal keringő örvényébe, messze kiterjedő karikaival, mosolygó fényének hamva O! mely méltatlan s keserves teremője a' nemes Isteni szikráknak. Itt az az utálatos pusztulás mej felett még a Mlgs Nap elhalad, eltakarja tündöklő ábrázattját a' kettőségbe esés, 's az éjtszakának ijedelmei mulatnak itt. — Kietlen szél, sok millió sirhalmok között; mérges állatok párosodnak, a' senyvedt halottak bűdös seppedékeiben, a' száraz ciprus fák odvaiból Bagjok huhognak a' zugó setétbe, 's ezer vonaglás hallatik, megszűnés nélkül mindenfelől. A' mennyi jaj 's kin van az egész teremtésben itt mind egyszeribe ordított, a világ oszlopai reszketnek, az irtózatos disharmóniára 's a' komor ég könnyei fagyosan hullnak; a halál innape tartatik itt, ez a' századokat le ontott oriás itt a fellegekig emelt csontrakáson kevélyen ül 's a' teli öröm' poharát hajtva tsufolya a' teremő hetedik napján. — Poklok tapsolnak, az örvendező Angyalok éneke félbe szakad a véghetetlen üregben dörög, 's az örökké való lehajolt Királyi pálczával így szól, Bánom, hogy az embert teremtettem.

Vajha az én beszédim gyökereznének bé a' ti sziveitekbe, esmérnétek meg, ezt a szép és rettenetes Amitot ezt a' csalárd Delilát, mellynek ölében Sámson, elvesztette a maga erejét. Könnyebb ezer ágyu dörgések közt meg maradni, mint ennek elolvasztó mosollyásai előtt.

Gyönyörűség! gyönyörűség! rettenetes szépség, igéző nézésed a' menyország szentek' szentitől le von a' pokol tüzeire, honnan van égő Serafi áll-orczád? hajnali lehelleted meg-könnyitti a tunya testet 's felragad a' tündér világba, a' hol a csillagokon mint valami arany por szemeken tapadunk.

De vallyon lehet é e' szencséget illetni? olyan épek Tagjai? a' milyen hóditók? Nem lehet é, egy a' pokol tüzes gözeiből összeállott csábitó káprázolat, talám kárhozat? Tűz-e hevitti csontjait 's hamúvá égeti velőit? O! így van. A legvirágzóbb paraditsomon viszen keresztül, egy elégett pusztára, ott egy rémittő csudává változik, v. magához szorítva tart, míg minden veleinket ki-iszsza; akkor mohos sorvadt fogakkal, fagyosan nevet 's kietlenül dörgő ordittások közt bé süllyed a' pokol fenekére. — Az idő jelen van, imádkozzatok — Atyám ne vigy a' kísértetbe.

Elmondám.

Közli: DR. PERÉNYI JÓZSEF.

BOLYAI FARKAS AKADEMIAI TERVEZETE.

Aranka György *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága* 1801. június 17-én tartotta utolsó ülését. Ez időtől kezdve a társaság tagjai többé nem jöttek össze hivatalosan, de a társaság szükségét többen érezték, míg végre Döbrentei Gábor 1818-ban újból életre akarta keltetni. Sajnos, minden törekvése hiábavaló volt, és 1820-ban (júl. 7-én) a 7970. 1820. számú főkörmányszéki rendelet a társaság mindennemű működését eltiltotta.

A lelkes Aranka György azonban, a kinek kezdeményezésére a rövidéletű erdélyi tudós társaság megalakult, nem nyugodott. Néhány buzgó hívével folytonosan fáradozott a nemzeti művelődés előmozdításán. Már 1806. február 26-án Marosvásárhelyen Aranka folytonos izgatására összejött néhány érdeklődő hazafi és ekkor vetették fel egy alakítandó tudós társaság eszméjét. Az alakuló gyűlés idejül ugyanezen év márczius 5-ikét tűzték ki. Ezen a gyűlésen Zeyk Dániel, gr. Teleki József, Cserei Miklós, Borosnyai János, Köteles Sámuel, Marosi Mihály és Bolyai Farkas adták be részint teljesen kidolgozott, részint pedig csak körvonalozott tervezeiteket, a melyekben a létesítendő tudós társaság szervezetét, munkakörét, célját stb. jelölték ki.

Ezek közül a tervezetek közül a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárában megtalálható Bolyai Farkasnak eddig még nem ismertetett kézírata. E nevezetes kézirat csak rövid vázlat, de mint ilyen is figyelmet érdemlő. Bolyai szerint a megalakítandó tudós társaság célja: »Hazánknak volt, jelenvaló s leendő voltát megismerni.« A Bolyai Farkas gondolkodását különösen jellemző tervezet szó szerinti szövege a következő:

Problema: Hazánknak volt, jelenvaló s leendő voltát (a mennyibe tárgyunk lehet) megismerni.

A. földleirási tekintetbe

a. mind karimájának mind hegyei és vizei folyamatjának formájára nézve,

b. mennyiségére

c. földleirási szélére (melly = polusi magasságához) s hosszára nézve,

d. a nehézség erejére nézve (pendulum) — s a többi,

B. természeti tekintetben

α. mibe s miért különbözik az egyenlő szélességű helyzettől.

β. földjei s termései mik s milyenek physikai vizsgálás szerint.

γ. az időjárásra nézve.

C. Politizai tekintetbe

a. mekkora népe.

b. milyen lelki s testi minéműségű tehetségű.

c. a ki a műveltségnek melyik gráditsán áll, s miért nem fellyebb vagy alább?

D. Utazás leírás tekintetbe; melyek azok, a mik nem közönségesek s különösen magokhoz vonják az utazó figyelmetességét.

Resolutio. Szükséges

1. Vagy magában tehetős vagy segítettett legalább 3 férjfiakból álló társaságnak Erdélyt megutazni, a kik közül egyik a természet történetében, másik a Politziában, harmadik a Mathesisben s Physicában jártas legyen.

2. a melyeket helybe véghez vihetni azt egy jól rendelt társaság tellesíthetné rész szerint a tereh megoszlásáért, rész szerint hogy a mely dolog tapasztalásokat kíván, többnek megegyezése azokat kevésbé tsalhatókká tégye. p. o. a Baroscopium, thermoscopium, hygroskopium s az időjárásokat sűrűn vizsgálni s feljegyezni többeknek el kellene kezdeni s századokon által folytatni.

Ezen Társaságnak fennállására *Hypothesis* Pénz (u. n. lélek, a mely a fázékony tagokat elevenítse).

Jegyzések. α. tagok inkább találtnak; nagyakat nem lehet álmodnunk. (Inmortalia ne speres monet annus et alium quae rapit hora diem.) Kitsi a kutfő, mikor a Ganges árkaire szükség, nőtön nőhet, maga tsinál árkat magának, s még valaha a fényes népek tengereibe szakadhat.

β. időre szabott munkák ne legyenek (tsak a tsizmadia ura kaptájának, a genius mint egy szermémes szűz darabas az erőszakhoz. Ha lesznek munkák, beadatván azok esmeretlen formában, ha a Társaság méltónak ítéli nem a Lipsiai tsemert okozó kertbe, a hol a sok burján az egynehány virágot előli, hanem a halhatatlanságra, a hypothesisbeli Cassából nyomtattassanak ki. Értem pedig nemtsak az ezután lehető, hanem a netalán a régiség mohára kárhoztatott ki tudja hoi heverhető nemzeti munkákat.

γ. Az elrendelése ezen társaságnak még nem késő; meg kell azt a pénznek előzni. (Bonaparté sem vér Ármádia nélkül. Könnyű ha pénz van s matéria építeni; az üveg megkapja az ablakba helyit, roffz volna azt a fundamentomba való kövel megtserélni.) Verba provisam rem non invita sequuntur.

Bolyai tervét az említettekkel együtt beható tárgyalás alá vették, és Aranka György nagy buzgósággal fogott a szervezés munkájához, sőt egybeállította a társaság tagjainak névjegyzékét is, mely szintén megvan

az említett kéziratok között. Az 1806. március 5-én tartott gyűlés jegyzőkönyvének tanúsága szerint a következő határozatokat hozták:

1. Hogy a Tudós Társaságnak Tárdja legyen Nms. Magyar Ország-nak és Erdélynek Esmérete, legelsőbben pedig Erdélynek esmérete és ahhoz képest az Industriának előmozdíthatása,

2. Ezen Gyűlés még nem lévén Organizálva és Protocolluma nem vitethetvén egy Comiffio rendeltetik, mely a közelebbi gyűlésre ennek a gyűlésnek Protocollumát rendiben szedje és

3. A beadott Munkákban felvett vélekedéseket is fontolóra vévén a Tudós Társaságnak organizatiójáról terjesztszen a Társaság eleiben egy Vélekedést, amelly Comissióban kirendeltetnek: Aranka György, Gr. Teleki József, Cserei Farkas, Zeyk Dániel, Köteles Sámuel.

A társaság azonban nem tudott megalakulni, s így Aranka György és társainak minden nemes igyekezete hajótörést szenvedett.

Közli: DR. PERÉNYI JÓZSEF.

LEVELEK ADORJÁN BOLDIZSÁR LEVELESLÁDÁJÁBÓL.

Az Athenacum s korának egyik kedvelt költője és elbeszélője, Adorján Boldizsár, szeretetreméltó egyéniségével mint ember is igen népszerű volt a pesti írói körökben, s bár 1846-ban nőül vévén Lemouton Emilia írónőt (Shakespeare magyar fordítóját), visszavonult gömörmezei birtokára, Gortvakisfaludra, s költői munkásságával fölhagyott, összeköttetéseit az íróvilággal fönntartotta. Mint régebben, mikor szintén sokat tartózkodott birtokán, ezután is levelezett velük, s azok őt megmeglátogatták. Legszebb emléke Petőfi látogatása volt, ki 1845-ben több napot töltött nála. Barátaitól vett levelei fönnmardtak iratai között s hagyatékával fiának Adorján Lőrincznek, majd ez utóbbi özvegyének birtokába kerültek, s jelenleg is nála vannak Rimaszombatban. Az ő szívésségéből közölhetjük a következő irodalmi értékű leveleket, a melyek elé egy régibb levelet bocsátunk, Kazinczynak az eddig ismeretlen, de szintén az Adorján család egy tagjához írt levelét.

Kazinczy Ferencz — az Adorján-család ismeretlen tagjához.

Széphalom Febr. 6d. 1816.

Bizodalmas jó Uram,

Imhol megyen a' kívánt levél Prof. Rumi Urhoz. Arra kértem e' barátomat, hogy az Urnak engedjen accessust magához még a' tanítás' óráján kívül is, és csináljon jó Opiniót a' Georgicon Előljárójánál és Tanítójánál az Úr felől; nevezetesen hogy Vadnay Urnál ajánlja. Tisztelje az Ur ezt az Urat nevemmel, 's mondja hogy óhajtanám magamat egygy olly érdemes férjfiúnak barátságába eljutathatni. Éljen haszonra az

Úr idejével, 's ne feledje soha, mely czél felé törekszik. A' ki ide is amoda is kap, ritkán éri-el a' mit akar. Hogy az Úr magát ójja nemelly tetteitől az ifjúságnak, arra az Urat nem kérem, mert arra nem szükség kérnem. De arra kérem, hogy a' nem jó emberek társaságától addig vonja félre magát, míg ideje van, mert e' részben néha a' jók is megbuknak. Én Prof. Rumi Úrnál sokszor fogok tudakozódni az Úr állapotja eránt, 's ha hírt veszek, örülni fogok rajta, ha azt azonnal közölhetem érdemes atyja Urával. Hordozza a' szerencse az Urat minden útjaiban. Ajánlom magamat kedves emlékezetébe.

Alázatos szolgálja

Kazinczy Ferencz.

Az ide zárt levelet, kérem, küldje által az Ur Berentére.

Pap Endre két levele — Adorján Boldizsárhoz.

1.

Szatmár, nov. 25. 1840.

Ne kívánd, kedves Boldizsárom, hogy annyi gond, nyughatatlanság és zavar után, melyek ezen hónapban váltva értek, sokat irjak. Hiszen tudod, hogy tisztújításunk vala, a' minek nálunk több jelentősége vala most, mint máskor, 's meg kelle feszíteni minden erőnket a' közügyért, a' becsületért. Nagyon elvalék foglalva, 's ez okozá, hogy a' szatmári kereskedőket levéllel nem utasíthatám Hozád, mint ígérém mult hónap végén Hozád irt rövid levelemben. De azért reméllem gondoskodtál könyveimről, melyeknek Kuthytól leendő általvételét fővállalni szíves valál, legalább gondoskodál annyira, hogy el ne vesszenek. Ha el nem küldhetened valamely biztos úton számomra, újlag kérlek, hogy ha Pestet elhagyod, pakold össze, 's valamely bátorságos helyen tedd le számomra.

Az Emlény kijött; 's abból engemet jutalom példány illet, melyet akár Heckenasttól, akár Garaytól általvehetsz. 'S kérlek is vedd által, 's a' Nemzeti Almanachhal együtt, melyből, úgy hallám, az írók szinte egy példányt kapnak, küld el számomra. Most több ifjak vagynak Szatmárból Pesten, kik ezen terminus végén lejőnek; ezek által az elküldés legbiztosabban történhetik. Ezen kérésemet szívedre kötöm, a' te jó szívedre.

Fölmondád nekem egykor egyik dalodat, mely így végződik: »Síron zöld a' remény«. Ezt is küld el számomra.

Isten veled! Elborítva vagyok dologgal, 's csak sietve loptam az időt, hogy e' sorokat írjam. De kigázolok, úgy hiszem, keves idő alatt dolgaim' nagyából, 's akkor, hosszú, hosszú levelet írok.

Tarts meg szeretetedben, mely becses nekem. Légy mindenkor oly jó, mint valál hozám a' napokban, melyeket együtt éltünk. Ölelem barátainkat, s öllelek Tégedet változatlan szeretettel.

Pap Endréd.

2.

Szatmár, dec. 21. 1841.

Miként haláljam meg hű szeretetedet, te igaz barát, ki elküldéd becses soraidat, hogy nekem, hivatalom' terhei között örömet csinálj. És hoszas hallgatásomért csak egy szemrehányást sem tettél. De hidd el, nem is érdemeltem azt. Mióta Pestről elszaladtam, az én életem változást szenvedett. Tudod te azt jól, hogy nekem kezem' munkájával kell megkeresnem azt, mit a' sors sok másoknak adott az ő ingyen való jó kedvéből; 's ez a' munka a' mindennapi kenyérért sulyosb, mint egykor gondoltam. De panaszra még sem fakadok, nem azért, mintha magamat oly szerencsésnek érezném, millyennek itten mások engemet tartanak, de mert régen ahhoz szoktam, hogy e' sors ellen rugdozni hijában való törekvés. Aztán enmagam miért rútsam el pályámat; sőt azon igyekszem, hogy széppé tegyem azt. Nem panaszkolok hát, csak azt akarom mondani, hogy hivatalos dolgaim felettébb elfoglaltak. Ez oka, hogy egy év óta majdnem minden viszonyaim, 's épen azok, mellyek legdrágábbak voltak szívemnek, szakadó-félben vagynak. Sokszor elszomorodtam, ha erre gondolék. Mert mi maradna nekem, ha azok, kikkel ifjú-napjaimban szent barátságot kötöttem, megszűnnének szeretni. Hidd el, édes Boldizsárom, az emberek itt a' practicus életben, mint ők nevezik, legfelebb ismerősei egymásnak, vagy jóakarói, mint mondani szokták; de azt a' barátságot, mellyel ifjúkorunkban oly melegen szöveteztünk, ezt az áldást barátom most már hijába keresnök. Azért szent nekem a' mi barátságunk; 's ne éljek én akkor, ha ennek emlékezete szívemből elenyészne. Hidd el, hogy reád, és azokra, kik minket szeretnek, oly igen sokszor, oly igen melegen emlékezem én; beszélék veletek, tréfálok, örülök. Egy év óta, igaz, hogy keveset irtam hozzátok, mert a' nap' terhei nagyon elfoglaltak; de ezután ne mentsen semmi.

Olvastam verseidet az Athenaeumból, és véghetetlen vala örömöm. Laczi¹ tudja ezt Patakon, mert neki megírtam. Szépek, a' miket közlél. Egy kettőben nagyon érzelő vagy; de a' többiek az Athen. gyöngyei közé tartoznak. Költői próásd eredetiségével engem nagyon meglepett; de legjobb művednek minden esetre a' lengyel balladát tartom. Ne legyek én, édes barátom, a' te bírád; legjobb bírāja leszel te magadnak. Isten neked erőt adott, és élj vele: én csak örülni tudok.

Erdélyi írt nekem a' Regélő iránt; 's mint az előfizetési jelentésből láthatád, azok között állok, kik munkára ígérkeztek. Én nekik szerencsét kívánok! Szükségünk vala a' szépliteratúrának ez organumára; és ők minden bizonnyal jobban fognak pártoltatni, mint az Athenaeum. Tudod, hogy én a' journalisticáról lemondtam, 's az vala célom, hogy kevés dolgozataimat külön kiadom. A' mi barátink' felszollítása után állattam szándékomtól; 's novelláimat a' Regélőben fogod olvasni.

Még kérdezősködöl leveledben arról is, édes Bódim, kit én oly igen sokáig, oly hüven szerettem. Egykor, míg ezen practicus emberek közé nem jutottam, tudod te azt jól, mennyit álmodoztam magamnak

¹ Szathmáry László.

Óróla! Barátom, a' lélek, melyet én imádtam, nincs többé; ő olly társaságba jutott, melynek emberei és asszonyai, Schillerként, mintha a' hatodik nap' gyalázatjára volnának a' világon, Őt, az egykori szép lelket, magokhoz hasonlókká, egy mindennapi csevegővé tévék, 's ő, ki egykor lelkestől (istenemre mondom, soha nem testestől) rajtam függött, darab idő óta nem bánja, ha kimaradok. Nem szeretem többé — de nem is gyűlölöm.

Mikor látjuk egymást, édes Bódim; talán sokára, talán — — Mit talán? Hát ugyan olly igen messze lennénk e egymástól, hogy még a' reményről is lemondjunk. Azt irád utolsó leveledben, hogy az erdélyi országgyűlésre elmenni szándékozol. O bár jönnél! Én január' közepén egy pár hétre legalább Kolosvárra megyek. Ha Te is ott lennél; bezzeg, édes Bódim, akkor, bezzeg, nem is tudom mondani mit csinálnánk örömeinkben!

Erdélyről eszembe jut valami. Él ott egy barátom, Kemény Zsigmond; talán ismered a' mutatványok után, melyeket regényéből az Athenaeum közle. Egy sok tehetségű férfi, és jó ember. Én igen szeretem őt, ő is szeret engem. Legközelebb decemb. 6, és 7dikén voltam vele. Regényei vagynak készen, 's én nagyon kértem őt, hogy a' Regélőnek adja. Megigérte, barátom; és én felette örültem; mert tudod milly szegények vagyunk a' jó eredeti elbeszélésekben; és mindenképen akar-nám, hogy a' mi barátink a' Regélővel boldogulnának.

Most isten veled! Ha nem nyujthatod kezedet, hogy megszorítsam azt, küld kezed' munkáit. Ird meg, hogy nem neheztelsz válaszom' elmaradásáért. És szívünk csak sirban legyen hideg. *Endréd.*

Vahot Imre két levele — Adorján Boldizsárhoz.

1.

Buda július 5. 1841.

Kedves Barátom! Leveledre csak röviden válaszolhatok; mert menni akarunk a' hegyek közé, még pedig mindjárt, 's azért időm se marad a' witzelésre. Tehát pusztán és szárazon. Vörösmarty nem teljesítheti ígérését; azonban én e' hó közepén bizonyosan Gömörben leszek; legelőször is Jánosiba megyek ¹ 's onnét, ha szívesen látsz, hozzád. Kérlek, közöld ezt Szathmáry Laczival; mert ő ígérte tön nekem, hogy a' Tátrára, Nagy-Szálokra talán eljön; csatlakozzál te is hozzánk, 's igen vígan utaznánk. — — Hamarjában semmi ujat nem tudok írni; Széchenyi könyve nagy sensatiót okoz; Miska bácsi ² a' csigához szorgalmasan jár, én azonban két hétben is alig megyek egyszer; Nelli ³ és Erdélyi tudod mit csinálnak; üdvözlének tégedet; Sándor ⁴ Turócban

¹ Ott laktak ekkor a Szathmáry Királyok, s az ez időtájt szintén a pesti folyóiratokba verselő Győry Dániel is.

² Vörösmarty.

³ Vachott Kornélia — Erdélyi Jánosné.

⁴ Vachott Sándor.

szeret mulatni, még sok ideig jön vissza. Holnap után a' tudós compánia számára galambvadászat fog adatni; az az: bizonyos Úr 200. szelid galambot ajánla föl lelövöldözés végett, — nemde királyi vadászat? — Miska bácsi igen nagy passioval készül hozzá. A' Kliegl könyv számára irhatnál egy pár verset, míg hozzád megyek, el vinném magammal Pestre, úgy is bíráló tag vagyok. Készíts számomra jó dohányt, szép — — tudod mit, 's addig is élj boldogul,

igaz barátod

Imre.

[Külső cím: Tekintetes *Adorján Boldizsár* urnak, tisztelettel per *Ballasa-Gyarmat Rimaszombat G. Kisfaludon*. Veres viasz-pecsét. Benne a Vachot-czímer.]

2.

Kedves barátom!

Igen sok dolgom miatt röviden csak azt irhatom, hogy köszönettel vevém küldeményeidet. Prózád és versed egyaránt használható. Sőt versed igen jó; — csakhogy már ez évben nehezen közölhetem, miután Sándor, Czuczor és Garaytól 3 igen nagy, hosszú költemény van elfoglalva. Azonban új év elején. — Dohányodat ma küldém el Vörösmarty-nak és egy dohánykereskedőnek kóstolólul. Majd referálok erről is. — A levelet Bajzának elküldém azonnal. — Győri Danit szólítsd meg kerlek, hogy fizetné meg 30 p. forintomat. — Emilia¹ novelláit miért nem bocsátod ki körmeid közül te pogány? — Szülőidet üdvözlőlén, vagyok

igaz barátod

Vachot Imre.

[Külső cím: T. cz. *Adorján Boldizsár* urnak (Helyben) *Kisfalud*.]

Egressy Gábor három levele — Adorján Boldizsárhoz.

1.

Pest, sept. 10. 1841.

Édes barátom!

Keblem kívánatát előzéd meg midőn engem a' bizodalom és szeretet' legodaengedőbb hangján szólítasz, midőn közülünk minden conventionalis formákat elhárítasz, hogy egymáshoz szabadon, kesztyűtlen kézzel közeledhessünk. Igen jól esik nekem, ki körömön kívül vagyok kénytelen barátokat keresni, illy találkozás. Mert ő mi nehéz embert találunk, ki velünk nem csak elvben de szívben is rokon legyen, ki ne csak megértsen bennünket, de érzelmeinket is érezze. Vedd hát kézszorításomat, a' szövetség áll. Most a többihez.

Levelednek sokáig a' postán kellett hevernie, mivel csak ma veszem, tehát 10 nap mulva elindulása után, midőn rögtön asztalhoz is ülök hogy feleljek. Mivel azonban e postai késedelem műkedvelői terveiteket talán fel is forgatta, nem tudom valljon lesz-e szükség rá hogy bizonymányodban eljárjak; mit én minden esetre cselekszem azért, 's íme

¹ Kanya Emilia — Szegfi Mórné, a *Családi Kör* szerkesztője.

küldöm a' kívánt három színművet *Garrick* az enyim, de a másik kettő: t. i. a *Falusi egyszerűség* és az *Ikek* az académiáié azért mint ilyeneket kötöm lelkedre. Azonnal küldjed őket mihelyt szükség nem lesz rájuk. Szerencsét a' vállalatához!

Mi második ötletedet illeti: az nem csak igen okos ötlet, hanem reám nézve több tekintetelnél fogva öröndetes. Azért minden teketoria nélkül ezennel bizonyossá teszek hogy farsang végnapjaiban nálatok leszek. Egy hónapi szabadságom lévén szerződéseim szerint, szerencsére épen ma történt meg igazgatóságunk részéről a tagok szabadságidejének felosztása, 's én kívánságomat e' részben azonnal terved szerint terjesztém elé, 's meg is nyerém, az az: három hetet most ez ősszel használandok Győrben, a' negyediket pedig Gömörre számoltam, (értsd: 9 nap). Azért most már nem lenne jó ha terveteket megváltoztatnátok, mivel én e' néhány napot is igen jól használhatnám ez ősszel. De minő darab lenne e' kettő melyet én adnék? — talán a *Pohár víz*, és *Kean*? Vagy a *Párisi adós*, vagy a *Fialal házasság* Csatótól, vagy a *Gyámság*, mely utóbbiban azonban Györgyöt kellene adnom. Mivel Costümötök nem igen lenne, mindenesetre társalgási darabot kell választanunk melyek divatos öltözetben játszanak, az az *Keant* és a' *Párisi adóst*.

A napokat specifice meg kell határoznunk mert tudod hogy én naphoz, órához vagyok kötve! A választandó két darabot aztán jó előre elküldeném szerepestől együtt, hogy, a' kijelölt időre pontosan elkészülhetnétek reá.

Innen alig van mit írni, mit hirlapokból még jobban ne tudhatnák mint én. —

September 22 dikén nagy orsz. választmányi ülés lesz a' Színház dolgában, 's új igazgató választatik. Jelenleg igen rosszul mennek a' színházi dolgok. Tegnap volt a' nagy Calvinista convent a' tud. társ. nagy termében, de én csak igen kis részt vehettem benne, erről is hiszem részletesen fogsz hirlapokból hallani.

Egressy Gábor.

2.

Pest, Nov. 16. 1841.

Igen komolyan kérek édes barátom, szíveskedjél nekem véghatározatként megírni lesz-e csakugyan valami azon színészeti vállalatból melyhez engemet is felszólítál, hogy még körülbelül 10 napi szabadságommal melyet szerződésileg bírok, annak idején rendelkezhessem. E szabadságidő nekem, barátom, fontos jövedelmező czikk, melyet eltréfálnom semmi esetre nem lehet; s nyíltan szólva félek e' részben a' műkedvelőkkeli viszonytól, mert részemről komoly hivatalszerű alapja van a' dolognak, míg ők csupán szeszélyből színészkednek, holnap mást gondolhatnak megbetegülhetnek, az egész tréfa dugába dől, 's én időmet elvesztém; azért jobb lesz ha prózába beszélünk. Ha a terv csakugyan létesülni akar, te nekem legfeljebb f. é. december 10 dikéig megírod a' napokat melyekre az előadások határozvák, indulásom idejét; a' helyet hová mennem kell; az adandó színművek nevét, számát, a' színpad és

costümök, 's más mindennemű requisitumok körülményeit, mellyek az adandó művekben előfordúlnak; én megyek, 's ti, a' vállalat fejei a' részemre adandó darab tiszta jövedelmét 200 pengő forintig biztosítják, megtérítvén ezen kívül utam költségeit oda és vissza; 's miután a biztosító levél kezemhez érkezett, az egyezés áll, s többé *meg nem másolható*. Elvárom tehát december' 10 dikéig, legfeljebb, az elhatározó levelet.

Mi a' küldöttem darabokat illeti: sziveskedjél őket minél előbb visszaküldeni; csak a' színházhoz utasítsd őket.

Nem jössz el farsangolni ide?

Isten veled

Egressy Gábor.

[E levélben Vahot Imre következő izenete:]

Leveledet Sándor és én egyiránt kaptuk. Majd felelni is fogunk. Heckenast azt mondja, hogy csak alkalom által küldheti meg neked a' színműtárt. — Isten veled.

V. Imre.

[Alól Adorján sajátkezű írásával: felelve rá 27. nov. (1)841.]

3.

Kedves barátom!

Pest, October 4 1842.

Ha még egy pár napot mulattál volna Pesten, élő szóval közölhetém veled, mit most irni fogok.

Holnap Losoncra indulok vendégszerepekre, egy jelenleg itt sátorozó színésztársulathoz, onnan pedig, igen hihetőleg át megyek velők Rimaszombatyiba, a' barkaók' országába. Ez mind azért van, mert a' fővárostól nem akarok már addig messze távozni, míg az új színigazgató megválasztatik. Remélem, hogy Rszombatban látni foglak, és remélem hogy ezen értesitésemet nem veendtetted rossz néven. Ha talán lennének azon vidéken az ügynek és személyemnek jóakarói, tudasd velők szándékomat, addig is Isten velünk! — Éljen a hon! Mindig

igaz barátod

Egressy Gábor.

[Külső cím: Tekintetes Adorján Boldizsár urnak. Rimaszombaton által Várgedére.]

Erdélyi János két levele — Adorján Boldizsárhoz.

1.

Édes Bódim!

Pest Oct. 24. 1841.

A kör legközelebbi választmányi ülésében felolvasá mindazon neveket, mellyek addig aláírtak. Ott vagy te is az eredeti tagok között. Nem tudván, fogsz-e még Pesten lakni, vagy nem, írd meg, egyszersmind azt

is: akarsz-e tagja lenni az említett körnek, mert ha most kimaradnál, csak választással lehetne bejutnod, e tekintetben, gondolhatod, hogy a kör figyelemmel van irántad, s kérdezett általam.

Irtál-e már Regélónk számára? Irj kérlek, és küldd akár hozzám *Czukor utca 496. második emelet Pesten*, akár a Regélő szerkesztő hivatalába: *Leopold utca 189. második emelet*. Igen szívesen vennők a *Barkók* monographiáját tollad alól.

Ennyit írok. Holnap korán indulok hazámba V. Sándorral.¹ Anyám meghalt. Isten veled.

Erdélyi J.

[Külső cím: Adorján Boldizsárnak Vác Rima-Szombath felé Kisfaludon.]

2.

Pest, aug. 3. 1845.

Édes barátom!

Azt már eléggé tudod, hogy itthon vagyok az újságokból, melyek szatyárabbok ma mint valaha és pedig csupa korszerűségből. Ha kérdezed, mint vagyok, nem tudom megmondani, mert én magam sem tudom, hogyan vagyok. Annyi szent édes barátom, hogy a kinek annyi változáson kell átmenni, mint jó magam, elvégre is ott áll hogy nem ismer magára. Képzeld nagy bajaim számát. Nem tudok eligazodni; mikor bejöttem, nem leltem szállást s vendéglőben lakám sokáig; és mondd meg édes Öcsém, hogy volnék hát én itthon Pest városában? Boldog ember az, a ki váratik, és azt mondhatja: itthon vagyok.

Mikor a levél írásához fogtam nem gondolám meg, hogy nem tudom lakásodat. Hanem eszembe jő, hogy Petőfi Téged és Kubinyi Rudit egy szusszal, egy füst alatt említett, s így merem hinni, hogy te még mindig Kisfaludon lakol.² Rudit tisztetem; téged pedig még arra kérlek, hogy ha el bírád »sikkasztani« ama néhány exemplart Verseimből, légy szives engem tudósítani, vagy ha volna néhány forint belőle, nekem megküldeni, mert sohasem voltam jobban rászorúlva, mint éppen most, utazásomból megjövet. — Ha Pestre jössz, meg fogsz engem találni Szent Mihály napig Szarka uca 177. II. emelet, Kúthy Lajosnál alzsellérségben, kinek fölösen levén szobái, egyet tőle fölvettem holnap-számra. Isten áldjon meg édes jó emberem.

Barátod

Erdélyi János.

[Külső cím: Adorján Boldizsárnak Gács Rimaszombat felé Kisfaludon.]

¹ Erdélyi sógora volt t. i. Vachott Sándornak, mert feleségül Vachott Kornéliát bírta.

² A Gortva patak mentén fekszik Várgede, alig negyedórányira Gortvakisfaludtól, s ott lakott Kubinyi Rudolf, a ki Petőfit vendégül látta gömöri tartózkodásakor, 1845-ban.

Berecz Károly két levele — Adorján Boldizsárhoz.

1.

Pest, 1842. november 8.

Álmatlanul töltött éj után kábult fővel fűzők öszve nehány sort, hogy Kisfalud pesti hősei legalább üres kézzel ne menjenek elődbe. — Különben biz isten nyugalomnak adnám át fáradt tagjaim — s egy ki elégitő levél írását vásári alkalmomra hagyánám.

Elsőben is tehát: levélkéd megbízó pontjaiban betüig el jártam — de süker nélkül. — Bajza elveszté albumod s másat kér tőled. Vörösmarty nincs honn — faluzik az öreg — tán Fóton iddogálja még a dalra hevítő borocskát. — Csapót nem lelem honn — hanem könyveid ma vagy holnap áltvéve — vásári alkalmotúl elküldendem. Vay megérkeztéről rögtön tudósítandlak — s Garay verseire nevedben aláírandok. S most egy olly eljárást is tudatok veled mit hivatlan válalék el — s ez könyveid áttadása volt. — Őt látni házi körében — ki iránt viseltető érzelmid felől, a nádor fogadó falai is olly sokat mondhatnának, ha — — de istenemre ugy veszem észre, hogy az édes visszemlékezet még a kábult főt is ábrándozásra csalogatja — őt mondom látni ohajtám; szemről szemre, vele lenni, hallani őt, s mind ezt miért — mert ő tiéd. Sugár szép alak mondhatom, s házi pongyolájában olly kecses, de a hang fiú a hang — melyben tiszta s magas lelkének legszebb sugárai mintegy öszve folynak — de illyesmiket neked fecsegni el — — —! Ált engedem őt édes képzetidnek, s végezve Strumf szerepét, napom hőseit menék fölkeresni. A griff egyik fagyos teremében, egy kis palócz clubb közepett föl is lelem őket. Mondhatom kurucz gyerekek. — Strump ez az universalis genie hidd el, nem mindennapi alak — regény író se valna szégyent e sajátságos ifjú keblű öreg legény hű másolatával. Egy vig estét a színházban — s egy mámoros éj tarka — s mondhatom ugyan csak tarka — vigalmait együtt élvezők. Az öreg úr, a künn csapongó téli vihar daczára, lelkének minden ablak tábláit ki nyitogató — nota bene, mert belőlről ugyan csak be fűtött ám! — S nem volt olly huszár kaland, — oláh nóta, — falusi istoria s Debreczeni seggütlek, Kerekes Uram auctoritacions kacsócskaiból — mellyet elő ne számolt volna. De az öreg, jó gyerek ám! kit szívébe olly mélyen be nyomott hogy ásó kapával se lehetne onnét ki vájni — arról sem feledkezek el — s ez te valál. — Jóska Pesten is ügyes magyar legény — keveset bámúl — s előtte tán mint Salamon előtt semmi uj sincs a nap alatt. Izmos természet, s egészséges színét nincs az a tobákos orrú német magyarhon fővárosában — kiével fölcserélné. S most térjünk kissé magamra is, — hisz a javát úgy is mindig utóljára hagyja az ember — s ha kábult fejemből egy kis vizes humor nem permetezett volna már eddig soraimra — egy szomorú furuglyás nótát majd csak el fűnék magamról — mert minden szórakozásom s könnyelműségem daczára belsőm még is csak a régi. Szívem ez a szomorú kis tanya, melyben a világ, élet s sorsommali elégtelenség nem akarja fölszedni sátorfáját — most is csak bús

accordokat hallat. S itt minden philosophálás hasztalan. Vágyak ki elégités nélkül, ösztön cselekedési mező nélkül, s egy sötét kilátás az élet sötétebb színhelyére — gonosz kebel vendégek! Isten neki — majd csak bele zökken az én élet szekerem is valamikor a' mindennapi kerékvágásba s szívemet konokul megcsalva, — s az egyedül boldogítható tisztán látás után törekvő szellemet, a mindennapiság gőzébe fojtva — amúgy more — non patrio — sed universale — majd csak kidöcögünk az életből

ne feledj

B. Károly.

U. i. egy hét múlva levelet kapsz tőlem — s nem irka firkát — sokat irandok bele napi életünkből is. Most előlegesen a' literaturai világbani Ujdonságul írom hogy az Athenaeum meg hal — s Horváth Lázár a párisi charivari modorában szerkezend egy satyricus lapot. Csunya nép ez a mi literátorkodó népünk! — s aztán még tudós társaságunk is van!! O tempora.

2.

Pest. 1843. 4/10. —

Üdv neked falusi magányodban!

Itt vagyok már valahára csöndes szobáskámban végetlen napi fáradalmain után — de ne vélj olly gyarló pesti chevaliernek, hogy egy tyukszem szívű embert is szánakozásra indítható fájdalommal szíszegéssel dőljek nyugágyamra — nem! — pongyolába a' fáradt tagokkal, 's író asztal mellé — 's le a' tartozással — ha kis részben is — mellyel neked édes Bóldim olly rég adósod vagyok! Hidd el alig tudom kigondolni — mint történhete hogy én irántad pesti életemmel, szívem- 's emlékezetemben kilocsanásig öszvegyült sok közleni valóímmal együtt mind eddig olly halgatag valék, mintha bizon nem is az a' szív mozogna már bennem, mellyben a' legtisztább rokon érzetek irántad — 's talán egyedül irántad keletkeztek. — Nem mentegetődzöm mert isten látja pesti-s-es — lelkemet nem vagyok egészen menthető. — De most — légy enyím néhány perczekig 's az életé melly parányiságomat is magába zárja — 's mindazoké kiket soraim folytában megemlítendek — 's a gyászoló hatyué — kit most — kegyes engedelmeddel — nem a' bánatok' árja hanem a' közelismerés — közhódolat — 's tán elárado kebled édes emlékei is — vettek fel. —

Politikai dolgokrul akarék neked legelsőben is fecsegni — mivel ép' követválasztásrúl 's corteskedésből jövék, — de a' képzelete elem varázsolá őt sötét fürteivel, fehér öltönyében, mint előttünk állt tegnapelőtt a tapsvihar között — mellyel szerény föllépteért jutalmazók őt — de egy tekinteted inkább bódogította volna őt! — Tudod hogy a' Honderúnél segédarszlán — vagyis — arszlánsegéd vagyok mint illyen ex offo is sok szép kirándulást teszünk ám ollykor az arszlánnők körében — de minden eddigiek közt legkedvesebb volt előttem e' hó 8-kán tett — Nála valék fölszólítandó őt többek 's különösen Horváth nevében a' szinpadoni föllépésre. — És végig tekintém e' nőt — sötét

veres öltönyében födetlen hómellyével melyre sötét fűrtői omlottak. — 'S azon olvadó tekintettel mely akaratlanul szívbe fűrja magát — de ne tovább — ábrándozónak 's tán egyébnek is tartanál — fagyos szívemre mondom veszedelmes egy szemle volt — a' nap — mondják — közlőrlől a' sas' szárnyait is leperzseli — elhiszem — közelében én is illyesmit érzék. — Őt csak töled nem irigylem — mert miolta őt, magas — mindent magába záró szép lelkével 's igéző külsejével — ösmerni kezdem — egy redővel több üli homlokom — egy illy lény adhatna még az életnek némi becset előttem — kit én egész lélek olvadással szeretni tudnék, annak olyannak kellene lenni mint ő. — 'S illy lények nem a' köznapi élet' gombaként nővő sarjadékai — 's a' ficzkó kinek érezni tudó keblet tán csak azért ada az ég, hogy az élet hitvány parodiát rögtönözzön rá — e ficzkó ki rég le tépte szíve álmait — most csak gúnykacajzt üthet legszentebb vágyai fölött. — Számomra illy üdv nem adatott. — Színházban őt majd naponta látom — én a' szabadjegyű minden előadáson ott vagyok — 's a' körölte zsbongó sok hódolók közt — egy a' szélső zártszékhez odadőlt' arcát aligha eddig is meg nem különböztette — mert pillanatim' óra hosszant függnek rajta. És a' sok hódoló öszve sűg — ki a' bódogított? És találkozik hitvány különcz — ki e' helyet igényelni bátor — 's rejtélyes szavakban nyilatkozik. — Mért nem vagy itt — hogy lovagiasan torkolnád le a' hitvány kérkedőt. 'S a' minap midőn jó öregedet a' Főti dal ünnepelt koszorúsát — 's a' lány szerelem dálnokot — W. Sándort jegyeseikkel a' dunaparton sétálni látám — szívem szorúlt — mert a' földi bódogság egy képe vetődik elé — 's te jutál eszembe ki előtt még a' földi üdv el nem zárattott. —

Tudom az öreg házassága nem Ujság előtted — Bajza sógora lesz — 's miolta jegyes már új kalapja is van — 's magos sarkú csizmában jár — szinte bänni látszik hogy a' »Késő vágyat« élékelte. —

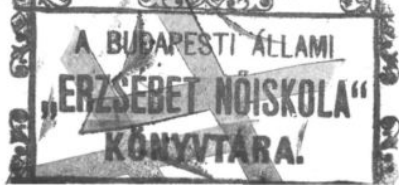
Levelem tárgyalmaz miatt aligha zavart nem lesz — de tán így se' fogod sajnálni értte a' drága postabért — mert benn' ígéretem' adom hogy Pozsonbul rendes leveleződnek szegődöm. — Most hát magamrul is valamit. — A Honderű melletti segédkedésem' nincs sükertelen — az irodalmi intrigue-kba némileg be vagyok avatva — pofámat is csak jobban ösmerik már 's a' mi ugyan sajnós — megvetni tanultam szegény szegény magyar irodalmunkat — 's szinte bänni kezdem hogy irkafirkáimmal én is az olvasó világ nyakára jártam olykor olykor. Annyi itt a' szemet barátom — hogy e' miatt dögletes gőz fogja meg lepni előbb utóbb irodalmunkat; — maga Horváth — 's lapja — úgy hiszem kevésé tetszik neked — mert csak egy költeményel is legalább — járulhattál volna már — e' nemben különösen szegény hasábjainkba. Ő ügyes csacska gyerek — de nagyon gyarló szerkesztő hol van az a' Bajza tapintat 's szilárdság — milly asszonyos szerencsétlen hajlongás mindenfele — és még sok más gyöngeség — mi lapjának irodalmi becsmértékét ássa alá. Pártját úgy hiszem ösmered — arszlán írók többnyire — s jól fizetettek különösen Kuthy — egyebiránt lapunk tekintélyes — anyagi tekintetben jól álló — publicuma igen szép a'

felső aristocratia általában — 's mondhatom legolvasottabb 's tekintélyesebb lap Pesten — több társai között. A Regélő szegény in lehten **Zügen** — Frankenburg szerencsétlen tacticájú levelei adák fel az utolsó kenetet — az Athenaeummal Bajza fölhágy — 's a' Honderű divatos csörgő sipkájával maradand egyedül a csata téren — szép jövőt jósol neki még Verőczey is — t. i. Bajza, fölmaradás' tekintetében. — Ugy advocem Bajza — Kubinyit minden Bajza' álnevének hiszi, — 's ő maga nagyon szereti a' Parragi leveleket 's íróját — felőle végetlen sokat kérdezősködik 's beszél. Izlését 's ügyes tapintatát irodalmunk ügyei körül bámulja — 's mindenkép író — még pedig szilárd állású író szeretne bevezetni 's meg nyerni irodalmunkra nézve Kubinyiban.

Te őt ösmered — én gyanítom a' férfit — a' kiképzett tehetségűt benne — 's az írói gyöngéktől menttet — ugyan súgd meg neki Bajza nevében hogy for ever! — És te ki Schiller' ezen szavaival tartva »Ruhig schläft sich in dem engen Hause« feledni látszatol mindent isten' teremtet nagy ege alatt — midőn kezded meg az életet melly jó vagy bal sorsod rejti magában? — Vagy et tu mi fili, ált adod magad a' philisterségnek? Ám legyen — de határoznod kell — vagy tán már határozta is élet kérdésed fölött. — Irj nekem — de úgy mint ki tőled nyílt keblet várok — 's rokon szívet. Határtalan bizalmam, baráti érzelmeim tiéd — nyujtsd helyettök rokon érzelmeddel — nyílt kebeled. —

Írásiddal fölhagyál? humoristicai dolgaid — lyrád — mind hevernek? — Úgy, — bucsúmra mit mondasz — itt sokaknak tetszett — 's Egressy publice elszavalá több helyütt Győrben is a' szinpadon; — nekem azért nem tetszik mert a' kivitelben igen szegény — 's megcsonkítva 's nyomda hibákkal jött ki. Most ismét adok egyet a' *költő* cím alatt e' tűrhető kis vers. Egy pár beszélyem is kész — tán ki lépek velök. — Alt Móricz uti kalandjaiban úgy e' sok az ép humor — így még nem tetszett az olvasó világnak egy egy cikk régen. Tudod e már ki ő? tegnap a' Redactióban dictált egy humoristicai cikket tollam alá — csak úgy czigaró szipogatás közben — vén róka már az igaz Franco Anttiként — de derék gyerek — le a' kalappal! ő Jósika Miklós. — Gondolhatád ezt? úgy e' nem — biz isten magam is alig hihetém — de tegnap már csak ugyan meggyőződött róla maga in effigie. Most Pesten mulat 's vagy 16 kötet munkát hozott sajtó alá. —

Most valamit e' politicis — mint mondja Squire oskola mester Boz' Nicleby-jéből ált dolgozott jeles drámában melly szinpadunkon rendkívüli hatással forog — Széchenyi új journalistai föltűnése egész Pesten dissonantiára lelt — úgy hiszem nálatok is. Itt az országgyűlés — 's ő Vieuxtemps bűdös dolgát bizgatja — 's Kossuth nyakára malomköveket akar hengeríteni. Szegény honatyáskodás! Furcsa egy kaland is volt in politicis — volt min nevetni a' politicán rácsáló vakondakoknak — Kossuth Kovacsótczival szépen öszve jött, a' némelly hirlapi journalisták című vezércikkje miatt, a' mellyben a' többek közt — Kovacsócziról említi hogy — egy szép reggelen eszébe juta a' hazát meg menteni s. a. t. — e' miatt mondom öszve jöttek — 's

párbaj keletkezett belőle 10 lépésre golyóval, — 's Kossúth nem lőtte hasba e' szerencsétlen klarinétost — 's jó előre hátrált — nője, lábainál kérte őt a' lemondásra — 's így e' regényes mulatság befejezve lőn. — Deák esetét tudod — megrázá az minden honfi kebelét, de különösen Eötvöst — ki most egészen a' politicának él. — A' mult hó végén költözém — ezen te, 's egész haza ünnepelte emberéhez — az országgyűlésre is vele megyek — foglalatosságom sokféle — levelezés — politicalai dolgaink kivonatbani leírása, — 's egy nagy politicalai munkára való előkészületbeni foglalkozás — 's több e' féle. Szóval míg ő dolgozik vele kell lennem — 's ez csak délelőtt van — délutánom — a' Honderúnél töltöm 's angol nyelv tanulással mit már 4 hónap óta egy derék nyelvmestertől tanúlok; 's igen kedvező sikerrel mert az angol Athenaeumot már csak úgy szélitiben olvasom. — Secretariusi foglalkozásomért 600 v. frtot kapok, 'szállást reggelit 's. a. t. — Barátom, — helyezetem, új állásom szép — más még bódognak is tudná magát érezni — az ő bizalmát birni, körében élni, foglalkozásait megosztani — e' tudat engem is boldogít némileg. — De szívférgemet nem öli ki. — Mi szórakozott pesti életemnek némi fényt ada — mi keblemet most is édes emlékezéssel tölti el — az a' Kendeffy comtess-el való öszveköttetésem volt. E' mignon-arcz — ez életvidor kedves teremtés — ki képes volt megrezgetni szívem húrjait — barátom! nincs szavam leírni őt. Egy beszélyem hősnőjeül tevém — 's ha a' kép találva — beszélyem páratlan leend. De el találni ez angyal teremtést — költői szép lelkével 's fiatal keblének édes álmaival bódog sejtelmivel — lehetetlen — Ő 16-ik évébe lépett most. — de testi kifejlése meghaladá éveit — e' leány most is csupa szerelem! 's én — hidd el sok édes nyugtalan éjeim valának. Naponta látni őt vele másfél órát tölteni, 's csevegni mert magyar nyelv gyakorlatokat is tartánk — fogékony keblemre — vész és üdv volt. Áldom a' végzetet melly illy angyal-lélek mélyibe pillantnom engedett. — Most a' külföld távola zárja őt tőlem de a' kép itt-benn — hervadhatatlanul élni fog. — S mint használhattam volna perczeim! — Abelarde nyomorú szerepet visel hozzám képest — ha—ha—használd perczeid lett volna jelszavam! De gyáva valék — a' földi éden' kapuja ki nyílt előttem — 's egy rövid de még is végetlen bódogságot szalaszték el. —

De nem untatlak többé kúszált levelemmel — 's még utóljára a' postárul is el késik. — Pedig még sok írni valóm van — de folytatása jövő számban: Leveled várom 's magad is. Nem sokára műkedvelők játszanak a' pesti színpadon köztök lesz ő is. Ekkorra tán feljöhetnél hisz úgy is megigéréd múltkor — Gömöri dolgokról is írj — 's papnédrül — kit istenei bódogitsanak!!

Isten veled

B. K.

Czímem. —

Berecz Károly táblai jegyző

Feldunasor Wodianer ház N. 39. 2-ik emelet

Mélt. Bárá Eötvös József Úr Szállásán.

Bajza József két levele Adorján Boldizsárhoz.

1.

Pest, 1844. június 1.

Tisztelt barátom!

Bár mint ügyekeztem magam is, hogy használjam azon nagy szívességet, mellyel Ön és az általam igen tisztelt Kubinyi barátunk olly jók valának megkínálni, semmikép nem ejthetem módját, nagyra becsült barátságokkal élve, Gömörbe rándulhatni. Feleségem betegeskedése, a Csapó-ház szerencsétlensége, melly szinte igényli részvéteimet és saját sok dolgaimek, lehetetlenné teszik nekem e nyáron ez élvezetet, annál inkább, minthogy Hevesben lakó testvéreimet is e nyáron meg kell látogatnom bizonyos családi ügyek elintézése végett. Azért mostanra bocsánatot kérve önöktől, engedjék meg, hogy más időre kérhessem ki szívességeiket. Nekem nyáron Pestből kiszabadulni valódi ünnep, de fájdalom, hozzá ritkán juthatok, mert az ember rabja a maga körülményeinek. Legyen meggyőződve Ön, hogy nekem Önökkel, kiket becsülök és kik iránt rokonszenvvel vagyok egy pár hetet tölteni öröm lesz, s ügyekezni fogok magamnak ez örömet megszerezhetni, most azonban teljes lehetetlen.

Kubinyi Úrnak szíves üdvözetemet!

Ki egyébiránt vagyok Önnek

Pest, jun. 1. 1844.

tisztelő barátja

Bajza.

[Külső cím: Tekintetes Adorján Boldizsár táblabíró úrnak Rimaszombat f. G. Kisfalud.]

2.

Pest, 1850. január 20.

Kedves barátom!

Post tot discrimina rerum Pesten vagyok: de a forradalom által vagy igazabban mondva a magyar bankjegyek megsemmisítése által vagyonilag egészen tönkre téve, ugyan azért nagy jót tenne velem, ha az eladott *Ellenőrök* árát szíves volna nekem megküldeni vagy gyorskocsi vagy biztos alkalom által. (Lakásom Üllői-út, Alter ház 814. szám I. emelet 3. számú szállás).

Kubinyi Rudi otthon van e vagy itt Pesten? Semmit sem hallok felőle. Hát barátom hogyan élte át a vészek korát?

Nagyon lekötölezne fentebbi kérésem minél előbbi teljesítésével, mert ezeket veszték; minden eddigi keresményemet, annyi munka és verítéssel szerzettet és — koldús vagyok, semmim sem maradt csak erős lelkem, melly a legnagyobb csapások alatt sem enged össze roskadnom.¹

Isten áldja meg s óvja Önt minden becsületes magyarral együtt a veszélytől.

Pest, januar 20. 1850.

Barátja

Bajza J.

¹ Leike azonban később, részben épen az anyagi gondok okozta sok szenvedése miatt összeroskadt.

Pákh Albert levele Adorján Boldizsárhoz.

Pest, 1858. október 22.

Tekintetes, nemes, nemzeti és vitéző uri barátom!

Mindenekelőtt reményem, hogy Önt rendkívül boldogítani fogja ezen, csupán ez ünnepélyes alkalomra újdondász legényemtől kölcsönként aczéltollnak az ő soha nem látott vakarintása. Más közönséges embereknek valamint a magam privát passiójára is, mióta élék csak ludtollal szoktam magamat érhetővé tenni. Bizonyítják ezt valami 4000 »szerkesztői mondanivalóim« — hanem az Ön táblabírói mondani-valóitól — mentsen meg az Isten! Egyet kaptam Öntől valami egy pár hónappal ezelőtt — majd elcsaptak miatta a Vasárnapitól. Nagy kedvem volna, visszatni a kölcsönt de sajnálom Gortva-Kisfaludot. Azért majd csak viva voce, ha ide hozza ismét a fergeteg a barkó birodalomból.

Nem is a magam dolgában emelek most aczéltollat; nem is Adorján Bódihoz szólok, a régi jó czimborához, avvagy a »közfájdalmunkra elhallgatott fülemiléhez« (ha pofon vág is kend!), avvagy végre a Schwitianismus daczára némi nemű gräfenbergi kollegaságot keblében hordozó bajtárshoz — nem! igényeim ezúttal nagyobbak. Tekintetes A. Boldizsárhoz, a nagyhatalmu gömörmegyei extáblabíró, exhivatalnok és satöbbihez fordulok most, nem is a magam, hanem házánk egy nagy férfja s nekünk közönségesen jó barátunk ügyében.

Legyen a dolog elmondva, lehető száraz, hivatalos stylussal, megfelelő brevitással és confusióval.

Felteszem, hogy Ön azon szerencsétlen halandók számát szaporítja e planétán, a kik néha napján bele néznek a Vasárnapi Ujság hasábjába. Ott állott e tavasszal (mellyik számban most hamarjában nem mondhatom meg, de a tényre ön alkalmasint emlékezni fog) hogy a *leégett aggteleki* református kálomista templom számára *Egressy* Gábor, a ki anyai részről e helyről veszi eredetét, vallási és hazafiui buzgóságánál fogva egy szép nagy ezüst kelyhet (vagyis urvacsorájához való poharat) ajándékozott. Az ajándékot mihozzánk hozta s a mi expeditiónk küldte el azonnal a *Tornallyai postára*, felszólítván lapunkban az aggtelekiet, hogy vigyék el onnan. (A recepisze kezünkben van s szükség esetére annak keltét is elmondhatnám; csak az a baj, hogy e dokumentum most már el is évvült.) Mi, annyi mindenféle el levén foglalva, a dologra nem is gondoltunk többé s quasi re bene gesta a régi kerékvágásban redigáltunk és expedáltunk. *Egressy* Gábor is megnyugodva a Recepisze által biztosított adomány további sorsában, hallgatott és várta az illetőktől a kézhez jutás hírért. Várta, várja mai napig. Se hire se hamva sem a kehelynek, sem az aggteleki kálomistáknak. Csodálkozik e ön azon, hogy Aggtelek hallgatása aggodalommal tölté el mind az ajándékozót, mind az expedálókat. Mitevők legyünk? kérdé e napokban a színház földszintén, a hová most saját pénzünkért járunk be minden sátoros ünnepen, *Egressy* G. barátunk? És sohajtva említők fel azon körülményt is, hogy a 3 hónapi kiszabott reclamationalis időt elmulasztván, most a posta iránti kártalanítási jogunk is elveszett, s csupán rendes

per utjáni keresetünk maradt fenn a tolvaj ellen, ha felfedezhetnők, s ha csakugyan tolvaj kutya van a kertben. De hát még ez sem bizonyos. Mondám azért Gábor diáknak: Ismerek én a Gortva partjain egy szépségéről híres ifjút, a ki nekünk e részben őseitől öröklött vitézségénél és hivatalnoksága alatt bebizonyított, mindenféle lókötők irányában erélyesen gyakorlott buzgóságánál fogva stb. stb. roppant örömünkre válhatnék. Kimondám néki Jósika Miklós egyik drámája címének felét,¹ azt a nevet, a melyet Hadrianus császár is viselhetett volna, és Gábor a földszinten azonnal nyakamba borult, citálva egyik Shakespeari szerepéből eme passust: »köszönöm tenéked, zsidó, hogy erre megtanítottál!«

Igy állnak a dolgok — ime ez a mai aczéltollnak (hogy egye meg a fene, majd kitörik bele az ujjam!) dióhéjba szorított története. Unde sequitur:

Hogy ön — ez talán nem lesz olly nehéz — tudná meg az aggteleki atyafiaktól, kaptak-e ők annak idejében valami afféle küldeményt? s ha igen, mért nem szólnak hogy ott van?

Ha pedig nem, miféle ember lehet az a tornyai postás? s általában mit kellene cselekednünk, hogy nyomára akadjunk? —

De hiszen erről még lehetne azután is beszélnünk. Csak az első kérdésre birjunk némi utbaigazító, tájékozó feleletet.

Én megesküdtem Gábornak, hogy Ön erre a missióra a legalkalmasabb ember a 4 folyam s a többi patak partjain. Engedd, oh Hadur, hogy ne csalatkozzunk hitünkben.

Különben meg vagyunk in status quo — kutya a kútban. Jőjjön ide majd meg mutatjuk.

Végül még egy meleg kézszorítást

melylyel maradok
Abelus Rosnaviensis
Pákh Albert.

Válaszoljon az Isten áldja meg!

Csengery Antal levele Adorján Boldizsárhoz.

Pesten 1867 márcz. 6.

Kedves Barátom! Leveled következtében beszéltem Horvát B. miniszterrel. Nem könnyű dolog volt ez. Azon urak, kik arra vannak kárhoytatva, hogy ez időszerint ministerek legyenek, annyira el vannak foglalva, hogy nem tudják, hol a fejök. Ő nekem azt mondá, hogy csak igen kevés helyet tölthetnek be ez úttal, mert a két megszüntetett dicasteriumtól sok egyént át kell venniök, s azt a néhány helyet pedig, mely az ő rendelkezésére fenállott, többnyire betöltötte már általa rég ismert egyénekkal. Látatlanul, nem ismerve az egyént, nem nevezhet ki senkit, bármennyire becsüli is az ajánlót, — legfőlebb csak alárendelt állomásra. Az ily állomásra meg tömegestől jönnek a dicasteriumok emberei, kiket nyugdíjazni kell, ha nem alkalmaznak.

¹ Adorjánok és Jenők.

Ime referalom a minister választát.

Ha kissé megszilárdúlnak a dolgok, Pestre kell jőnöd, hogy magadat megismertesd, vagy az irodalomban, a napi sajtóban vonnod magadra a figyelmet.

Az én családomat is nagy veszély fenyegette a napokban. Csak nem elvesztettem legkisebbik igen kedves leánykámát. Istennek hála jobbra fordult a dolog. Azt hiszem, azóta a Te családi bajaid is enyhültek. Isten áldjon!

barátod
Csengery A.

Közli: DR. WALLENTÍNYI DEZSÓNÉ.

EGY ELFELEJTETT CSOKONAI-VERS.

Dobosy Mihály ref. papnak 1811-ből való *Grönlánd históriája* cz. könyvében¹ olvasható az alább közölt Csokonai-vers, mely a Csokonai-kiadók figyelmét mindeddig elkerülte.

Boldog! ki a' tündér Románok' helyébe,
Utazók' írásit forgat a' kezébe,
Mellyekben szintannyi a' sok viszontagság,
Az emberi virtus, ész, és balgatagság,
Szintén annyi szelíd, 's vad Scénák festetnek,
Mennyit a' firkálók nem is képzelhetnek.
'S a' mi több, mind igaz, a' mi itt íródik,
A' mi a' képzésbe, vagy szívbe nyomódik,
S mikor végig vettük a' könyvet 's a' napot,
Mind tudomány a' mit az elménk megkapott. —

A' ki ásítózva ül Toalettjéhez,
'S unalommal nyúl egy utazó könyvéhez,
Kis olvasás után emberre kezd lenni,
Földekről, népekről esmérített venni,
Rá talál helyére e' nagy Planétában,
'S mi ő az emberi nemzetnek lántzában?
Azt érzi, hogy ott jár, és ébren álmodik,
Egyre tanul, 's múltat, henyél 's okoskodik.

Csokonai.

Dobosy 1796-ban végezte be tanulmányait Debreczenben, ismerhette Csokonait, s talán barátja is volt. A költemény nagyon is kirívó alkalmosszerűsége azt látszik bizonyítani, mintha Dobosy egyenesen megkérte volna a költőt arra, hogy az általa megindítandó *Utazók írási* első

¹ Pontos címe: Grönlánd históriája, melyben ez a' tartomány lakosival együtt leíródik és a' természeti-históriára sok jegyzések tételnek. Írta német nyelven Cranz Dávid. Fordította s egynéhány világosító jegyzésekkel bővítette Dobosy Mihály Vaiszlói Réfor. Prédikátor. Grönlánd Mappáival, és rajztáblákkal. Budán, Nyomattatott Landerer Annánál, 1811. — A könyv ismertetői (Hazai és külföldi tudósítások 1812, I. 257. l. és V. Szöcs Géza: Egy érdekes régi könyv, Erdélyi Hiradó, 1891: 296. sz.) nem szólnak a költeményről.

kötetéhez irjon ajánló sorokat. A később megjelent műveiben ilyent nem találunk. Bár a *Grönland históriája* csak 1811-ben, tehát Csokonai halála után hat évvel került ki a sajtó alól, de kézírata már 1809-ben készen volt, a mit *A Fordítónak Előbeszédéből* tudunk. Dobosy tehát bizonyosan még Csokonai életében határozta el magát a fordításokra, a mit szinte életcéljának tűzött ki. Maga mondja (*Grönl. hist.* VI. l.), hogy »az Utazók írásai a' pallérozott Nemzeteknél nagy bőséggel és kedvességben vagynak... Magyarra fordítva pedig, mind ez ideig is, ezek közül a' valódi haszonnal gyönyörködtető könyvek között, mind-össze sinsz egy-két darabnál több. Nemzeti Literatúránknak ezt a' nagy hűjjánosságát igyekezem én, a' mennyire gyenge erőm 's tsekély tehetségem engedi, valami részből pótolni. Ha szíves igyekezetem kedvet találna, semmit sem óhajtanék inkább, mint ezt: hogy ezután a' legjobb, és leghasznosabb Utazásoknak nyelvünkre leendő fordításával szolgálhatnék a' magyarul Olvasóknak.«

Maga a költemény talán óvatosságra kellene, hogy indítson, de vannak Csokonainak ennél gyengébb, rá alig emlékeztető versei is; különben sem hihető, hogy Dobosy, a ki ismerte Csokonait, csak alig néhány évvel halála után így visszaéljen nevével. Ez ellen szól komolysága és tudása, a mi meglátszik egész írói munkásságán. Azt hiszem tehát, nem kell kételkednünk abban, hogy e költemény valóban Csokonaié.

VIDA IMRE.

SÁROSY GYULA KIADATLAN ÍRÁSAI.

(Első közlemény.)

1916 április 12-én volt száz éve annak, hogy Sárosy Gyula, az *Arany Trombita* egykor ünnepelt és sokat szenvedett költője, az arad-megyei Borossebesen született. Születésének e századik évfordulója a világháború lármája közepett észrevétlenül múlt el: a ki valamikor lelkesülten szólaltatta meg harczy riadóját, a kinek buzdító szózata harczra hívóan járta be az országot, annak emlékét megünnepelni ma nem ért rá a nemzet. A fővárosi lapok még csak tudomást sem vettek az évfordulóról, s tudtommal az egész országban egyedül az Aradi Kölcsey Egyesület ünnepelte meg e napot.

A magyar irodalomtörténet nem hagyhatja megemlékezés nélkül ez évfordulót, s e megemlékezést óhajtanám szolgálni azzal, midőn e folyóiratban a költőnek eddig nyilvánosságra nem jutott néhány írását az olvasóközönségnek átadom. A közlendő naplótöredékek és levelek eredeti kézíratait az Aradi Kölcsey Egyesület »Szabadságharczy Erekléymúzeuma« őrizi, a hová azok Sárosy Gyula leányának, özv. Viczmándy Gyuláné málczai földbirtokosnő adományaként kerültek.

Ezen irodalmi hagyatéknak egyes darabjait Náményi Lajos közölte részint a *Sárosy Albumban*, részint a *Vasárnapi Ujság* 1905. évi folyam 11. számában, ez utóbbiakat kivonatossan, sok kihagyással;

ezért megokoltak találtam az ott közlött naplótöredéket a jelen közleményben újra közreadni.

A közlemény egyes darabjaihoz felvilágosító jegyzeteket fűztem, melyek közül az aradi vonatkozásúaknak legtöbbét dr. Fábián Lajos curiai bíró, törvényszéki elnök úrtól, Fábián Gábornak, a kiváló műfordítónak fiától, kaptam.

Közlésemben előrebocsátom Sárosy naplójegyzeteit, a *Gyula Naplóját* és a *Naplótöredéket*, azután adom Sárosy leveleit, majd a hozzá intézett leveleket.

Gyula Naplója.

Arad, aug. 1. napján 1842.

Eddigelé naplót, azon néhány levelet kivéve, melyeket Palinához naplóalakban Arnoldina halála óta intéztem, soha sem vezeték. Ma eltökéltem magamat naplót vinni, ha csak futólag és pongyolán is. Az embernek olykor igen jó egyes gondolatai támadnak, melyeket nagyobb művek kidolgozásakor célszerűleg használhatna; de ha azok azonnal le nem íratnak, elpattannak mint a szikra, melynek elébe taplót nem tartottunk. Régen feltettem volt, ezt tenni, magamban. Szemere Berti utazásai elején igen alaposan szól a lélek naplója célszerűségéről. Szándékom indító oka nem csak itt sarkallik; hanem főleg azon égető szükségben, melyet jelen lélek állapotom oly érezhetővé tesz. Tudja isten, miként van az, hogy én az emberek társaságát nem igen szeretem, holott vannak pillanatim, melyekben nem csak az emberiségért, vagy édes hazámért, hanem még egyes emberekért is kész volnék magamat feláldozni. Ez a magánykedvelés talán véralkat szüleménye, vagy talán azon csalatásoké, miket e rövid pályámon, oly gazdagon tapasztaltam. Mióta eszembe jutott, Palina szép lelke után vágyódást érezni, azóta nőttön nő e magánykodásom.¹ De hát hogyan? Hiszen a teljes szív ömledezni szeret, s annál boldogabbnak hiszi magát, minél többeknek őszintén kiömlölhet. Igen, én is érzem, hogy szívem telve van, és mindenkinek szeretnék titkaim felől beszélni: de még is van valami keblem fenekén, mi e' közlékenység ösztönének erősen ellentáll. Közlöm tehát mátol fogva e' néma lapokkal mindazt, mit a' napok során íránta érzendek. Egyébként is ugyan, de itt még őszintébb lehetek, saját magam előtt. E' soraim úgy sincsenek tiltott szemek olvasására számítva. Legyenek e lapok őszinte bevallásai mindazon érzelmek és gondolatoknak, melyek benső világomban támadnak. Legyen e' napló, hú daguerreotype phantasiámnak, és mind annak, mi velem és körültem naponta történik. — Egykor talán lesz gyermekem, ki, mivel apja korán elhaland, szeretendene tudni apjáról. E' jegyzeteimből ő engem tökéletesen megismerend. Mit nem adnék én, ha másfél éves koromban elvesztett atyámat ha csak naplójából is ösmerhetném. Ő a' gyulavári temetőben nyugszik; hol én maradványaiból főtől való fájánál egyebet nem láthaték. Mit nem adnék érte, ha eltűnt korom napjai felől hason jegyzeteket bírnék; és

¹ Lásd Palinához 1842. ápr. 20-án írt levelét, *Sárosy Album* 153 l.

a' boldogságról, melyet Arnoldinával három év alatt élveztem.¹ Azonban némileg nyugasztal az, hogy verseim jobbra saját lélekállapotom igaz tájképei, s ezekben a' múlt visszamosolyog emlékezetemre. Eddig az emlékezet hűsége könnyen kipótolhatta naplómát; ezentúl mind inkább gyengülend az, s újabb benyomások a' régiebbeket letörlendik.

Aug. 2-dikán. 1842.

Reggel korán hozzám jöven dr. Landshut² s jelentvén azt, hogy Kövér Vincze, Temes megye egyik lelkesebb fiatala epelázban szenved, az ágyból felugrák, 's felöltözvén Englsbrunba (Angyalkútra) kirándulánk. Kövér Vincze igen kedves, nyájas gyerek. Mintegy 24 éves. Szép jószága, összesen hat vagy hét testvérei. Olvasással gyakran foglalkozik, 's azért a' magyar irodalomban nem látszik járatlannak. Vukovics Száva, a' temesi jeles szónok, kit a' jövő országgyűlésre szándék követül felküldeni, barátja. — Noscitur ex sociis, qui non cognoscitur ex se. Nekem helyes előérzelmeim vannak. Reggel, midőn az ágyból felugrák, olly előérzellemmel tevém ezt, hogy egy kedves viszonynak indúlok elébe. Érzelmem nem is csalt, mint soha. Vinczével bizalmas lábra léptünk. Küldék neki könyveket a' helybeli olvasó társaság könyvtárából, melynek ő mátol fogva részvényese. Holnap reggel öt órakor megint nála leszek. Bizonyos Tury Samuval is megismertetett, ennek egy igen csinos levele által, melly szomorú kedélyemmel teljesen összehangzott. — Visszajövet útközben dr. barátom kérdé: láttam-e a' Vinczéhez jött szép szőke lányt gyászruhában? megjegyezvén, hogy azt nem lenne rossz elvennem, mivelhogy sok pénze van. Furcsa beszéd! Nekem nem pénz, hanem szív, és szellem kell — ezt pedig már Palinában megtaláltnak vélem. Palinát csak így ab invisis sem adnám valamennyi aradtáji lányért; nem Világosnak bérceért, még akkor sem, ha szőlő helyett minden fűrt egy-egy körmöczi aranyat teremne is. Pézzel sok jót tehetni, az igaz, 's ennyiben nem megvetendő. Örök életemben szegény valék, nincs is reményem gazdag lehetni, mert akkor a' tollat nem kell vala, legalább a' magyar írói tollat ismernem: de boldogságomat pénz miatt nem kockáztatom. Haza térvén lord Byron életrajzát olvastam Horváth Lázártól. Az életrajzok igen kedves olvasmányaim. Ez úttal is nagy gyönyörömrre vált egy olly jeles férfiú életét elejétől végig kísérhetnem, ki Schakespeare után, nézetem szerint legalább, a' világ első költője; mint parlament embere rövid pályájú, mint szabadság hőse Hellasra nézve második Lafayette volt. Missolunghi tanúsága lesz e' nagy léleknek, 's a' mausoleum, mellyben ott az elhunyt szabadsághős szíve záratva van, legkiáltóbb czáfjele mindazon rágalmaknak, mellyek szerint Byron embergyűlölettel vádoltatott. Soha természetre nézve hasonlóbb embert hozzám Byronnál nem találtam. Távol legyen tőlem minden nevetséges pöffesz-

¹ Hilvéty Arnoldina, a költő első neje, a kivel 1839. jan. 1-én, mint Sárosmegye aljegyzője lépett házasságra. Arnoldina 1842. márc. 2-án halt meg Aradon.

² Dr. Landshut, magyarosított nevén Aradi István, orvos.

kedés. Ő szenvedélyes volt mindenben, mint én. A' társaságokat nem szerette, mint én. Legjobban mulatta magát egy hölgygyel, mint én. Hiú, dicsvágyó, 's érzékeny is volt, mint én. Különböznék abban, hogy én mindig csak egyet szerettem; ő ledér volt. Felesége őt oda hagyá; engem a' halál fosztott meg Arnoldinától. Sánta volt: nekem semmi külső hibám nincs. Szóval ő lord Byron, 's világünnepelte lángész; én Sárosy Gyula, 's köznapi philister vagyok.

Délután Lenau Miklós verseinek első kötetéből olvasgatók. A' jó Lenauban egy különösen tetsző verset sem találtam. Nem irígylem, hogy mint magyar, németül írt. Nyelve meglehetősen; rímei sem rosszak: de neki mint költőnek bizonyos érzelemszíne nincs; majd meglássuk mit mondanak egyéb munkái. A' vasfördőben Palinám távollétére gondolván, egy kis rossz verset gondoltam. Itt van:

Hijába sóhajok feléd,
Köztünk Palina nagy a' tér,
A' sóhaj elhal, és a' kéz
Hijába nyúlik, el nem ér.

Mikor leszünk olyan közel,
Hogy lángom érje kebeled?
Oly szűk mikor lesz a' világ,
Hogy átöllehetem veled?¹

Aug. 3-dikán.

Öt órakor korán talpon valék, hogy Vinczének adott szavamhoz képest, Angyalkútra mehessek: de Landshut, mint ígérte, érettem nem jött el. Nem jól esett, hogy más' szöszegése miatt saját adott szavamat kelle megszegnem. Ne ígérjen az ember semmit, vagy ha ígér, ura is legyen szavának. Ex parvis saepe concludimus ad magna. Ki egy tűt képes ellopni, nem messze áll az akasztófától. Máskor óvakodni fogok olyasmit ígérni, minek teljesítése még egy másvalakinek szótartását föl-tétezi. Aurora musis amica. Ismét egy rossz verset írok. Következőt:

Földi menny.

Fehér az ég mint arczaid hava
De foltja kék, ha rá szemed tekint;
Felhő gyűrűzik rajta két felől
Álomhajad sötéteketint.
Holdnak hideg sugára önti el
Az ég szelid arczúlatát;
Hideg szerelmed' fénye képeden
Halvány özönnel árad át.

Csak egy hijányzik, mondanád leány,
A' tiszta mennynek, 's itt az ok
Miért hogy ő szebb, mert: szeplője
Aranyseplői csillagok. [nincs. —
Ó lány, az éghez illy hasonlatos,
Te tán az isten tükre vagy?
Elbámulá magát az ég beléd,
'S az óta földi képe vagy?²

A' vers elég döcögősen gördül. Ez előtt nem voltak verseim olyan pongyolák, mint bizonyos idő óta lenni kezdenek. Nem tesz semmit. Csakhogy kifejezhettem a' mit éreztem.

Csaknem az egész délelőttet Eördögh Dániellel³ töltém, ki most jövőn haza Mehádia mellől a' Herkulesfürdőnyből, aprólékos viszontag-

¹ A költemény megjelent Sárosy Gyula összes művei. Bpest. Aigner Lajos kiadása, II: 47 l.

² Megjelent u. o. 50. l. *Fehér az ég* címmel; szövege sokban elüt a naplótöredéknek itt közölt eredeti szövegétől.

³ Az Eperjesen megalakult magyar társaság egyik tagja.

ságait elbeszélte. Édesek a' barátság csevegései. Ő jó gyerek. A' fűvészetet, bogarászatot, és művészetet, szóval: a' természetet kedveli. Belőle hasznos tagja válhatott volna a' hazának, ha annyira hypochondriacus nem lett volna egész életében. Van is ugyan egy kis nem könnyen gyógyítható ártatlan baja, mit ez előtt 3 vagy négy évvel Eperjesen, egy fordás alkalmávali szerencsétlen ütésből származtat: de hiszen ki van minden baj nélkül, 's azért még sem képzeljük magunkat örökös szerencsétleneknek.

Dankó ez utóbbi években igen műveli emlékező tehetségét: de a teremtőt annnyival inkább hanyagolja. Ez nem jó jel. Igaz ugyan, hogy csak annyit tudunk, mennyit emlékezetünkben megtartottunk: azonban az emlékező aljasabb tehetség az alkotó erőnél, 's kinél mindkettő oly szép mértékben van mint Dankónál, vagy mind a' kettőt egyaránt, vagy inkább az utóbbit kellene szorgalmasabban edzeni, gyakorolni. Ő fogékony minden szépre, jóra és nemesre: de benne semmi szilárd elhatározottság nincsen. Minden akarna és tudna lenni; csak az a' baj, hogy ideje mindenre nem telik, s azért inkább semmit nem tesz. Szavát soha nem tartja. Életbölcészete semmi. Arcadiába való. Nevelői pályáján egyetlen: csakhogy a cselédek előtt semmi tekintélyt magának szerezni nem képes. Ez őt sok kedvetlenségbe hozza; 's oka most is főleg dr. Landshut háza odahagyásának. Eperjesre kíván visszatérni, hol Szeghy Istvánnál a' hely őt készen várja: de ő nem akarja hinni, hogy Eperjesen többé a' mi academicus szellemünk nem uralkodik. Kihalt az velünk egészen, és a' magyar társaság többnyire silány tagokban bővölködik. Most örömmel vettem a' hírt, hogy Vandrak prof. lett oskolaigazgatóvá.¹ Így talán még remélhető, hogy az ifjúság közé a' hajdani szellem visszatér. Délután vele fürdeni mentem az úszóiskolába; írgylé úszásbeli ügyességet. Innen meglátogattuk Nagy Ezechielt, ki hadnagy fővel a' várban lakik. Tudományos, jó érzelmű, becsületes egy katonaember. Ha minden katonatiszt hasonló vonzalommal volna a' magyar nemzetiséghez, — ez ránk aradiakra, vagy jobban: hölgyeinkre nézve kiszámíthatlan hasznot hajtana. A katona világot lát; és ha ostoba is, mégis többet beszélhet a' mindig itthon veszteglő polgári ifjúságnál. Azért az ő társalkodása hölgyeink előtt kedves; tulnyomósággal bíró a' polgári fiatalságén; de mivel idegen nyelven folytatatik, fölöttébb káros is. Örvendetes, hogy a' most itt fekvő Mihály úr — Don Miguel ezredében több magyarul tudó, és magyarérezelmű tiszt találtatik, kik közt említést érdemel: Szász kapitány és báró Pászthory. Massak úr, ez ezred hangász-karmestere jeles egy hangszerző, kivált a magyar népdaloknak indulókba szerkesztése körül. Ő volt, ki a Rózsavölgyi által szerzett körmagyart Pesten először eljátszotta. Szándékom egy panszlavok elleni országos nemzeti dalt írni, minő Becker Rajna dala: Sie sollen ihn nicht haben stb.; 's Massak urat fölkérni, hogy azt hangára tenné, melly Liszt' Rákóczyjából lenne merítendő. Nagynál némi emberi létünket tárgyázó transcendentalis esz-

¹ Vandrak András tanár, az eperjesi magyar társaságnak egyik alapítója 1827-ben.

mékkal mulatozánk. Eördögh már visszatért a credóhoz. Hijába! ennek benyomása örök; a metaphysicáé pedig időleges. Sok volna mindazon csekélységeket leírni, miket az ember napjában össze vissza fecseg, vagy mik az ember gyarló agyában, a jelen körülményei által előkényszerítve, támadoznak és enyésznek. Tehát ilyenekre csak akkor ereszkedem ki, midőn a kis szikrából nagy lángot várhatni, vagy különös érdekekkel bírandnak valakinek jellemzésére. — Most megyek estelizni 's aztán egész 12. óráig Palinával, és jövőmmel társalkodom. —

Aug. 4-kén 1842.

Korán reggel a' vasfördőben megfürödtem, 's ez alatt a' »Kliegl-könyv« második kötetét elolvasám. Pulszky cikkén, és Vidor Emilnek egy pár rövid, de kedves egyszerű versein kívül benne semmi élvezni valót nem találtam. Haragszom a' sok üres rimcsengésre. Nekem a' versben, ha nem új gondolat, legalább új szöveg és új fordulat, vagy valami különösen jellemző magas érzelmek festés kell. Nincs a' mindennapi ismétlésekkel teljes rosz versnél erősebb hánytató. Természetes, mert a' lélek, mellynek gyomrában tömérdek jó összegyűjtetett, az a' közzé vegyülő rosszaktól fölemelkedik. Minél több szépet olvas az ember, annál nehezebb magának valami különös szépet és jót alkotnia. De költőcskéink ezt nem láttatnak érezni. Egyik azért olvas, hogy lopkodjon, 's idegen tollal takarja saját ürességét; a' másik nem olvas, 's ezért mindent, mi előtte már ezer alakban ezerszer ismételtetett, saját új eszméjének vél; a' harmadik olvas is, nem lop is, de pongyoláskodik, vagy nem eléggé törekszik szerencsésebb eszméit kikerekíteni, minthogy talán a' formával vagy a' nyelvvel nem bír — 's így sületlenségeket közöl. Ifjabb költőink közt leginyemrevalóbb, 's hihetőleg legszerencsésebb pályájú Vachott Sándor. Az ő költeményei egyszerűek, meglepők, néha mélyek, és kebelsajátságot magukon viselők, 's épen e' miatt kedvesek. Ő szigorú bírása magának, 's ez minden íróban legfőbb kellék, ha nagyságra akar törekedni. Megválasztani tudni a' helyzeteket 's lélekállapotokat, mellyeket eleven színekkel tükrözünk, ízlel dolga; de ezen felül igazságos részrehajlatlanság is kell ahhoz, hogy pályánk oly tiszta legyen mint V. Sándoré. Erdélyi sok gyenge dalt közlött már, Garay még többet, Kunoss és Tóth Lőrincz pedig legtöbbet. A' legifjabb költők között eddig Vidor Emil az, ki költői igazságosságában egyenesen V. Sándor mellé emelkedett. V. Emil minden versének vagy eszméje, vagy kivitele, vagy mind a kettő igen érdekes. — Délig Rózsa Ferdinánddal társalkodtam.¹ Délután hivatalos dolgaim foglalnak el. Holnap ülésünk van, és fontos tárgyaink. Azért, meglehet, naplóm megszakad: de holnapután folytatása következendik. Addig is Palinám isten veled! Minden betűm a' te szerelmed napjának befolyása alatt születik. Olyan vagy te nekem mint a' tavasz, melly még a' síron is virágokat terem. —

¹ Rózsa Ferdinánd soborsíni nagybirtokos.

Aug. 5-dikén 1842.

Hat órától délutáni háromig a' hivatalban valék és szünet nélkül dolgoztam. Nem tudok kikopni a' helyettes bíróságból. Ez előtt T. rest-sége és számársága, most Sz. szabadságon léte miatt viselem a' terhet.¹ Az utasítás azt parancsolja: hogy az előadók közt a' munka egyiránt osztassék el: de biz' ez nem igen, sőt soha meg nem tartatik. Jó magam gyakran 10 annyit adok elő mint T. uram. Az öreg urak szeretnek egymásnak kedvezni. Az elnök nagyon humanus ember. — Ma nagyon megboszankodtam T. uamra, mivel Szentiványit,¹⁰ egy jeles fiatal embert, ki magát a' feltörvényszéknek e' törvényszéknéli váltójegyzővé leendő kineveztetés végett ajánlatni kérte, csupán azért, mivel nála magát ajánlani elmulasztá, visszavetni törekedett: de szerencsére jókor ott termett az ő mindenkori ostroma, 's talán egy kissé kiméletlenül is kikelt fiatal barátja mellett. Volt dolga a' parókának; és ha isten éltet, még lesz elég, valahányszor igazságtalanságot tapasztalandok. Hazajöven T. uamra következő kis epigrammot írtam boszúságomban:

Ál hajad, ál arcod, szíved ál, és tetteid álak:
Illy tömeg álság közt csak füled az, mi nem ál!

Aug. 6-dikán 1842.

Tegnap délután a' helybeli rabbi: Chorin Áron látogatott meg, de itthon nem talált, mert hogy az úszást el ne feledjem, fürödni valék. A' tisztes öreggel, ki dr. Landshut István barátomnak nagyatyja, gyakran kellemes órákat töltök. Csörghő barátom is ismeri őt, minapi leveleiben igen szépen emlékezett róla, mint az emberiség legszentebb ügye, a' nevelés' előmozdítójáról. A' tisztes rabbi jó erőben van, hófehér szakállának mindenik szála egy-egy kiállott vihar tanúja: de ő még sokáig élend, és éljen is, mert hasonló jellemekre szükségünk van. A' boroszlói izraelita községben, az újabb időkben, meghasonlás támadt, mellyről megjegyzendő, hogy bár tulajdonképen helybeliség színezését viseli magán, mind az által általános jelentékenységgű. Az forog kérdésben: lehet-e előhaladni a' zsidó vallásban; vagy a' legszigorúbb pangás parancsoltatik-e? Igényelheti-e azon szép számmal levő zsidóság, mellynek a' talmudi tételek értéke és érvénye felől egészen más nézetei vannak, mint a' korábbi századokéi valának, igényelheti-e a' zsidó-nevezetet, avvagy hitetlennek tekintendő? Tűr-e a' zsidó istentan (theologia) tudományos taglalást és szabad vizsgálatot; vagy a' minden műveltséggel szembe szálló bevett alapelveket érinteni, avvagy csak vizsgálgatni sem szabad-e? És hogy a' férfiú, ki magának a' zsidó istenészetben szabadabb tudományos meggyőződést szerzett, ezt követi, 's ennek elismerést szerezni törekszik, viselhet-e valamelly zsidó községben rabbi-ságot, vagy attól eltiltandó-e? A' boroszlói zsidó község főnökeinek collegiuma (névszerint:

¹ T. = Tarnay; a reá vonatkozó epigramma Sárosy összes művei II: 201. l. olvasható *Egy álkodó oktondira* cz. alatt. Sz. = Szergel János.

¹⁰ Ügyvéd, majd 1861-ben Aradváros törvényszéki tanácsnoka.

Fränkel Jónás k. tanácsos, Lillitch, Prinz Józ. s. t. b.) nem adott alkalmat ezen kérdésekre, melyeknek megfelelése az egész zsidóság és zsidó vallás egyetemes kifejlődési menete fölött eldöntőleg határozand, hanem az ottani rabbi letétel ügyében nyilvánított értesítésében, e' kérdéseknek csak törvényes, helybeli oldalához ragaszkodott. Ellenben Tiktin rabbi ezen kérdéseket: »Darstellung« című röpiratában a' legélesebbekké hangolá, 's az előhaladás, vagy bármi csekély részbeni változtatás helytelenségéről nem csak maga elhatározólag nyilatkozott, hanem erre másoknak is alkalmat nyújtott annyira, hogy Eiger kereken kimondaná: miként mind azok, kik némelly bibliai parancsok magyarázásában a' Talmudtól eltérnek, mint az izraeliták' társaságától elpártolt hitetlenek, megvetendők 's hiteles tanuk gyanánt nem használhatók, s. t. b. Minő hatással birnának az illetén durva állítások, ha czáfolatlanul maradnának, nem szükség mélyebben fejtegetni. Dr. Geiger rabbi a' »Darlegung«-ra, mennyiben az őt érdeklé, most czáfolatot ír, de ez nem elég, mert a' kérdéses kárhuzatos elvek' elhárítására minden művelt zsidó theolog, ki izrael javát komolyan akarja, 's e' szerint a' nálam volt Chorin rabbi is, egyiránt jogosítva van. A' tárgy a' lelki ügyek kormányzéke előtt szőnyegen van, melynek e' kérdés fölötti határozata a' zsidó vallás egész jövődjére nézve leírhatatlan fontosságú. Némethonban jelenleg különben is a' zsidó cultus ügyével foglalkodnak, 's olly bizonyossággal kimondott nyilatkozatok, millyenek a' »Darstellung«-ban foglaltatnak, ha azok épen oly határozottsággal, 's férfiaktól, kik e' czivódásban közvetlenül nem érdekeltek, vissza nem igazítottak, könnyen érvényességet vivandanak ki magoknak a' fensőbb hatóságok előtt, 's még nagyobb kárt okozandnak, mint millyet az előbbi rendszabályok szülnének. Poroszország, mint Némethon leghatalmasabb országa, számos zsidó községével, ezen úton, melyet a' zsidó ügy tárgyalásában követ, csaknem parancsoló befolyással bír az egyetemes kifejlésre, s' így némileg azon határozattól függ a' zsidóság jövődje, mely e' részben a' porosz kormány által most hozatni fog. Fel van hát szólítva a' tiszt Chorin rabbi a' »Darlegung«-nak és Eiger makacs állításai megczáfolására, még pedig olly bizalommal, hogy a' boroszlói collegium az ügy győzelmét egyedül Chorin felvilágosodottságától várja, és ez ügy jövődjét egyenesen az ő hatalmas kezeibe teszi le. (jul. 11. 1842.). Azért sajnálom, hogy vele ez ügyben nem értekezhettem.

Aug. 7-dikén 1842.

A' vasfördőben voltam, mely bizonyos Stampelné tulajdona. Egy furcsa kép nézésében gyönyörködém. A' halász egy a' habokból félig kilátszó szép leányt fogott hálójába, 's ezt kiáltja: Hej hej no be elfáradtam, míg e' halat bekaphattam! A' partról egy paraszt legény, egy capucinus barát, és megettök egy koldús bámulják a halat, és minde-nike saját érzelmét ekképen fejezi ki. A' legény: Adja ked el e' hal felét, megveszem én az elejét! — A' barát: Ha illy halat szabad ennünk, könnyű voln' a' húst felednünk! A' koldús: Vigyázzatok, ilyen halak

miatt vagyok én sánta 's vak! Délután előterjesztményeket készíték. Joaovics nem győzött eleget beszélni váltómagánfenyítő-jogi kérdésének a' közönség előtti visszatetése felől. Én biztattam. A' nyilvánosság csiklandós pálya. — Este Nagy Ezechiellel mulatoztam; 's Silberleutneréknél bohóskodánk. Istenem, csak már mehetnék Palinához.

Aug. 8-dikán 1842.

Az olvasóegyesületben olvastam. Különösen tetszett a' »Regélőben« Adorjának »Patvaristák« című vígregényből mutatványa. A' helyzetfestés igen hű, igen talált. Ha az egészben illy humor uralkodik, az olvasó közönség úgy szeretendi azt regényűl, mint bohózatul szereti a Peleskei nótáriust. Adorjánban szép költői talentum rejlik. Ősmerem őt Pestről. Egy pongyola kinézésű, nyulánk, halvány, barna fiú, mintegy 24 éves. Versei gyerekek, de többnyire jók. — Most Miczkievicz Ádám »Herr Thaddeus«-át hoztam ki olvasásul. Ezt a' dicső lengyel költőt a' magyarok igen kevésbé ismerik. Alig találsz íróink közt négyet, ki műveit, például: Wallenrod Konrádot, habár német fordításban is olvasta; az eredetit pedig, kivülem, aligha olvasta valaki. — Én már egy éve, hogy e' kaptára, egy »Népkirály« című regényt tervezgetek. A' terv nagyobbyszerű, hogy sem rövid idő alatt kivihető volna: de nem halok meg, mielőtt ki viszem. Már úgy is régóta hallgatok. Illik a' nyugalom után valami becsületes művel lépnem fel; különben azt gondolnák, hogy én a' »Világtalan dalnok«-ban¹ culmináltam. Pedig azt hinni magamról nem akarom. Kliegelt több felől segítik. Ez igen örvendetes. Itt is, mint hallom egy ifjabból álló társaság számára színművet akar előadni. A' terv igen szép; kivitele Aradon igen nehéz; de buzgóknak sikerülhet. Majd meglássuk. Gyanús dolog, hogy e' tüneményről Széchenyi sehol de csak egy szóval sem emlékezik. Talán azt kémeleli: tud-e a' nemzet valamit ő nélküle? — Ez Széchenyitől kitelik, mert ő a' nemzet sorsát schack gyanánt intézi; és hiú ember. —

Aug. 21-dikén 1842.

Folyó hó nyolczadikától naplómnak meg kellett szakadnia, mert sok hivatalos dolgaim valának. Különösen egy nagy áruszerzési pört ítéltem el, mellyen három nap és három éjjel izzadtam. Nincs egy-egy nehezebb pálya az igazságos bírónál; kivált ha még az ember szerelmes is. Az én lelkemet még az ülésekben is Palina foglalkodtatja. Természetes, hogy a phantasia inkább legeg kedves dolgokon, mint olly száraz tárgyak körül, mint a' törvénykezések, mellyek neki semmi élelményt és tápot nem nyujtanak. Palinára, ha ollyan ő, millyennek magamban, elfogúlatlanul gyarlóságai iránt, mellyek bizonyosan neki is olly sajátjai, mint minden egyéb halandónak, képzelem, gondolni is csupa boldogság. Atyja iránt még eddig semmi előrokonszenvem nincs: de igen Palina testvére Mathilda iránt, kit én Palinánál sokkal szebbnek, vido-

¹ Megjelent Sárosy összes művei I: 206. l.

rabbnak, de nem olly érettnék 's értelmesnek, képzelek. Az öreg úr könnyebben fogná venni búcsuját e' mulandóságtól, ha reversalisadásra hajló volnék. Ezt nem tettem, és nem fognám tenni senkiért, még pedig koránsem azon okból, mintha olly nagy protestans volnék, hanem azért, mert ki ezt a' mostani politikai körülmények közt tenni nem átalja, annak a' bagariánál durvább arczbőre van. Főleg maguk a' katolikusok azok, kik a' reversalis adásra kész protestáns férfiút megvetik. Tehát én föltettem magamban, hogy azon esetre, ha Palina keze váltságául reversalis kívántatnék, viszonyomat vele a' jövő országgyűlésig felfüggesztem, midőn a' vegyes házasságok tárgya, mint feszülten várjuk, a' közvélemény kielégítésére a' papság ellenében bizonyosan eldöntetik. De e' várakozás szükségét a' lelkes Palina értelmes józansága, mellynek alapját itt igaz szerelmében kereshetni, jó eleve feleslegessé tette. Édes jó Palinám, ezért 1000 csók égetendi ajkidat, de csak majd akkoron, ha már egymáséi leszünk. Egyébiránt, ha a' nevelési rendszer a' katolikusoknál a' jövő országgyűlésen megjavíttatnék, mi hihető, én kész vagyok, nehogy páriákat neveljek, születendő magzataimat katholika hitben és iskolákban neveltetni, ellenkező esetben azonban ezt tennem azon ösztön tilt, melly minden vagyontalan de becsületes atyában meg vagyon, ki gyermekének egyebet nevelésnél nem adhat örökségül. Ezt Palina is, hiszem áttallátandja, 's akaratommal nem fog ellenkezni. —

Ma Szathmári Pap Károly látogatott meg Erdélyből, kinek »Erdély képekben« című könyvét épen a' mai Regélőben nem a' legkedvezőbbben bírálják. A' férfiú mintegy 28—30 éves lehet; barna, magos, kedves: de magyarul nem igen jól beszél. Mehadián volt most; ott bogarászott. Bejárta már Olasz- és Franciaországot is. Litographirozni is tud. Most Erdélyország jelesebb szónokainak képcsarnokát készíté el. Paget-et (kit Padset-nek mondanak ki) jól ösmeri. Mondá róla: hogy igen jól ért, de még rosszúl beszél magyarul, azonban nagyon tanul. Most Angliából 100,000 forintot örökölt; azon Erdélyben a' felesége jószágát kiváltotta, 's Erdélyben szándékozik örökre letelepedni. Vele a' testvérhon fölöttébb sokat nyer. Felesége Wesselényi leány, neje a' dicsőült Bánfy Lászlónak, kitől, mivel talán érzékileg ki nem elégítheté, még életében elvált és Pagethez ment. Egy leánya van Bánfytól, 's azt magáé gyanánt szereti, 's neveltetése körül mindent elkövet. Brassayval taníttatja. Délután vele a' kedves városligetbe ígérkeztem. Nem igen vagyok kedvemben. Elöttem a' nagy út Palinához. Ó engem igen vár — 's én késkedem. Ó elnök — ó hivatal! —

Aug. 23-dikán 1842.

Még mindig Aradon. Palinának megígértem, hogy Lajos napjára már Ujhelyben leszek. Lajos napja holnapután — 's én még lovakkal sem vagyok ellátva. Rózsa Ferdinánd ajánlkozott ez utat velem saját 4 lovain, de magam hintaján megtenni. Én köszönettel fogadtam a' baráti ajánlatot, ámbár előre sejtem, hogy az ígélet teljesedését részéről bizonyos körülmények gátolandják. Lovakat csakugyan nem vett 's az utolsó napokban nyilvánítván, most már fogadott lovak után kell látni,

különben Palinát, kiért a' világ minden lovait felfogadnám, szeptember első napján sem láthatandom. Ma reggel egy fűzfapoeta vert fel álmomból, neve Madus Károly.¹ Nevem napja közeledvén, és meghallván arámerti utazási szándékomat, két nappal előbb sietett tisztelkedni. Boszankodtam. Ő felolvasá versét, melly ugyancsak tele van zsírral és arannyal. Ő művészet mikor némulandnak már el hasonló csordásaid. Kért volna tőlem egy pár huszast, ha célja csakugyan ez volt, hiszen én szívesen adtam volna: csak ne versek útján. Illyenkor mindig lealacsonyítva látom magamat. S ha már engemet kímélni csakugyan nem akart: legalább imádott Palinátot ne keverte volna aljas magasztalású zengzetébe, kit még eddig magam sem ösmerek, nem hogy ő csak távolról is ismerhetné. — Szathmárynak a kőrtánczot betanítám; ő elviendi ezt Erdélybe, 's nekem nagy lesz örömem, ha a' nemzetiség terjesztésének legalább egy igen csekély részben, eszköze lehettem. Ma estve még indul Temesvárra, 's mi talán egymást többé alig látandjuk. Az élet egy rövid találkozás, 's a' búcsuzás előképe az örök halálnak. — Chorin rabbi nálam vala: mutatta a' hamburgi templomegyesület igazgatóságának levelét mellyben neki, a' boroszlói zsidóügyben nyilvánított röpiratáért, meleg köszönet szavaztatik. — Ormos Rózának emléklapjára következő sorokat jegyztettem:

Könyvedbűl ó lány egy emléklapot
Pirulva bár, de adtál nekem is.
Hölgy, a' te könyved sűrű temető:
Itt egy barátné nyugszik, ott barát,
Majd egy fiú, ki érted hervadt,
Egy másik ott, kiért te szenvedtél.
Majd ösmerős, ki szépet mond vala,
Vagy ismeretlen, a' ki szeretett
De nem meré föltárni kebelét.

És így tovább. Temetve nyugszanak
Különben élő, jó halottaid. —
Még is, leginkább illem én ide.
Mert én virágzó, pusztá sír vagyok.
Keblemben egy halottat viselek,
'S az ő szeméből termem a' virágot
Mellyből magamnak koszorút fonok.
Méltán adád hát nékem e' lapot —
'S én nem pirulva, kérek tégedet
Szép hölgy! temess, temess el engem is!²

¹ Sárosy tévesen írta a fűzfapoéta nevét; ez író neve Köleséri Madas Ferencz (l. Szinnyei M. J. VIII: 240 l.) Mint debreczeni diák ez időben Aradon nevelő volt Fábíán Gábor házában; személyes barátja volt neki Petőfi, a ki a negyvenes évek elején őt Aradon, a Fábíán-házban felkereste, s ez alkalommal ismerkedett meg Petőfivel a Fábíán-család.

² Ez a költemény megjelent Sárosy összes műveinek II. 184. l. Szombat-helyi Szidóniának cz. alatt; a két szöveg sokban eltér egymástól.

Közl: KARA GYÓZÓ.

KÖNYVISMERTETÉS.

Riedl Frigyes: *Shakespeare és a magyar irodalom*. Magyar Könyvtár 824. sz. Budapest, év n. k. 8-r. 42 l.

A jubiláris magyar Shakespeare-irodalomnak mondhatni: uralkodó themája lett Shakespeare és a magyar szellemi élet viszonyának kifejtése. Számot akartunk magunknak adni a nagy brit költő iránt való különleges, majdnem „váfaji” érdeklődésünk alapjairól (pl. Berzeviczy Albert előadása: »Shakespeare és a magyar nemzetlélek«), költészetünkre, irodalmunkra, egyes íróinkra, működésünkre való termékenyítő hatásáról.

Riedlnek a nyáron megjelent tanulmánya az utóbbi rovatba tartozó jelentékeny számú dolgozatok egyik legnevezetesebbike. Nem törekszik bibliographiai teljességre, sem szigorú rendszerességre; de magában foglalja egy gondolkodó írónak egy kedves tárgyáról hosszú időn át leszűrődött gondolatait. Nem módszerrel, hanem eredményeket, a melyeket megvilágít, elrendez és mint kész ajándékokat letesz az irodalom asztalára.

Abból a tételből indul ki, a melyet mintegy mottóul könyvecskéje első lapjára ír: »Minden művelt nemzet, minden korszak másként fogta fel Shakespearet.« Ehhez képest az a feladat, megvizsgálni: hogyan appericipálta a magyar irodalmi szellem Shakespeare hatását, s korszakonként minő eredményei lettek ennek a hatásnak az irodalmi gyakorlatra és elméletre. Riedl négy korszakot különböztet meg Sh. magyarországi szerepében. Az elsőben (a XVIII. században) Sh. mint *anyag* és *név* szerepel. Nevét Bessenyei emlegeti először, francziául 1777-ben, magyarul pedig 1778-ban; utána Szerdahelyi György a *Poesis dramatica*-ban 1787-ben német forrásból. Shakespearei drámai anyag előfordul Faludi Téli éjszakáinak egy elbeszélésében és Dugonics Etelka Karjelben cz. drámájában. Ezek az írók még alig ismerik Shakespearet magát. A szerző tudomása szerint magyarok először 1786-ban láttak Sh.-előadást: Sándor István a *Romeo és Juliát* Londonban, Kazinczy Ferencz a *Hamletet* Bécsben. Kazinczy 1790-iki *Hamlet*-fordításával kezdődik a második korszak, a színpadi térfoglalás, s általában Sh. magyarországi élete. Ettől fogva Shakespearet fordítgatják a színpad számára, többnyire gyarlón, de Sh. már él a magyar színpadon. A harmadik korszak a megértésé. Kezdődik a Bánkbánnal, további eredményei többek közt a Csongor és Tünde; Vörösmarty, Petőfi, Arany Sh.-fordításai, Vörösmarty és Gyulai Sh.-iratai. Költőink Sh.-t utánozzák (talán azt mondhatnók: tanulnak tőle), műfordítóink és aesthetikusaink behatolnak műalkotásának titkaiba s megértetik a közönséggel. A negyedik korszakban már nemcsak aesthetikai, hanem történeti és philologiai vizsgálatok

tárgya lesz a nagy költő. Ennek a philologiai és történeti kutatásnak kezdete Greguss Sh.-könyve (1880), jellemző terméke Bayer József könyve s külön szerve 1908 óta a Shakespeare-Tár.

Sh. magyarországi jelentőségét, egyetemlegesen véve, abban látja, hogy Sh. egyik nevelőnk lett, irodalmunk egyik eleme. A magyar szellemre száz év óta aránylag tán erősebben hatott mint az angolra. Vörösmartynak ő volt az út az önállóság és a természet felé; a Bánkbánon, a Csongor és Tündén kívül Arany balladáit is erős kapcsolatban vannak vele. Minden nagy szellemünkre hatott a XIX. században. A keresztény és az antik szellem után ő tette a legmélyebb hatást irodalmunkra. Amazok után ő a harmadik ébresztője szellemi életünknek. E megállapítás mellett nem mulasztja el a szerző helyreigazítani Vörösmarty ismert nyilatkozatának szeretetreméltó túlzását, mely szerint Sh. műveinek jó fordítása felér bármely szépirodalom felével. Igaz, úgy mond, hogy Sh. nagyobb Aranynál; ám a sarkcsillag is nagyobb a mi napunknál, mégis a hegyaljai szőlő nem a sarkcsillagtól érik meg.

Ezeket a nagy és erős vonásokkal odavetett tételeket fejti ki bővebben a következő két hosszabb fejezet, melyek közül az első Sh. terjedéséről, a második Sh. hatásáról szól.

Az első fejezet rámutat arra a nagy különbségre, mely Shakespearenek egyrészt magyarországi, másrészt német-, illetőleg franciaországi terjedése közt feltűnik. Nálunk nem voltak hagyományok, melyek diadalát gátolták volna; egy akadály volt: irodalmi nyelvünk fejletlensége. Mihelyt költői nyelvünk kialakult, megindult Sh. kultusza. Nálunk nem az elmélet hódította meg Shakespearet, hanem a színészet. A »Nagy költőink« cz. szakaszban kiemeli a szerző, hogy a Bánkbánnal bevonul irodalmunkba az erős szenvedély (szorosabban csak drámai irodalmunkba, mert epikánkban már ott volt Delimán, líránkat pedig elég csak említeni). Katona alakjai gerjedékenyek, indulatosak, a vérmérséklet emberei, mint Sh. hősei. Költőink képzelete közt Vörösmartyé hasonlít legjobban Sh.-éhez; erre a helyes tételére példákat idéz a szerző; ezeket a példákat persze könnyű volna szaporítani, pl. V. fiatalkori lelki válságának lírai emlékei közül *A szív temetését*, a későbbi hajótörés idejéből az *Előszót*, mint a shakespeareies phantasia mutatványait. Petőfinél azt a specifikus vonást emeli ki, hogy ő legjobban érezte Shakespeare világának szerves kapcsolatosságát, kosmikus egészét és egységét. Arany stílusának tömörségével, a részletek erős kidolgozásával, az árnyékoló jelzők művészetével közeledett Sh.-hez; balladáinak lélektani részére hatott leginkább Sh., ebben a lelki betegségek szerepeltetésére. Feltűnteti Széchenyi lelki világának analogiáit a sh.-i lélekrajz alkotásaival. Kölcsey melegen érdeklődött Sh. iránt; de a szerző szerint remekíróink közt ő állt legtávolabb tőle, mert legkevésbé szenvedélyes, míg Sh. a világirodalom legszenvedélyesebb remekírója. (Azt hiszem, itt Kölcsey el van tipizálva. Kölcseyben erős szenvedély volt, de rendkívül erős ethikai fék alatt.) Viszont — úgy mond a szerző — Kölcseyben volt valami, a mit Sh. nem ismert, valami Sh.-fölötti: az ábrándos, a rajongó hazaszeretet, mely a magyar költő egyik alapérzése. »Ne felejtjük el (pedig mintha

elfelejtjenők), hogy a gyengéd, finom, szemérmes, meg a rajongó érzések skálája a mi nagy költőinkben gazdagabb, fejlettebb, mint Sh.-ben«. — Ebben a szakaszban lehetett volna szó Kossuthról, Teleki Lászlóról, Keményről és az elméletben valahol Henszlmannról.

A másik fejezetben azt állítja össze: mit tanultunk Sh.-től, minő lelki nyomok maradtak utána a közönségben és az írókban? Előzőleg azonban megjegyzi, hogy vannak Sh.-nek eltanulhatatlan sajátosságai, így az ő világának organikus egysége, szellemének universalismusa és ennek megfelelőleg roppant szókincse. Talán nem akadékoskodás, ha megjegyezzük, hogy ezek és a többi sajátosságok közt nem az eltanulhatóság a választvonal, mert a többi is csak annak számára eltanulható, a kiből megvannak hozzá a szellemi feltételek. Ha egy új Sh. születik, abból Sh. hatása ki fogja csalni ezeket a rezervált tulajdonságokat is. A szerző Sh. nálunk érvényesült hatását 12 pontba foglalja össze. E szerint 1. Sh. a drámai műfaj felé fordította költőink a figyelmét, mint azelőtt Vergilius az eposz felé. 2. A dráma típusai közül fejlődő drámaköltészetünk inkább a shakespearei mintához csatlakozott, mint a francziához. (Ennél a pontnál nem látunk kellő különbséget téve a klasszikus és a romantikus, illetőleg modern francia dráma közt.) Költőinket a nemzeti történetre utalta; történeti drámái általán befolytak költőink történeti érzékének kialakulására; az ő módszerével láttak a magyar történetben érdekes, színes, lelki küzdelmekben gazdag színteret. (Ilyen értelemben kell venni azt, hogy költőinket Sh. a nemzeti történetre utalta, mert egyébként költőink már érdeklődtek a nemzeti múlt iránt előbb is.) 3. A nagy tragédiák hatása arra ösztönözte költőinket, hogy az ember erkölcsi és értelmi valója mellett az embert temperamentuma, ösztönei, szenvedélyei alapján fessék. 4. Mesterünk volt a jellemzés fontosságára és a jellemzés helyes módjára nézve. 5. Épúgy — a szerző engedelmével itt helyette én mondok egy formulát — a lélekrajz és a dialog helyi színére nézve; mint a szerző kifejti, Sh. világának szervesen kapcsolatos voltából folyólag személyeinek minden beszéde egyénileg színezett, a beszélő személy jelleméből és a helyzetből fakad; ezt a pszichológiai kényszert (inkább tán szükségképséget) költőink mindinkább meg tudják valósítani. 6. A szellemvilág phantasticumában Vörösmarty Sh.-től bátorítva remeket alkotott. — 7. Az örültség jellemzésével rendkívül nagy hatást tett íróinkra, épúgy az örültségnek erkölcsi okokból való fejlesztésével. 8. A szellemlátás motivuma, 9. a bohóc alakja, 10. a nép mint drámai személy, 11. a hamleti jellemek — mindez Sh. hatására lesz állandó alkotórész a magyar drámaköltészetben. 12. A színészetnek és dramaturgiának is elsőrangú iskolája volt.

A kis füzet tartalmát nem lehetett rövidebben ismertetni. Még így is sok érdekes tétel elmaradt, a mire nézve a kiadványhoz kell utalnunk az olvasót. Ritkán olvas az ember ilyen rövid keretben ilyen sok eredményt, s a tanulmány a jubiláris Shakespeare-számvetések közt tartalomra nézve a leggazdagabbak, formára nézve a legelevenebbek közé tartozik. Meglátszik rajta, hogy anyaga évtizedek során gyűlt és kristályosodott.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Mitrovics Gyula: Az aesthetika alapvető elvei. A debreczeni m. kir. tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadások. Sajtó alá rendezi Bernolák Nándor. 12. szám. Debreczen, Csáthy, 1916. 8 r. 61 l. Ára 1 K.

Az aesthetikai vizsgálódás terén kétféle gondolkodás küzködik egymással; az egyik általános elvekből halad a szép birodalmának különös jelenségei felé, a másik a tetszés és nemtetszés adatainak akarja általánosabb érvényű törvények rendszerét felépíteni. E tudományos küzdelemben foglalt állást Mitrovics Gyula azokkal a nézeteivel, melyeket a debreczeni m. kir. tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán fejtegetett. Gondolatai épen határozott irányukkal emelkednek ki a népszerű előadások köréből.

Mitrovics annak az iránynak a híve, melyet Fechner *Aesthetik von unten* névvel jelelt meg; a lélektani megfigyeléseket tartja egyedül biztos alapnak s a tetszés kérdését állítja kutatásainak középpontjába. Fejtegetései magukon viselik az alulról fölfelé törekvő aesthetikának erőnyeit és gyengeségeit; megvilágítják a szép hatásának útját, de nehezen vezetnek bennünket magasabb szempontokhoz, melyek tájékozást nyújthatnának a bonyolultabb széptani tünemények útvesztőjében is.

Hogy a szerző a tetszés vizsgálatának biztosabb alapot vethessen, épúgy hivatkozik a lelki élet közösségére, mint Kant a közös érzékre az aesthetikai ítélőerő bírálatában. Még több hasznát veszi a képzet-társítás tanának, melynek aesthetikai jelentőségét különösen Fechner bizonyította a *Vorschule der Aesthetik* című művében. Az elemzésnek sok kipróbált eszközével jut el Mitrovics a tetszés fogalmának ilyen megállapításához: »Tetszik az, a mi tudatunk meglevő elemei között könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el«. Ez a meghatározás lényegesen kibővíti az élettani aesthetika elméletét, de mégis inkább csak a felfogás módjára vonatkozik, ennyiben alaki és tág. Ily fogalmazás mellett, mely a léleknek befogadó jellemét emeli ki, a tetszés-köréből inkább ki kellene rekesztenünk a fenségesnek megrázó és felemelő hatását, mint a rútak azokat a fajait, melyek könnyedén nyomódnak tudatunk világába. A határozatlanság szükségképen terjedt át az aesthetikai tetszés magyarázatára is a következő törvényben: »Az aesthetikai tetszésnek tárgya olyan jelenség, mely érzéki behatások alapján, látási és hallási érzetek vezetése mellett magasabb rendű képzet- és érzelemtársulásokat tudattalanul és rögtönösen képes felidézni és lebonyolítani, és a mely a szemlélőre mindig a kifejezés erejével, egyéni jellegével és egyénien hat s mindig valamelyes egész benyomását kelti«. Ez a törvény gondos körültekintésről, komoly elmélyedésről s kiművelt aesthetikai érzékről tanuskodik, mégis gyakorlati alkalmazása nagy nehézségekbe ütköznék, s alig bírná meg azt a rendszert, melyet Mitrovics előadása végén néhány vonással vázolt. Itt is csak a magasabb rendű képzet- és érzelemtársulások látszanak tartalmi tényezőknek, de annyira homályos jelentésűek, hogy ugyanezeket a nemtetszés tárgyai is felkelthetik.

Mindazokat az ingadozásokat, melyek a tetszésnek fentebb érintett elveiben mutatkoznak, leginkább a lélektani kutatás fogyatékosága idézi elő. A lélektan még nem rendelkezik az elemzésnek oly finom eszközeivel, hogy meg tudná magyarázni a művészetnek vagy a művész

egyénségének valóját; még kevésbé vállalkozhatnék erre az a lélektan, mely az idegéletnek aprólékos eredményeire és gyorsan változó feltevéseire támaszkodik. Mindazáltal Mitrovics és vele együtt mindazok kik a tetszés és nemtetszés törvényeivel akarják az esztetikai rendszer csúcsait elérni, rendkívül becses szolgálatot tesznek az eszmék fejlődésének. Ők figyelmeztetik az esztetikát igazi feladatára, arra, hogy ne elégedjék meg a szép és rút fajainak osztályozásával, hanem keresse azokat a törvényeket, melyek az esztetikai jelenségek világában, főképp a művészetek életében uralkodnak.

PAPP FERENCZ.

Baksay Sándor. Irta Kéky Lajos. Budapest, Franklin-Társulat, 1917. 8-r. 147 l. (»Költők és Írók.« Szerk. Ferenczi Zoltán.)

A nekrologok hangja rendszerint jelentékeny módosuláson szokott átmenni, míg megszólalhat rajta a tárgyilagos bíráló ítélete is. Baksayval nem így vagyunk. Ő azok közé a ritka emberi és írói jellemek közé tartozik, kiknek méltatásánál az igazság elfogulatlan szótárából szépen kitelt annak idején a kegyeletes részvét búcsúztatója is. A sok frissen font koszorú, melyekkel a gyászoló irodalom elborította a megboldogult költő-pap sírját, és az a nagyobb szabású, maradandóbb irodalmi emlékmű, mely 1916 karácsonyára készült el: egészen közös szellem szülöttei, lényegében azonos meggyőződés hirdetői. Kéky Lajos mostani művének magvát is a Baksay halálakor írt emlékezés alkotja, melynek egyetlen szavát sem kellett a mérlegelő igazmondás nevében lejjebb hangozni. Az a szeretet, melylyel egy meglehetősen szűkkörű olvasóközönség Baksayt körülveszi, vagy legalább ezelőtt körülvette, tulajdonképpen nem az írói tehetség mértékének szól — hiszen Baksaynál nagyobb szabású írói tehetség nem egy van irodalmunkban — hanem e tehetség sajátos jellegének és annak a csodálatos elvszerűségnek, mely írónk életét elválaszthatatlanul és szemmelláthatólag összekapcsolja műveivel.

Ez a sajátos jellegű tehetség önkéntelenül is jobban lefegyverzi a támadni akaró kritikust, mint akárhány elsőrangú lángész. Mert ha a művészet nevében meg akarjuk róni pl. a Baksay műveiből oly gyakran kirívó erkölcsi célzatosságot: ez az erkölcsi célzatosság a legbensőbb összeforrottságot mutatja az író egész lényével, életével, világnézetével, már pedig az ilyen bámulatos összhangnál nincs lényegesebb eleme az igazi művészetnek. A szertelen képzelet csapongása? vagy a költészetnek pénzkeresetté való lealacsonyítása? — az ilyesmit jobban kerüli és megveti Baksay, mint a legszigorúbb kritikus. Hogy kelletlenül többet ne írjon, inkább kelletlenül kevesebbet ír, de ezekért egész lelkével áll jól, s egyáltalában nem is tudna másképp írni. Ízlése annyira sajátos és souverain, hogy ez uralkodik Baksayn és nem megfordítva.

Az ilyen írói egyéniséget a maga egészében kell megérteni és elfogadni, mert különben hiába próbáljuk szétszedni, nem sokra megyünk vele. Elismerjük, hogy Baksay költészetének teljes átérzése és élvezése talán a legjobb szándék mellett sem sikerülhet mindenkinek. Szükséges ehhez annak az egész légkörnek hasonlósága, melyel az első benyomások és az ifjúkori nevelődés fognak körül bennünket, s melyből soha többé

ki nem szabadulunk egészen. Csak el kell olvasnunk a Baksayról szóló nekrologok hatalmas tömegét: a kegyeletes búcsúszavakban szinte mindenütt egy-egy gyermekkori kedves emlék ébredező visszhangja ismerszik fel.

Kéky Lajos illetékessége és hivatottsága e tekintetben sem lehet kérdéses. Neki otthon kell éreznie magát Baksay eszmevilágában, a mint ez meg is látszik könyvének mindenik részén. Kéky úgy veszi Baksay írói egyéniségét, a mint van, s tudja, hogy a hol néha a művészet szempontja háttérbe szorul, azt a művészi elvnel hatalmasabb lelki tényezők okozzák; az efféle hibák szerves részei a Baksay írói jellemének, s eltávolításuk követelése meddő dolog volt már az író életében is. Péterfy Jenőt, a ki pl. Dantét oly bámulatos fogékonyssággal élvezte, talán katolicizmusa gátolta a Baksay eszmevilágának tökéletes méltánylásában, noha erre láthatólag törekedett; ő szerinte Baksaynak talán egyetlen nagyobb elbeszélése sincs, melyet hatásosabbá ne tehetett volna, ha egyes — Péterfytől ajánlott — módosításokat tett volna rajtuk. Baksay azonban bizonyára épen ezekre a módosításokra lett volna legkevésbé képes. Kéky is látja, hogy Baksay »egészen el van fogódva tárgyában« (ez Péterfy kifejezése), de azért teljességében igyekszik méltányolni az író szeretetreméltó egyéniségét, s ennek megkorrigálására annál kevésbé gondolhat, mert hiszen a Kéky mostani könyvének egyik hangsúlyozott feladata: kimutatni, mennyire nem írói szeszély vagy modor alakítja Baksay műveit, hanem a jellem alkotó részeivé vált valóságos élmények. Már a Baksay halála alkalmával megjelent cikkek közül is kiemelte Kéky értekezését (Bp. Szemle) az a körülmény, hogy ő Baksaynak nem csupán legismertebb szépirodalmi műveit vonta tárgyalása körébe, hanem az író fejlődésére oly fontos ifjúkori milieuhöz is sorolt fel már akkor életrajzi adatokat, s Baksay egyes nehezebben hozzáférhető dolgozataira is sort kerített. Azóta is folytatott szorgalmas utánjárásának eredményeit mostani könyvében foglalta össze.

Anyagát négy csoportba osztotta. Az I. fejezetben (5—44. l.) Baksay életét beszéli el. Hogy ezt különválasztja a művek elemzésétől, nem kifogásolhatjuk; Baksay, mikor első elbeszélései megjelentek, már megállapodott egyéniséggel bírt, mely később alig fejlődött. Annál fontosabbak a gyermek- és ifjúkor benyomásai, s azok az évszázadokra visszanyúló »ároni tradíciók,« melyeknél kedvükre valóbb példát alig találhatnak a determinismus hívei. Szerzőnk gondosan megrajzolja a fejlődés korszakát, s maga is egészen a Baksay szemével nézi Somogy-Baranya szép vidékét és érdekes népét. — A II. fejezet címe: *Élmények és emlékek Baksay elbeszéléseiben* (45—71. l.). Ez a részlet megjelent már régebben, most csak ki van egészítve, illetőleg helyesbítve. Baksayra csakugyan rendkívül jellemző, hogy legtöbb költői művének nemcsak alapját, hanem gyakran részleteit is valóságos élmények szolgáltatják; mindazáltal a II. fejezet — az egész könyv terjedelméhez mérve — kissé hosszúnak tetszik. Igen érdekes, de egyúttal elég is, lett volna pl. egy elbeszélésen, mint példán, részletesen megmutogatni Baksay írói eljárását (az írói jellemrajz keretében), a többi költőileg felhasznált élményre pedig talán az életrajz folyamán sort keríteni; annak

túlságos hangsúlyozása folytán, hogy Baksaynak sokszor a legapróbb részletekre nézve is úgyszólván kész nyersanyag állott rendelkezésére, mintegy akaratlanul is rövideget szenved a mégis csak legfontosabb szempont: a költői feldolgozás mysteriuma. — A III. fejezetben (71—113. l.) Baksay műveinek gondos, szerető és kimerítő tárgyalását kapjuk; ez a fejezet a kevésbbé ismert dolgozatokat is sorra veszi: Baksay történeti és tanító célzatú elbeszéléseit, tréfás karcolatait, írói arczképeit, emlékezeit, költeményeit, néprajzi dolgozatait, egyházi beszédeit. A Homeros-fordítást — Kozma Andor felfogásával egyezően — nem pusztá átültetésnek tekinti szerzőnk, hanem félig-meddig Baksay eredeti alkotásának s ezért igen bőven szól róla, összesen több mint tizennégy lapon. — Az utolsó fejezetet (113—131. l.) Baksay írói jellemrajza foglalja el. Ez a fejezet az előbbivel együtt minden oldalról gondos és beható vizsgálat alá veszi Baksay írói egyéniségét, sok szeretetreméltóságát és érdemét, de egy pár gyarlóságát is, kivált a szerkezeti fogyatékoságokat.

Vagy a teljességre törekvés, vagy az anyag beosztása az oka, hogy egyszerű-kétszer ismétlésbe esik a szerző, de — mindent összefoglalva — könyve, melynek stílusa is rávall az essay-író avatott kezére, méltó megörökítése egy rendkívül vonzó emberi és írói pályafutásnak. A könyv végén megtaláljuk Baksay kisebb-nagyobb műveinek és a Baksayról szóló irodalomnak pontos jegyzékét.

ZSIGMOND FERENCZ.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az *Irodalomtörténet* cz. folyóirat múlt évi 7—8. füzete ismertetvén pár sorban kis dolgozatomat (*Kemény Zsigmond Alhikmetje*, IK. 1916: 179—182. l.) megállapítja, hogy 1. elmondom benne a novella tartalmát, s 2. utalok arra, hogy Kemény irodalmi mintaképe E. T. A. Hoffmann lehetett. Mivel ez utóbbira vonatkozólag hozzáteszi, hogy ezt a kapcsolatot már Péterfy megállapította, a kis ismertetés olvasóiban joggal keltheti azt a hitet, hogy dolgozatom tartalmilag valójában semmit sem ad. Van-e érték benne, azt nekem nincs jogom kutatni, de az ismertetéssel kapcsolatban utalok két mozzanatra:

1. A kapcsolatot Hoffmann és Kemény között Péterfy valóban megállapította, de a kapcsolat természetét illetőleg egészen más a felfogásom. Péterfy Kemény Zsigmond fantáziájában egyébként is lát valami Hoffmann-szerűt, úgyhogy a nagy német romantikusnak hatását nem tartja felötlőnek, míg én — hogy helyesen-e vagy helytelenül, az most már más kérdés — épen azt igyekszem bizonyítani, hogy a fantasztikumnak ez a Hoffmann-féle formája Keménytől idegen, erősen *külső* hatás, valami kívülről reá rakódott. Épen ezért azután a novella is egészen különleges helyet foglal el Kemény költészetében.

2. A Hoffmann-kapcsolat tisztázása csak egyik része volt dolgozatomnak. A másik, az előbbivel legalább is egyenrangú törekvésem az volt, hogy Balzac egyik regényének hatását is kimutassam Kemény novellájára. Hogy érvényesült-e ez a hatás vagy nem, azon lehet vitatkozni, mégis e megállapításomról, úgy vélem, az ismertetőnek annál inkább meg kellett volna emlékeznie, mert az efajta lapszemléknek egyik legfontosabb hivatása tájékoztatni az olvasót, mi újat talál egy-egy szakdolgozatban.

GALAMB SÁNDOR.

HIBAIGAZÍTÁS.

Az IK. múlt évfolyamának 447. lapján a jegyzetben *slapo* helyett *strepo* olvasandó.

KÖNYVÉSZET.

Új könyvek és füzetek.¹

Andor József: Boldog otthon. Regény. Szent István társ. 235 l. 4'60 K.
Andrássy Gyula, gróf: A világháború problémái. »Élet« kiadása 332 l. 5 K.
Ferrero: Róma nagysága és hanyatlása. IV—VI. k. Ford. Lendvai István.
 IV. Antonius és Cleopatra. 334 l. V. Augustus köztársasága. 272 l. VI. A római világbirodalom. 296 l. Ára kötetenként 2'60 K.

Gunyor Pál: Tövises és rózsák. Aforizmak, epigrammák és szatírák könyve. Eggenberger. 220 l. — Versek minden érték és jelentőség nélkül.

Gyulai Ágost: Háborús antológia. »Élet« kiadása 376 l. 5 K.

Haugh Béla: Végre mégis. Regény. Pesti könyvnyomda kiadása. 295 l. 4 K.

Izsóf Alajos: Túl a nagy vizeken. (Utirajzok) »Élet« kiadása. 316 l. 6 K.

Jerusalem Vilmos, dr.: Bevezetés a filozófiába. Ford. Schöppflin Aladár. (Kultúra és tudomány.) Franklin, 255 l. Kötve 2'40 K. — E népszerűen és világosan, de azért tudományos alapos-sággal megírt kis könyv hat önálló fejezetre oszlik: I. A filozófia jelentősége és állása. II. A propaedeutikus (előkészítő) diszciplínák. III. Ismeretkritika és ismeretelmélet. IV. Metafizika vagy ontológia. V. Az esztétika útjai és céljai. VI. Etika és szociológia.

Jókai, Olcsó. Révai, k. 8-r. Számonként 46 f. 231. Egy nagy élet apró emlékei. IV. Alkonyat felé. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Kéki Lajos. 60 l. — 232. Két menyegző. Csel-csal. 62 l. — 233. Fejedelem és Fra Diavolo. A talmi asszony. 61 l. — 234. Kétszer kettő négy. 67 l. — 235—236. A ki a szívé a homlokán hordja. 134 l. — 237—238. Arany ember. Dráma. 147 l. — 239. Korrajzok. 62 l. — 240. Egy nő naplója és egyéb elbeszélések. 57 l.
Kosztolányi Dezső: Modern költők. Külföldi antológia. »Élet« kiadása. 487 l. 7 K.

Könyvtár, Magyar. Lampel, k. 8-r. Számonként 30 f.

825—826. Heltai Jenő: Végeladás, 61 l. — Két-három lap hosszú, elbeszélés-szerű élcsek.

827—828. Paul Bourget: A hazugság. Ford. Benedek Marcell 83 l.

829. Deák Ferencz husvétii cikke és a kiegészést védő beszéde. Dr. Fayer Gyula bevezetéseivel. 61 l.

830. Selma Lagerlöf: Marianna. Ford. Benedek Marcell. 42 l.

831—832. Karinthy Frigyes: Legenda az ezerarczu lélekről és egyéb elbeszélések. 66 l.

851—852. A világháboru naplója. XI. 1916 jan.—febr. 94 l.

853—854. A világháboru naplója. XII. 1916. márcz.—ápr. 89 l.

Könyvtár, Olcsó. Franklin, k. 8-r. Számonként 20 f.

551—552. Gulyás Pál: Mátyás király könyvtára, 68 l.

1785. Marczali Henrik: Italicae res. 45 l.

¹ A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1916-ban megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

- 1786—1788. Ferentzi Magda : Macza. 128 l.
 1789—1798. Milton János : Az elveszett paradicsom. Ford. Jánosi Gusztáv. III., jav. kiadás. 447 l.
 1799—1805. Cesare Beccaria : Büntett és büntetés. Ford. és bevezette Tarnai János. II., átdolg. kiadás. 191 l.
 1806—1810. A máltai zsidó. Marlowe Kristóf tragédiája. Ford. Rózsa Dezső. 129 l.
 1811—1813. Sebestyén Károly : Napnyugati séták. 90 l.
 1814—1816. Gróf Andrassy Gyula : A magyarság és németiség érdeksolidaritása. 82 l.
 1821—1824. Aristoteles Poetikája. Ford. Geréb József. Második átdolgozott kiadás. 108 l.
 1832—1834. Sienkievicz Henrik. Falusi tragédia. (Széznázlatok.) Lengyel eredetiből ford. Tomcsányi János. 100 l.
 Közlemények Szepes vármegye multjából. VII. évf. 1915. Szerk. Dr. Forster Jenő. Lőcse, Szepesmegyei tört. társ. N. 8-r. 160 l. Ára 6 K. — E történelmi tárgyú folyóiratról azért emlékezünk meg e helyen, mert igen szerencsés, követésre méltó eljárást kezd : múlt évfolyamának három füzetét arra használta föl, hogy az eddig megjelent hét évfolyamnak részletes név- és tárgymutatóját, valamint tartalomjegyzékét közölje. Gyakorlati szempontból czélszerűbb lett volna a X. évfolyamig várni az összeállítással, de a folyóirat olvasói így is örömmel vehetik.
 Landauer Béla : Glória. »Élet« kiadása. 321 l. 5 K. — Haditudósítások.
 Márkus László : Magyar gondok. »Élet« kiadása. 320 l. 5 K. — Társadalmi, politikai és háborús fejtegetések.
 Molnár Ferencz : Farsang. Színmű három felvonásban. Franklin, 1917. K. 8-r. 288 l.
 Pethő Sándor : A szabadságharcz eszméi. »Élet« kiadása. 224 l. 4 K.
 Petrik Géza : Magyar könyvészet, 1901—1910. VII—VIII. füzet (Hreblay Emil — Kemény Ödön). Magy. Könyvkereskedők Egyesülete. 481—640 l. Ára 6 K. Kapható a szerzőnél : II. Donáti-u. 49. — A háború okozta nehézségek ellenére gyors egymásutánban jelennek meg e nagyszabású munka füzetei. A most megjelent kettős füzet ugyanazzal a gondnal és szakértelemmel van összeállítva, mint az előbbie, s a mit múlt alkalommal dicséretére említettünk (IK. 1916 : 124—125. l.), azt most szintén ismételtethetjük : az önállóan megjelent könyvek jegyzékén kívül adja a folyóiratok részletes tartalomjegyzékét, ezúttal tizenötöt, köztük az IK. tíz évfolyamát hat hasábon. Nem elégszik meg a pusztá czím közlésével, hanem ha szükséges, részletezi a czikk tartalmát. Csak egy példát. Az egyik közleményünk czíme : Anyos Pál verseskönyveiből. E mellé odateszi zárójelbe, hogy e czím alatt Anyos-, Barcsay-, Bessenyei-, Báróczi- és Virág-levelek olvashatók. Ez a kimerítő részletezés a majdan elkészülő névmutató segítségével szinte repertorium-értéket is ad a munkának. Épügy közli az összefoglaló művek (Képes Irodalomtörténet, Egyetemes Irodalomtörténet) tartalomjegyzékét, s megtalálhatjuk azt is, a mit az első füzetek ismertetésénél mint meg nem levőt hibáztattunk, a program-értekezések teljes jegyzékét az *Iskolai értesítők* czímszó alatt.
 Prohászka Ottokár : Világosság a sötétségben. »Élet« kiadása. 314 l. 5 K.
 S. Szabó József : Debreczeni és sárospataki papok a reformáció századában. A reformáció négy százados emlékére. Debreczen, Hegedüs és Sándor könyvkiadóhiv. 52 l. Ára 1 K 20 fill.

Ez a kegyeletes kis dolgozat a négy százados ünnep alkalmából összeállítja a debreczeni és pataki református papok névsorát 1547—1607, illetőleg 1526—1599-ig, átvizsgálja a reájuk vonatkozólag eddigelé közzétett adatokat és Debreczen város levéltárából, valamint az 1915 óta átkutatható titkos levéltárból is, egész sereg kiegészítő és helyesbítő feljegyzést tár elénk. Mivel a városi jegyzőkönyvek egy része megsemmisült, az adatok az egész korra vonatkozólag nem állanak egyenlő teljességgel a kutató rendelkezésére, de még így is nem egy bennünket, az irodalom történetével foglalkozókat is érdeklő helyreigazításra akadunk. Ilyenek a Debreczen reformátorának mondott *Balint pap*, az 1547-ben említett *András* presbiter személyiségére vonatkozó, *Radán Balázs* állása, *Miklós*

*papnak a működése és a névnek a XLII. Zsoltár tolmácsolójával való kapcsolata, a Mizserek családjának adatai. Szabó József mindent összegyűjt, a mi papjainak megállapításában segítségére lehet, és így a kegyeletes alkalmiság mellett történeti szempontból is érdekes a tanulmánya; de a *Titelen Sebestyén* nevének megtámadásánál vakon hadakozik: a működési szintér nevét korántsem kell családnévnek, a Tinodi-név elferdítésének venni (16. l.)*

Villányi Andor: Királynőm... meghalok érted! Romantikus színmű három felvonásban. Lampel, 104 l.

Irodalomtörténeti repertorium.

- b. j.* Újabb regényeink. Kath. Szemle 953—963. l.
Babits Mihály. Recitativ. Ism. Lendvay István. Új Nemzedék 26. sz.
Balázs Béla. Trisztán hajóján. Ism. ö. »Modern költő« címmel. Bud. Hirl. 347. sz.
Bellaagh Aladár. Czuczor. Az Ujs. 349. sz.
Binder Jenő. Stendhal-hatás Jókaira. EPhK. 511—514. l.
Binder Jenő. Adalékok Arany »Hamis tanu«-jának tárgytörténetéhez. Ethnogr. 209. l.
Bleyer Jakab. A Stilfrid- és Brunczvikról szóló magyar népkönyv mondaí eredete. EPhK. 666. l.
Csathó Kálmán. A varjú a toronyórán. — Ism. Császár Elemér. A Céb 710—712. l. — Sebestyén Károly Bud. Szemle 168. köt. 308. l. — bj. Kath. Szemle 956. l.
Csathó Kálmán. Te csak pipálj, Ladányi. — Ism. Farkas Zoltán. A Cél 777. l. — L. M. Pesti Napló 348. sz.
Csűrös István. Baksay Sándor. Bdp. Ref. főgimn. 1915/16. értes. 3—5. l.
Elek Oszkár. Petőfi Sándor »János vitéz«-e és a népmesék. Ethnogr. 168—190. l.
Bötvös József br. levelei Falk Miksához a 67-iki koronázási hangulatról. Az Est 355. sz. 7. l.
Erdős René. Az új sarj. — Ism. r. r. Bud. Szemle 168. köt. 475—478. l.
Fejér József. A Biblia hatása az Ember Tragédiájára. Kisujszállási ref. főgimn. 1915/16. értes. 7—22. l.
H. Fekete Péter. Arany János bécsi útja. (Nagyszalontai polg. leányisk. 1915/16. értes. 3—8. l.) — Ism. Gálos Rezső. EPhK. 598. l.
Fest Sándor. Pope és a magyar költők. EPhK. 535—546. 623—630. l.
Gárdonyi Géza. Szunyoghy miatyánkja. — Ism. Sebestyén Károly. Bud. Szemle. 168. köt. 305—307. l. — bj. Kath. Szemle 959. l. — Lendvay István. Új Nemzedék 26. sz.
Gulyás J. Erdélyi János két kéziratban lévő drámája. Sárosp. Hirl. 22—25. sz.
Gyomlay László. Tarnopol felé. — Ism. k. l. Bud. Szemle 168. köt. 320 l.
Gyóni Géza. Levelek a Kalváriáról. — Ism. k. l. Bud. Szemle 168. köt. 312—317. l. — Új Nemzedék 31. sz.
Györffy István. Magyar adalékok Arany »Hamis tanu«-jának mondájához. Ethnogr. 210. l.
Harsányi István. Felvinczi György »Igen szép historiá«-ja. Irodalomtört. 353—362. l.
Harsányi István és Gulyás József. A kurucz dalok forrásairól. Ethnogr. 225—229. l.
Herczeg Ferencz. Arany hegedű. — Ism. Bálint Lajos. M. Hirl. 315. sz. — Halasi Andor. P. Napló 341. sz. — Sebestyén Károly. Bud. Hirl. 358. sz. — S... i J. Pest. Journ. 353. sz. — Mohácsi Jenő. P. Lloyd 347. regg. sz.
Horváth Cyrill. Három középkori vereszet (Bdp. VIII. ker. főreálisk. 1915/16. értes. 1—14. l.) — Ism. Király György EPhK. 597. l.
H(örvath) Gy(örgy). Szeljegyzetek háborús költészetünkről. (Keszthelyi kath. főgimn. 1915—16. értes. 11—31. l.) — Ism. Zolnai Béla. EPhK. 601. l.

- Jánosi Béla*. Schedius Lajos aesthetikai elmélete. 1916. — *Ism.* Husztiné Révhegyi Rózsi. EPhK. 648. 1.
- Kaczér Illés*. Khafrít, az egyiptomi asszony. — *Ism.* Molnár Jenő. P. Napló 266. sz.
- Kafka Margit*. Két nyár. — *Ism.* r. r. Bud. Szemle 168. köt. 478—480 l.
- Karinthy Frigyes*. Ónyájas olvasó! — *Ism.* S...i J. Pest. Journ. 353. sz.
- Kazinczy Ferencz* levelezéséhez. Közli Kemény Lajos. Akad. Értes. 629—634. l.
- Kis Ödön*. Baksay Sándor emlékezete. Kunszentmiklósi ref. főgimn. 1915/16. értes. 3—5. l.
- Kosztolányi Dezső*. Bűbajosok. — *Ism.* Sebestyén Károly. Bud. Szemle 168. köt. 310—312. l. — á. é. A Cél 713—715. l.
- Kováts Antal*. Petőfi a filozófus. (Nagykanizsai kath. főgimn. 1915—16, értes. 6—21. l.) — *Ism.* Kristóf György. EPhK. 599. l.
- Kristóf György*. Szabolcska Mihály vallásos költészete. Prot. Szemle 347—362. l.
- Krúdy Gyula*. Aranykézutcza szép napok. — *Ism.* Farkas Zoltán. A Cél 779. l. — S...i J. Pest. Journ. 353. sz.
- Laczkó Géza*. Babits Mihály. Huszad. Száz. 34. köt. 281—286. l.
- Laczkó Géza*. Noémi fia. — *Ism.* Farkas Zoltán. A Cél 778. l.
- Molnár Jenő*. Az öreg doktor. (Emlékezés Ágai Adolfra.) P. Napló 265. sz.
- Móricz Zsigmond*. A tűznek nem szabad kialudni. — *Ism.* p. j. Népszava 342. sz.
- Nagy Endre*. Szeplőtelen asszony. — *Ism.* S...i J. Pest. Journ. 353. sz.
- Nagy Endre*. Sienai szent Katalin vőlegénye. — *Ism.* S...i J. Pest. Journ. 353. sz.
- Oláh Gábor*. Erdély a magyar irodalomban. Új Nemzedék 39. sz.
- Osváth Gedeon*. Petőfi és az aszódai gimnázium. (Aszódai ág. ev. főgimn. 1915/16. értes. 1—9. l.) — *Ism.* Tolnai Vilmos. EPhK. 593. l.
- Peisner Ignác*. Pulszky Ferencz és a népmondák. Ethnogr. 240. l.
- Pelle János*. Népek Golgothája. — *Ism.* Tóth Árpád. Nyugat II. 893. l.
- Perényi József*. Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága. Irodalomtört. 363—376. l.
- Peterdi Andor*. Háborús versek. — *Ism.* Tóth Árpád. Nyugat II. 891. l.
- Roboz Imre*. Az irodalom boudoirjában. — *Ism.* Csongor. Új Nemzedék 30. sz.
- Róheim Géza*. A hamis tanu. Ethnogr. 212—221. l.
- Schöpplin Aladár*. Vargha Gyula. Nyugat II. 665—674. l.
- Somlyó Zoltán*. A halál árnyékában. — *Ism.* Tóth Árpád. Nyugat II. 892. l.
- Szilágyi Géza*. Fantasztikus szerelmek. — *Ism.* S...i J. Pest. Journ. 353. sz. — Kosztolányi Dezső. Nyugat II. 890. l.
- Szini Gyula*. A tűzfészek. — *Ism.* Sebestyén Károly. Bud. Szemle 168. köt. 309. l.
- Szinnyei Ferencz*. A Karthausi forrásai. (Kivonat.) Akad. Értes. 612—620. l.
- Szomaházy István*. Emlékiratok a szerelemről. — *Ism.* S...i J. Pest. Journ. 353. sz.
- Szücsi József*. Vértessy Jenő. EPhK. 604. l.
- Tersánszky Józsi Jenő*. Viszontlátásra, drága! — *Ism.* Ignotus. Nyugat II. 716. l.
- Tolnai Vilmos*. Zrinyi 1852-i és 1853-i kiadásáról. Irodalomtört. 377. l.
- Veres Samu*. Tómpa-kultusz Gömörben. Gömöri Ujs. 53. sz.
- Vezér Mór*. Háborús költészetünkről. (Pécsi főreálisk. 1915/16. értes. 3—36. l.) — *Ism.* Zolnai Béla. EPhK. 599. l.
- Zilahy Lajos* versei. — *Ism.* k. l. Bud. Szemle 168. köt. 317—320. l.
- Zsigmond Ferenc*. Kemény Zsigmond: Jókai Manlius Sinister cz. drámájáról. Irodalomtört. 379—381. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.